दायित्व

(मासिक)

वर्ष २० /पूर्णाङ्क ५५/असार २०६३

प्रधान सम्पादक
रामप्रसाद पन्त
फोन नं. ४-४८६४७६

व्यवस्थापक
लक्ष्मी पन्त
फोन नं. ४-४८६४७६

सम्पादन सल्लाहकार
ठाकुर शर्मा
फोन नं. ४-४१४९९६

सह-सम्पादक
यादव भट्टराई
फोन नं. ४-७८३२६४

सहयोगी
कमलप्रसाद ज्ञवाली
विष्णु ज्ञवाली 'शास्त्री'

विशेष सहयोगी
केशवराज पन्त
फोन. ४-४६४९८६

आवरण सज्जा
राजेश मानन्धर

प्रकाशक
दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठान, नेपाल

कार्यालयः
घ-२७२/७०, चावहिल-७, काठमाडौं
फोन ४-४७४९८३
पो.ब.नं. ६७६६, काठमाडौं

सहयोग
संस्थागत रू. ५०.-
व्यक्तिगत रू. २०.-

कम्प्युटर सेटिंग : मस्त रेम्मी (चावहिल अफसेट प्रेस)
मुद्रण : काठमाडौं म्याली अफसेट प्रेस एण्ड ABC प्रकाशन प्रालि, बसुन्धरा ४-२४४४४/४-२८२४०३

दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानको सांगठनिक स्वरूप

केन्द्रीय कार्यसमिति

रामप्रसाद पन्त	अध्यक्ष	बालकृष्ण शर्मा	सदस्य
ठाकुर शर्मा	उपाध्यक्ष	भागवत ढकाल	सदस्य
यादव भट्टराई	मुख्यसचिव	देवी नेपाल	सदस्य
केशवराज पन्त	सचिव	ममता शर्मा नेपाल	सदस्य
कमलप्रसाद ज्ञवाली	कोषाध्यक्ष	नेत्रविक्रम पोखरेल	सदस्य
अर्जुन विरोक्त	सदस्य	अनिल कोइराला	सदस्य
माधव घिमिरे	सदस्य	जयदेवकृष्ण श्रेष्ठ	सदस्य

सल्लाहकारहरू
सुधी भद्रकुमारी घले
प्रा. गोपीकृष्ण शर्मा
डा. तुलसी भट्टराई
सूर्य सेन
रामप्रसाद दाहाल
कमलकुमार शर्मा 'नेपाल'

सम्पादकीय

- प्रत्येक लेखक हामा विभूति हुन्, उहाँहरूले लेख्नुहुन्छ र हामी प्रकाशन गर्न पाउँछौं । दायित्वको लागि उहाँहरूको मस्तिष्क खर्च भएकोछ । कागज, मसी र समय खर्च भएकोछ । त्यसकी क्षतिपूर्ति गर्न हामी सकिरहेका छैनौं । कारण- हामीले साहित्यलाई व्यवसायिकरूपमा परिवर्तन गर्न सकिरहेका छैनौं । तर हामी प्रयास जारी छ ।

- जसरी साहित्यिक लेखकहरूले निस्वार्थ रचनाहरू दिएर 'दायित्व' लाई निरन्तरता दिन सघाउनु भएकोछ, त्यसैगरी हामीहरू पनि कर्ममा विश्वास राखेर दायित्वको उत्थानमा आफ्नो निस्वार्थ परिश्रम खर्चिरहेका छौं । हामी एउटै लक्ष्य हो- दायित्वलाई निरन्तरता दिनु । यसको पछाडि हामी कुनै निजी स्वार्थ छैन र हुने छैन । यरू हामो श्रम, सीप र बुद्धि विवेकले न्याएसम्म दायित्वलाई असीम माया गरी रचनाहरू दिने लेखकहरूलाई केही पब पुष्पद्वारा पूजा गर्ने हामो आकाङ्क्षा छ । यो सौभाग्य हामीलाई प्राप्त होओस् । तपाईहरूको आशीर्वाद दायित्वको प्रकाशनमा सकारात्मक पहल हुनेछ ।

- वास्तवमा दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठान फत्तपुरिसको चाहनानन्दा पनि कर्तव्यप्रति बढी उत्तरदायित्व वहन गर्न चाहन्छ । साहित्य सेवासंग सम्बद्ध सबै पक्षसंग हातमा हात मिलाउन चाहन्छ, विभिन्नतामा एकता भएको देख्न चाहन्छ, सबैसंग विश्वासको वातावरण बनाउन चाहन्छ, कसैबाट धोका खाए पनि धोका दिन नहुने कुरामा सचेष्ट रहन्छ । दायित्व पत्रिका या प्रतिष्ठानको क्रियाकलापबाट नेपाली जनजीवनमा चेतना संप्रेषण गरी साहित्यको द्रुततर विकास गर्न चाहन्छ ।

- 'दायित्व' पत्रिका भनौं या प्रतिष्ठान, यो असंलग्नतामा विश्वास गर्ने संस्था हो । हामी सबै साहित्यिक संस्था र साहित्यकारहरूसंग सह-अस्तित्वको भावना राख्छौं । सहयोगको आकाङ्क्षा राख्नेसंग सहयोगी हात फैलाउन चाहन्छौं । तर यदाकदा कतै कसैबाट सहयोगको नाममा 'औंला दिंदा डुंडुनो निल्ने' उखान चरितार्थ भएको कटु अनुभव पनि हामीसंग छ । यस्तो कार्यले दायित्वलाई प्रभावित नपारियोस् भन्ने कामना गर्दछौं । त्यस्ता स्वार्थप्रेरित व्यक्तिहरू दायित्वको नाम बेचेर शिर उठाउँछन् र दायित्वको गरिमामा प्रश्नचिन्ह लगाउँछन्- के दायित्वले पनि यसो गरेको हो त ? अथवा दायित्वले पनि यस्तो गर्न सक्छ ? तर हामीलाई विश्वास छ- असत्य र कपटभावको आयु सानो हुँदैन ।

- हामी आत्मगौरवका साथ भन्न सक्छौं कि दायित्व यस्तो उदीयमान संस्था हो, जसले कसैका अगाडि हात फैलाएन र संस्था चलाउने नाममा अनैतिक काम गरेन । जो जसले सघाउनु

लघुकथा

जुका

□ विष्णु ज्यौपाने

साने हजुरआमाको प्यारो नाति थियो । साने पनि आफ्नै हजुरआमालाई औंठी माया गर्थ्यो । खेल्ने खाने र चुलबुल कराममा हुर्किरहेको थियो, साने । जङ्गलमा दाउरा-घास गर्दा, पंछीरो आउँदा, कु पछिपछि जान्थ्यो । भेडा-बाख्रा चराउन जाँदा हजुरआमाको औंलो बोकेर अघि लाग्थ्यो साने ।

यस्तै एकदिनको साने, हजुरआमासित घास काट्न तल बेसीतिर लाग्यो । हजुरआमा घास काट्न थालिन् । साने, आफ्नै सुरमा खेल्न थाल्यो । ऐंसेलु टिपेर खाँदै, हजुरआमालाइ जिस्क्याउँदै रमाइलो गरिरहेको थियो । यस्तैमा हजुरआमाको खुट्टाको काममाथि रगत आइरहेको देख्यो । कु पिच्याउँदै, नजिकबाट आएर निधार्यो । रगत चुसेर जुका झाडिन लागेको थियो । उसले हतपत जुकालाई समातेर तान्यो र 'मेरो हजुरआमाको रगत चुस्ने' भन्दै किचिमिची पारिदियो ।

आरामले मुस्कुराएकी हजुरआमालाई देखेर, सानेले भन्यो- यसैगरी यसै जुकाहरू मानेपाए तपाईंलाई कोल्ली टोक्ने थिएनन्, हगी हजुरआमा ?

सानेको गहन र मार्मिक प्रश्नले हजुरआमालाई मातृभूमिको दशा सम्झन बाध्य तुल्याओ र आँसु झार्दै सानेको माथा पुरा गर्न भगवान्संग पुछारा गर्दै आशीर्वाद दिइन् ।

धुम्बाराही

कविता

बुद्ध तिमी फेरि आऊ

□ गोल सालिङ राई

हे शान्तिका अग्रदूत बुद्ध !
यो भूमिमा तिमी फेरि आऊ

तिमीले जन्माएको शान्ति
नेपालीले नेपालबाट धपाइ सके
त्यो तिमी सन्तान
कुनै दौवाटोमा सन्थ-एकै
सहराको खोजीमा
भसिन्दै रोइरहेको होला !

यता नेपालभित्र नेपालीहरू
दाजु-भाइ, दिदी-बहिनी र आफन्तबीच
क्षणिक, भौतिक स्वार्थका लागि
एक-अर्कामा हिंसा मच्चाइरहेका छन् ।
हजारौं निर्दोष-बाबु-आमाले
एक्लो सन्तान गुमाई निःसन्तान भइसकेका छन्
कति दुलहीहरू
सुहागरातपूर्व नै विधवा भइसकेकाछन् ।

भाइ-भाइ बीचको हिंसा रोक्न
प्रत्येक नेपालीको हृदयमा शान्तिको बास बसाउन
विश्वमा शान्तिको उपदेश छर्न
बुद्ध ! यो नेपाल भूमिमा तिमी फेरि आऊ

बौद्ध, काठमाडौं

मान्छे आखिर मान्छे हो कसैले हुन्छ अन्तर
जस्तो होस् जसको रूप बाफ बरफ बादल ।
अति गर्नु हुँदैन्न अतिले हानी गर्दछ
रूपैले तरिइन् सीता मारियो क्रूर रावण ।

विधि विधानमा जे छ चित्र विचित्र नै छ त्यो
पात करिरमा छैन दोष हैन बसन्तको ।
जीवन्त बन्नका लागि संघर्ष गर्नु पर्दछ
बर्षाको पानीले हुन्न नदीमा डुब्नु पर्दछ ।

'सीतामीठा कुरा' बाट

भयो, स्वार्थरहित कर्मलाई देखेर सधाउन् भयो । दायित्वको गति अहिले जुन उंचाईमा पुगेको छ, त्यो सबै निःस्वार्थ कर्मपूजाको प्रतिफल हो । र, यस समर्पणभावमाथि विवेकपूर्ण नजर पुऱ्याउने दाताहरूले जगाएको उत्साह हो । काम गर्दा यदाकदा कमजोरी देखिन पनि सक्छ तर निःस्वार्थ भावले गरिएको काममा गल्ती हुन सक्दैन, भन्न मिल्दैन भन्ने हामी धारणा छ ।

☞ हामी प्रश्न गर्छौं, कसो छ यस्तो संस्था- जसले खर्च गर्नका लागि प्राप्त गरेको आर्थिक सहयोग अक्षयकोषमा राख्छ र कोषको राशि बढाएर त्यसको ब्याजबाट विशिष्ट साहित्यसाधकहरूलाई सम्मान र पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने आकाङ्क्षा राख्छ ? व्यक्तिगत सहयोगबाट कार्यालय व्यवस्थापन गर्छ ? परिवहन खर्च र चियापान खर्च जोड्दैन ? र, कृत्रिम बील बनाएर हिसाब किताब मिलाउने कुटिल चाल रचदैन । यस प्रकृतिका संस्था चलाउनेहरूका लागि के यो एउटा चुनौती होइन र ?

☞ व्यक्तिगत रूपमा दायित्वले कसैसंग आर्थिक सहयोगको अपेक्षा गरेको छैन र दबाव पनि दिएको छैन । दायित्वलाई विश्वास गरेर कसैले दिन चाहन्छ भने औचित्य हेरेर अस्वीकार पनि गरिदैन । तर हामी मूल लक्ष्य रहन्छ- सरकारी सहयोगबाट अक्षयकोषमा धनराशी बढाउने र साहित्यिक क्षेत्रमा उदाहरणीय काम गरेर देखाउने । त्यस्ता दातृसंस्थासंग हामी स्पष्ट भनाइ के छ भने- अनुगमन, मूल्याङ्कन गर र काम गर्ने विशुद्ध साहित्यिक संस्था वा साहित्यिक पत्रिकालाई सहयोग देऊ । अर्थात् हामी भनाइ हो- घरमा मागन आउने गेरुवा वस्त्रधारीलाई ढोंगी हो कि सच्चा साधु हो ? चिनेर मात्र भिक्षा देऊ । जथाभावी भिक्षा दिएर साधुको अवमूल्यन नगर ।

☞ हामीले व्यक्तिगत स्वार्थका लागि साहित्यलाई भिक्षापात्र बनाउदैनौं, बनाउने गरेका छैनौं/बनाउनु हुन्न भन्ने अभिमत राख्छौं । तर साहित्यको उत्थान र पत्रिकाको निरन्तरताका निम्ति अवश्य हात थाप्छौं । त्यस्तो धन चन्दाको रूपमा हुँदैन, अपितु विज्ञापनको रूपमा मात्र हुन्छ । यसरी निःशुल्कबाट मन खोलेर विज्ञापन सहयोग गर्ने कोही महानुभावहरू दायित्वको साथमा छन्, जसले दायित्वलाई हृदयतः माया गरेका छन् । अतः त्यस्ता व्यक्तित्वहरूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्नु दायित्व आफ्नो कर्तव्य ठान्दछ । हामी प्रकाशनका किताबहरू खरीद गरेर दायित्वलाई सधाउने अरू धुरै मित्रहरू पनि हामी साथमा छन्, तीं सबैलाई नसम्झेमा हामी कृतघ्न बन्दछौं ।

☞ अन्त्यमा, यसपटक हामीले यो पत्रिका आदिकवि भानुलाई समर्पित गरेका छौं । जातीयकवि, लोककवि, आदिकवि जे कवि भने पनि नेपाली भाषा साहित्यका प्रथम मौलिककवि साहित्यकुलभूषण, साहित्यिक जनजातिका सर्वमान्य आदिकवि भानुभक्त आचार्यको १९३ औं जन्मजयन्तीको अवसरमा हामी ती प्रतिभामहाप्रति हार्दिक श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछौं ।

जय देश ! जय भाषा-साहित्य !

दायित्व

(साहित्यिक मासिक)

विषय-सूची

सूचना	पेज नं.	लेखक
कथा/लघुकथा/बालकथा		
आत्महत्या	२६	कृष्ण बजगाईं
यो त राई भगी है !	२७	अच्युतरमण अधिकारी
हीराको भविष्य	३१	रामविक्रम थापा
दिल्ली हुन्छ अँधारो हुँदैन	४५	छागादल न्यौपाने 'अमर'
प्यारेलालको हैसुन	४०	रूद्र झवाली
यो कस्तो सन्जोग !	४९	विनेशविक्रम थापा
कर्फ्यू लागेको रात	६१	सुकु थापा
जुका	७०	विष्णु न्यौपाने
निबन्ध/हास्यव्यङ्ग्य		
पानी-प्रेम	१४	विष्णु प्रभात
भावाका भानु र भावनाका भानु	१७	कृष्ण प्रधान
पत्रकार जय-जयकार	४७	युवराज मैनाली
समीक्षा/समालोचना		
कवि भवानी घिमिरे र उनका 'स्मृतिका रेखाहरू'	२	डा. राजेन्द्र सुवेदी
डा. केहरालाका दुई कृति	२८	माधव घिमिरे
'हुम्सुम्बिजको आग' मा उपन्यासको खोजी	२९	कपिल लामिछाने
'आफैलाई टेकेर हिँड्या' संक्षिप्त चिनारी	३२	बालकृष्ण शर्मा
समुद्रमा आगो : कल्पनेजीको सुन्दरतम कृति	३४	मुक्तिनाथ शर्मा
मानव पोखरेल र उनको साहित्य : एक चिनारी	३७	मोहनबहादुर खरसम
दुई कृति : एक दृष्टि	४२	भागवत हमाल
'म किन लेख्छु' निबन्धसङ्ग्रहबारे केही चर्चा	६२	विमानन्द पोखरेल
'दुःखी माइत' शिर्षकका र उनको विविध रचनाको ...	६४	रमेश 'सुमेधा' लुइँटेल
कविता/गीत/गजल/मुक्तक/हाइकु/तांका		

पानीन्द्रराज खेतान - १/ तेजेश्वर बानु गर्ग - १३/ नविराज जोशी- १६/ नवराज पुडासैनी 'उपोल्ला' - २०/ इन्द्रकुमार थेप्ठ - २०/ डा. तिलेन्दुप्रकाश नेपाल- २१/ कृष्णप्रसाद वस्याल - २६/ जीवनपानी - २७/ कृष्ण पाउडे - ३०/ उज्ज्वल जी.सी. - ३१/ प्रकाशमणि पाहाल - ३६/ योगेन्द्र रेग्मी- ३६/ सुधि सुधा आचार्य- ३६/ पूर्ण मुक्तकार्मी - ४१/ हिरण्यलाल झवाली - ४१/ विष्णुबहादुर सिंह - ४४/ प्रमोद स्नेही - ४५/ खड्गबहादुर थापामार्ई- ४६/ दामोदर पुडासैनी 'किशोर'- ६०/ कलाधर काफ्ले - ६१/ एल.पी. 'सल्यानी' देवकोटा - ६९/ विद्याप्रसाद घिमिरे- ६९/ जीत खलिङ राई - ७०/

साधना : कृति परिक्रमा- अरूण नदी- ६७/ पाठक दृष्टिकोण- हीरामणि अर्याल- ७१

कविता

बिछोड

□ हल. पी. 'सल्यानी' देवकोटा

किन होला हिजो आज भेटै हुन छोड्यो
जिन्दगीका पाइलाहरूसँ आफ्नो बाटो मोड्यो ।
किन .....

पर्खी बसें बाटोमाँ कुँरिरहें क्षितिज
जैसे पुगें अति टाढा कैसे क्षति मोगच ।
किन .....

बगैंचाले बोसा पनि सुखाउन छोड्यो
दुई आत्माको नाता पनि बाध्यतासँ तोड्यो ।
किन .....

बाध्यताका काँडाहरू मुटुभित्र रोप्यु
जन्माइ देख्यु बाटो हिँड्या सबैलाई सोध्छु ।
किन .....

डाँडामाथि पीपलसँगै बतास चलिरहोस्
भरि जीवन सुख शान्ति सधैं छाइरहोस् ।
किन .....

एलपीई, काठमाडौं -९

गीत

घातहरू

□ विद्याप्रसाद घिमिरे

घातहरू छातीभरि कैदगरी हाँसेको छु
चिरिएको छाती मुटु निर्धोरर बाँचेको छु ।

बिन्दुबाकी म्युँझाजस्तो शून्य-शून्य भारम सँगै
बिनै जोड़ी आँखाभित्र भरी बनी रोइरह्यो ।
फर्की कर्ते नभेटिने सिबकाका दुई पाटासँगै
बिधाताको भाग्य कोर्ने मसी हेर्दै रोइरह्यो ॥

बियालोको साथबाट धीरै ज्योति पैंचो माग्ती
धिपधिपे उजेलोमा अस्तित्व यो साँचेको छु ।

के नै अर्थ रह्यो र बै नाता हुनु नहुनुको
हाम्रा साइनो पानीमाथि कोरिएको हस्ताक्षर भो
सधैं-सधैं बन्द हुने पुस्तकका पानाभरि
बान्की परी सजिएको मूल्यहीन अक्षर भो ॥

सुदूरको अँधारोमा हराएको साराभँग
निर्माणिंदो आफ्नो भाग्य आफ्नैमा साटेको छु
घातहरू .....

हाम्रो सेवा तपाईहरूलाई आवश्यक भए तुरुन्त सम्पर्क राख्नुहुन
हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।
हामी तपाईहरूको सेवामा सदा तत्पर छौं ।

रफिना एण्ड कन्स्ट्रक्सन
साँगा-५, काभ्रे
फोन : ४७८०९०९ / ९८९८५९०३७६२८

वर्तमान युगमा ६४ वटा गजल संगृहित यो कृति प्रकाशित भएपछि यस क्षेत्रमा कलम चलाउने सप्ताहरूमाथि उत्साह थपिदिएको छ।

'गजलकार कुसु प्रतिभाशाली र साधनशील पनि छन्, र्‍ाने उनमा गजलको कलालाई नेपाली सन्दर्भमा पर्याप्त स्वत्वसहित बल गर्ने प्रतिष्ठित तुल्याउने अविचल निष्ठा विद्यमान रहेको कुरा मैले पहिला यस सङ्ग्रहका पैसठ्ठी गजलहरूबाट प्रस्ट हुन्छ भन्ने मेरो ठहर छ' प्रा.डा. वासुदेव त्रिपाठी भन्नुहुन्छ।

समग्रमा भन्ने हो भने गजलसङ्ग्रह 'अर्द्धमुद्रित अभिलाख' कुसु क्षेत्रीको ज्यूँदो समाजको चित्र हो। यो सङ्ग्रहमा भएका कमजोरीलाई आगामी दिनमा सुधार गर्दै जाने हो भने कुसु क्षेत्री सफल गजलकार हुन सक्छन्। वस्तुतः यथार्थपरक धरातलमा उभिएर लेखिएका कुसु क्षेत्रीको यो गजलसङ्ग्रह नेपाली गजलको विकास यात्रामा उल्लेखनीय कृति ठहरिने कुरामा आधुनिक नेपाली गजलका धनी ज्ञानुवाकर पौडेल पनि विश्वस्त हुनुहुन्छ।

गजलकार : कुसु क्षेत्री
कृति : अर्द्धमुद्रित अभिलाख
प्रकाशक : बसुन्धरा-मान प्रकाशनिकाय
मूल्य : रु ६०-
संस्करण : २०४९ आश्विन २०५९ पहिलो
दोस्रो २०६० फागुन

+++

सुरम्यसुधा (मुक्तकसङ्ग्रह)

नारी साहित्यकार सुनि सुधा आचार्यको 'सुरम्यसुधा' नामक मुक्तकसङ्ग्रह २०६३ वैशाखमा नवौं कृतिको रूपमा प्रकाशित भएको छ। उक्त कृतिभित्र सुनि सुधाका ५२ वटा मुक्तकहरू राखिएका छन्। छोटो, मीठो, चोटिलो र छाँमलो विधा मुक्तक अहिले धेरैलाई मन परेको पाइन्छ। सुनि सुधाले मुक्तकका साथै कथा, कविता, गीत, गजल र हाइकु विधामा पनि कलम चलाउँदै आइरहेकी छन्। मायाको नशा तिमीले लगाइ दियौ, जीवनमा दशा तिमीले लगाइ दियौ, कसरी गर्नु मुल्याङ्कन आज, जीवनको भिकारी पेशा तिमीले लगाइ दियौ। यो मुक्तक उनले प्रेममा नशा लगाइदिएको आफ्नो प्रेमीलाई गम्भीर सेखेकी छन्।

विगत एक दशकदेखि साहित्यका विभिन्न विधामा सक्रिय भएर उनले कलम चलाउँदै आइरहेकी छन्। राष्ट्रिय स्तरमै चर्चित नारी मुक्तककार बन्न सफलता मिल्ने छ यस कृतिले गर्दा उनलाई। आजभोलि मनसे मनलाई नै निशान बनाएको छ निशान, आफ्नो पनि मन नै हो भन्ने नभएर ज्ञान, माया, ममता र सम्मान आफूले नदिएपछि, आशा लगदा वेश हुन्छ अल्झाट पाउने मान। आजभोलि मनले मनलाई नै निशान बनाएको छ भनेर उनी मुक्तक संग्रह आफ्नो भावना यसरी पाखेकी छन्। उनका हरेक मुक्तकहरू सार्थक, स्तरीय र पठनीय लाग्छन्। सरस, सरस र अलले बुझ्ने खालका उनका मुक्तकहरू देखिन्छन्। भविष्यमा राम्रा सफल मुक्तककार बन्नेछिन् भन्ने मलाई लाग्छ। उनको मन-मस्तिष्कले उनलाई सधैं घच्घचाइरहन्छ र। उनी एकदिनमा धेरै पटक लेख्छिन् तर उनको रुवाई आँसु बनेर होइन मुक्तकका हरफ बनेर प्रस्फुटन हुन्छन्। अन्तमा उनको यस मुक्तकसङ्ग्रह पढ्ने सबै पाठकहरूलाई आनन्द मिल्नेछ भन्ने आशा राख्दछु।

संस्करण : प्रथम २०६३ वैशाख
मूल्य : रु १००-
प्रकाशक : रत्नराजिका साहित्य परिषद्, बलिपुर

अरुण 'नवी'

लामखुसी गार्ग
काठमाडौं-१

कविता

उज्यालो भो

❑ फणीन्द्रराज खेताला

कुखुरा बासेको सुन्ने बित्तिकै
एका बिहानै
श्रीमतीले भनिन्
घच्घच्याउँदै,
उज्यालो भो
सुन्नु भो !
उज्यालो भो।

आश्चर्य लाग्यो मुन्दा
किन कि !
उज्यालो त सधैं हुन्छ
अँधारो पछि,
हो !
रातपछि दिन आउँछ-
त्यसरी नै
जसरी-
बिना निमन्त्राको पाहुना आइपुग्छ
टुप्पुकुरु।
आजमात्रै सम्झाउनु पर्ने किन ?
के अर्थ ?
तर हेरुन-
अरू दिनको उज्यालो र
सूर्यको आगमनमा
अन्तर थियो र छ,
त्यसैले फेरि ओकलिन्-
सुन्नु भएन अझै ?
उज्यालो भो !
'सुनें बाबा सुनें-
अरू पनि ?'
मैले भनें।

तर आज किन पनि चाँडो नै
उज्यालो भएको सङ्केत पाइयो ?
आश्चर्य .....
कुखुरा भर्खरै त बास्यो,
घाम झुल्किएकै छैन।

अनि - ?
उज्यालो कसरी भयो ?
उज्यालो भो हैन,
हुन्छ, हुने बेला भो-
जमाएगस्ता घरको
अगसि कलौंडीको खोको भुँडी भर्ने
ज्यादै मजिलो र खालखालमा
आर्जन गरिएका छाउराको
जूकेमुख टाल्न चाहिने साधन कै
सङ्केत हो-
'उज्यालो भो'।

हो- उज्यालो सधैं हुन्छ
कुखुरा त्यसैगरी बास्छ
श्रीमती उही हुनिन्
सूर्य त्यसरी नै उदाउँछन्
रिसो कलौंडी उही हुन्छ
श्रीमती सधैं त्यसरी कराउँछिन्
सुन्नु भो ? उज्यालो भो !

समालोचना

कवि भवानी घिमिरे र उनका 'स्मृतिका रेखाहरू' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

□ प्रा. राजेन्द्र सुवेदी

१. कवि भवानी घिमिरेको अभ्युदय :

नेपाली कविताको आधुनिक कालको इतिहासमा देखापरेका प्रवृत्ति र शिल्पलाई आत्मसात् गरेर कविता लेख्ने कविहरूको लामो पङ्क्तिमा रहेका कवि भवानी घिमिरेको एउटै मात्र कवितासङ्ग्रह 'स्मृतिका रेखाहरू' शीर्षकमा प्रकाशित भएको छ। २०२४ सालमा पहिलोपटक प्रकाशित भएको प्रस्तुत कृतिमा रचना समय उल्लेख भएका २४ वटा कविता समावेश छन् र २०४५ सालमा प्रकाशित दोस्रो संस्करणमा मिति उल्लेख भएका थप १६ वटा कविता समेत ४० वटा कविता समावेश छन्। हाल उपलब्ध पहिलो संस्करण २०४६ मा अर्को एक कविताबाहेक थप गरेर ४१ र समय उल्लेख नभएका ७ वटा कविताबाहेक ४८ वटा कविता सङ्कलित भएको सङ्ग्रह हो। यस सङ्ग्रहको भूमिका र प्रकाशकीयमा २०४५ को संस्करणमा व्यथित, विपाठी, मोहन सिटौला, मोहन दुखुल, बिनोद अभुमाली, बिन्दु शर्मालगायत ६ जनाको मन्तव्य समावेश भएको छ। यसै क्रममा २०४६ को संस्करणमा भने महेन्द्रबहादुर कार्कीको प्रकाशकीय प्रस्तावना र कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानको विस्तृत समीक्षासमेत समावेश छन्। आत्मकथन शीर्षकमा लेखकको मन्तव्य पनि यस संस्करणको कृतिमा उल्लेख भएको छ। यसरी प्रस्तुत पुस्तक सम्पादन, प्रकाशन, भूमिका लेखन आदिका विधि विधानसमेतका कसाविसा लिएर पाठक जगत्मा आएको छ।

२०१० देखि २०४६ सालसम्मको युगलाई समेटेर आएका उनका कविताहरू साठै चारदशक समयका प्रतिनिधि बनेका छन् र नेपालको राजनीतिक इतिहासमा २००७ देखि २०१७ को संसदीय प्रजातन्त्र र त्यसपछिको पञ्चायतको समयता माथि र त्यसपछिको अवस्थाको स्थिति समेत बोकेको प्रस्तुत सङ्ग्रहमा यस मूलरूपमा चारवटा कालखण्डलाई प्रतिनिधित्व गर्ने खालका कविता समावेश भएका छन्। २०१७ पूर्वको प्रजातन्त्रात्मक पर्यावरण, २०१७-२०३६ को पञ्चायतकालीन पर्यावरण, २०३६ को आन्दोलनदेखि २०४६ सालसम्मको पर्यावरण र २०४६ देखि २०४६ सम्मको पर्यावरणको प्रतिनिधित्व गर्ने सङ्ग्रह लेखनको आरम्भदेखि वर्तमानसम्मको समयलाई प्रतिनिधित्व गर्ने हुनाले प्रकाशमा आएको छ। युग र मूल्यको अनुसरण गरेर बह्रने लेखकहरू विभिन्न समय खण्डका रचनालाई अलग-अलग सङ्ग्रहमा समावेश गरेर सङ्ग्रहका खण्डहरू अलग-अलग प्रकाशित गर्दै आएका हुन्छन्। भवानी घिमिरेले त्यस किसिमको काम गरेनन्। उनले त आफ्ना रचनालाई एउटै सङ्ग्रहमा संस्करण परिवर्द्धन गर्दै गएका छन्। साठै चारदशक लामो युगमा चारवटा कवितागत प्रवृत्तिलाई प्रतिनिधित्व गरेका छन्। उनका कविताहरूको कवितात्मक मूल्य निरूपण गर्नुभन्दा पहिले उनको साधारणयुक्त मूल्यलाई बोकेर आउने कविताको सूची प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त हुन्छ :

कृति परिक्रमा

जिशा निमन्त्रण (मुक्तकसङ्ग्रह)

गजल र मुक्तकलाई आफ्नो कर्मक्षेत्र ठानेर लेखन क्षेत्रमा विभिन्न पत्रिकाहरूमा देखिनु भएकी सीता शर्मा उपासनाको 'जिशा निमन्त्रण' मुक्तक सङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ। उक्त मुक्तकसङ्ग्रहभित्र उपासनाका १०१ वटा मुक्तकहरू राखिएका छन्।

नेपाली कवितामाथि मुक्तक लेखनको आफ्नै विशिष्ट स्थान हुँदाहुँदै पनि यस बाटोलाई राम्रोसँग उत्खनन् गर्ने काम भएको छैन। नेपाली कविताको इतिहासमा मुक्तक लेखन परम्परा पनि निकै पुरानो हो। तर आधिकारिक रूपमा मुक्तक भनेर लेखिएका प्रमाणहरूचाहिँ निकै पछिमात्र देखापरेका छन्। "सीता शर्माका मुक्तकहरूमा वर्तमानका विकृति, विसंगति, विडम्बना, प्रेम, अनुराग, विरह र विछोड भावका उल्लेख भएका छन्। 'समसामयिकता, श्यामव्यग्य र विद्रोह बोकेका छोटा, छिटा र मिठा मुक्तकहरू सीताका वैशिष्ट्य हुन्" दुवमु क्षेत्रीको भनाइ छ।

सीता शर्मा भावनाको मर्म बुझ्नछिन्। कसैले उनलाई कतै बाजा बनाएर कुनै बेला समयले खाजा बनाएछ। उनी भावनैमित खेलेर रमाउँछिन्। भावनाका जीवनको खोजी गरेर लेखनको विषयवस्तु बनाउँछिन्।

भास्वरेखा जीवनदेखि भागे किन
भोली बापी मेरै बसि मागे किन ?
अरूको प्रगतिमा ईर्ष्यासि बिरोध गर्दै
मित्र पनि वैरीसँगै लागे किन ?

जीवनलाई प्रेममय र सुन्दर बनाउनु पर्छ भन्ने उनको चाहना यस सङ्ग्रहमा पटक-पटक प्रतिबिम्बित भएको छ। उनी मुक्तक लेखेर आफ्नो भावनालाई अरूलाई सुनाउन चाहन्छिन्। भविष्यमा गएर निरन्तर रूपमा मुक्तक लेख्दै गएर सीता शर्माले आफ्नो लेखन क्षेत्रलाई थप्नो बनाउनसकून्ला पाउने छिन्। मुक्तक र गजलको क्षेत्रमा म सीता शर्माको उत्तरोत्तर प्रगतिको शुभकामना दिन चाहन्छु।

कृति जिशा-निमन्त्रण (मुक्तकसङ्ग्रह)
मुक्तककार : सीता शर्मा उपासना
संस्करण : प्रथम २०५२ असोज
मूल्य : रू. १००/-
प्रकाशक : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज नेपाल चाप्टर

+++

अर्द्धमुदित आँखाहरू (गजलसङ्ग्रह)

नेपाली साहित्यमा काव्यविधाको स्वतन्त्र रूप धारण गर्ने गजल प्रचारमा छ। अझ भनौं गजललाई बहुआयामिक र आम मान्छेहरूको लागि बनाउन वर्तमान अवस्थामा गजल सप्टाहरू लागि परेका छन्। त्यही जमानामा लामबद्ध एक सप्टा कुनु क्षेत्री हुन्।

गजल साहित्यको कुरा गर्दा मोतीराम भट्ट नेपालमा यस विधाको सुरुवातकर्ता मानिन्छन्। मोतीराम भट्टबाट शुभारम्भ भएको नेपाली गजलको सोह्र दशक लामो यात्रामा धेरै सहयात्रीहरू जन्मिएका छन्। वि.सं. २०४६ सालबाट नेपाली गजलको यात्रामा कुनु क्षेत्रीले नेतृत्व दिएका छन्। नेपाली साहित्यमा चालीसको दशकको कविता र गजल फाटमा कुनु क्षेत्रीको नाम आफैंमा एउटा सक्रिय र चर्चित नाम हो। वि.सं. २०३५ देखि नेपाली गजलहरू फाइफुट रूपमा प्रकाशित भए पनि गहिरिन्ला रचनाहरूको संकलित रूप देख्न नपाइएको

४. गजलहरू:

काव्यसङ्ग्रहको चौथो खण्डमा २७ वटा गजलहरू रहेका छन् । नेपाली साहित्यको वर्तमान बिन्दुमा बहुचर्चित विधा गजल आफैंमा एक स्वतन्त्र र सम्मानित पनि बनिसकेको छ । संरचनात्मक हिसाबले हाइकु, मुक्तक र गीतभन्दा पनि गजलको सफलता उँचो देखिन्छ । तिम्सिनाले सबै गजलमा गजलका रदिफ, काफियाजस्ता तत्वको समायोजन गर्न सकेको देखिन्छ । विषयवस्तुका दृष्टिले पनि विविधतालाई समेट्न सकेको देखिन्छ । प्रस्तुत गजलहरूमा सामाजिक चेत वा सचेतनता पनि पाइन्छ । तिम्सिनाका गजलका केही शेर निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ-

हाय ! छम्तो जिन्दगी यो टरो ध्वनि बाल्नुपर्ने
पीडाहरू चपाउँदै ओंठको हाँसो हाँस्नुपर्ने ।

(गजल नं. १, पृष्ठ १७)

नेपालीको आँगनीमा दर्शै आएको छ
चर्पटीमा मालासिरी जसै गाएको छ ।

(गजल नं. ९, पृष्ठ २४)

चिलोस् चिलोस् जिन्दगी यो कति चिलु छ र !
किचोस् किचोस् नियतिले कति किन्नु छ र !

(गजल नं. १७, पृष्ठ २६)

जन्मभूमि सजाउन केही गर्नुथियो
यो सलामी जम्मा गरी अनि मर्नुथियो ।

(गजल नं. २२, पृष्ठ ३८)

५. कविताहरू

काव्यसङ्ग्रहको अन्तिम खण्ड वा पाँचौं खण्डमा ५० वटा कविताहरू रहेका छन् । 'कविता-काव्य' शीर्षकको एउटा कविता पद्यात्मक छ भने अरू ९ वटा कविता गद्यात्मक छन् । गीत-गजलहरू बढी प्रेम-प्रणयसँग सम्बन्धित किए भने कविताहरू बढी अन्य विषयमा केन्द्रित देखिन्छन् । तिम्सिनाका प्रस्तुत कविताहरू छोटा-मझौला आकारमा रहेका छन् । यहाँ पाँचवर्ष सन्देश, प्रस्थान, मधुपर्क, विमर्श, दायित्व, सुनाखरी जस्ता पत्रिकामा प्रकाशित ६ वटा र अन्य अप्रकाशित कविताहरू समेटिएका छन् । उनी जति गजलकार हुन् त्यो भन्दा बढी कवि हुन् । तिम्सिनाको कवि व्यक्तित्व उच्च छ । उनी पद्यमा (छन्दमा) पनि कलम चलाउन सक्छन् । मेची पद्यमाला (२०५९) मा समेटिएकी उनी मेची अञ्चलका एक छन्दकविका रूपमा पनि चिनिइसकेका छन् । उनका केही कवितात्मक नमुना निम्नानुसार अघि सार्न सकिन्छ-

परम्परागत मूल्य र मान्यताहरूलाई
मुखले धुर्दै र गोडाले कुल्चँदै ।
वैदेशिक संस्कार भित्र्याउने
ए ! पाश्चात्ती नर्तकहरू हो !
किन बोल्छौ ?- "हाम्रो राष्ट्रियता !"

(किन बोल्छौ ?- "हाम्रो राष्ट्रियता !", पृष्ठ ६८)

माता मुटु चिरी बच्चा छातीमा पाद टेक्दछ
सूचनामार्फत सङ्केत गर्दाई काव्य सेक्दछ ।

(कविता-काव्य, पृष्ठ ८१)

समग्रमा काठमाडौं जेसीसद्वारा प्रकाशनमा ल्याइएको प्रस्तुत काव्यकृतिले बहुमुखी प्रतिभा भएका स्रष्टालाई एउटै कृतिबाट बाहिर ल्याउन सकिन्छ भन्ने नमुना प्रस्तुत गरेको छ । यसबाट कवि तिम्सिनाको पाँचवटा कवितात्मक उपविधामा सिर्जनक्षमता रहेको देखिन्छ । यस पुस्तकका सबै रचनालाई हृदयी जीवनमा विमर्शती बोध र स्वसमाधि व्यङ्ग्य, समकालीन विकृति बोध र व्यङ्ग्य, गीतमा स्थानीयता, देशको वातावरणप्रति सचेतता, जीवनको अर्थ अन्वेषण, अशान्तिको विरोध र शान्तिको चाह, सरल बिम्ब-प्रतीकको प्रयोग, साहित्यिक विधागत सचेतनाजस्ता साझा विशेषता पाइएका छन् । निराशावादी भावनाहरू प्रसस्तै देखिए पनि कविको आशा जीवितै छ । उनको सिर्जनशील कलमले कतै पनि विश्राम लोस्यास् ।

❖❖❖

क्रमसङ्ख्या	कविता	रचनाकाल	पत्रिका नाम
१	[illegible]	२०१०	--
२	[illegible]	२०१२	--
३	[illegible]	२०१३	--
४	[illegible]	२०१६	--
५	[illegible]	२०१७	--
६	[illegible]	२०१८	[illegible]
७	[illegible]	२०१८	--
८	[illegible]	२०१८	--
९	[illegible]	२०१९	--
१०	[illegible]	२०१९	--
११	[illegible]	२०२०	--
१२	[illegible]	२०२०	--
१३	[illegible]	२०२०	--
१४	[illegible]	२०२१	--
१५	[illegible]	२०२२	--
१६	[illegible]	२०२२	--
१७	[illegible]	२०२३	--
१८	[illegible]	२०२३	--
१९	[illegible]	२०२३	--
२०	[illegible]	२०२३	--
२१	[illegible]	२०२३	--
२२	[illegible]	२०२४	--
२३	[illegible]	२०२४	--
२४	[illegible]	२०२४	--
२५	[illegible]	२०२५	--
२६	[illegible]	२०२५	--
२७	[illegible]	२०२५	--
२८	[illegible]	२०३३	--
२९	[illegible]	२०३४	[illegible]
३०	[illegible]	२०३४	--
३१	[illegible]	२०३५	--
३२	[illegible]	२०३५	--
३३	[illegible]	२०४०	--
३४	[illegible]	२०४०	--
३५	[illegible]	२०४१	--
३६	[illegible]	२०४२	--
३७	[illegible]	२०४३	--
३८	[illegible]	२०४३	--
३९	[illegible]	२०४३	--
४०	[illegible]	२०४४	--
४१	[illegible]	२०४४	--
४२	[illegible]	२०४६	--
४३	[illegible]	?	[illegible]
४४	[illegible]	?	--
४५	[illegible]	?	--
४६	[illegible]	?	--
४७	[illegible]	?	--
४८	[illegible]	?	--

२. कविता सिर्जनाको आरम्भ र कवितायात्रा :

२०१० सालबाट कविता लेखनमा देखापरेका घिमिरेको आरम्भ स्वच्छन्दतावादी एवं आलोचनात्मक यथार्थवादी चिन्तनबाट भएको छ । उनको प्रथम लेखन पारिजातको कविता सिर्जना, विजय मल्लको कविता सिर्जनाको सन्निकट अवस्थाबाट आरम्भ भएको छ । पहिलो चरणको प्रवृत्ति भनेको स्वच्छन्दतावादी भए पनि विस्तारिवादी चिन्तनधाराको मूल्य समाहित हुन र आलोचनात्मक यथार्थवादी रूप आविर्भाव हुने प्रयत्न भएको छ । 'नारी' शीर्षकको कविता लिएर देखापरेका घिमिरेको लेखन पौरुष बिम्बबाट पीडित नारीहरूको वेदना प्रतिपादन गर्ने दृष्टिले तयार भएको छ । सिर्जनाको अवस्था पनि नारीको अस्मिता पुरुषको स्वामित्वमा संरक्षित सामग्री बन्न पुगेको स्थितिलाई अस्मितावादको मूल्याङ्कन र परम्परा बाधकमा तयार भएको छ । सिर्जनाकी स्रोत मानिएकी नारीलाई पुरुषले उपभोग्य वस्तुजस्तै सामग्री बनाएकामा नारीमा मुक्तिचेत जन्मिनुपर्ने कुरा पनि नारीले बिसिएको स्थितिलाई उद्बोधित गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । यस किसिमका समस्याहरूलाई लेख्नाएर कविता लेख्ने घिमिरेमा कविता सृजना रोमान्टिक परिधिबाट आरम्भ भई आलोचनात्मक यथार्थतिर उन्मुख भएको स्थिति प्रतिपादित देखिन आउँछ ।

२.क. भवानी घिमिरेको कविता यात्रा :

भवानी घिमिरेको कविता सिर्जनाको यात्रा २०१० देखि २०४६ सालसम्मको पूरै चार दशक समेटिएर निर्माण भएको छ । २०१० देखि २०१७ सालसम्मको कालावधि कविता सिर्जनाको प्रथम चरण हो र यस चरणको मूलभूत प्रवृत्ति स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति हो । गौण रूपमा आलोचनात्मक यथार्थवादको आविर्भाव देखिए पनि युवा कवि घिमिरेको समग्र सृजनाचेत रोमान्सीली बिम्बबाट तिरोहित बनेको छ । घिमिरेका कविताको दोस्रो चरण चाहिँ २०१८

सालदेखि २०३६ सालसम्मको अवधि हो। यस चरणका मूलभूत प्रवृत्ति अद्यप्रयोगवादी तथा आंशिक आलोचनात्मक यथार्थवादी चेत मुखर भएको प्रवृत्ति कविताका प्रकट भएको छ। क्रमशः प्रौढचिन्तन तिर अभिमुख बनै गएका थिमिरेको दोस्रो चरण राष्ट्रवादी चिन्तन र मानवतावादी दर्शनबाट आप्लावित बनेको छ। तेस्रो चरण २०३७ देखि २०४६ सम्मको दुइ दशकमा छरिएको छ। यस चरणका कविताका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विसङ्गति, जीवन र जगत्‌का भौतिक एवं मानसिक द्वन्द्वहरू, समाज र पर्यावरणमा हुँकिएको चेतना र मानसिक द्वन्द्वहरू प्रकट भएका छन्। कवि थिमिरेको पैंतालिस वर्षको साधनाबाट सिर्जित यी कविताहरूले मानवीय शाश्वतका सत्यहरूलाई साक्ष्य ठानेर उभिएका छन्। पहिल्लो चरणका कविताका मानवीय अस्मिता, स्वतन्त्रता एवं राष्ट्रिय स्वाभिमानलाई कविताको सम्वेदनामा प्रतिपादन गर्ने पक्षहरू कवितामा प्रकट भएका छन्।

सबै कालखण्डमा देखिने प्रवृत्ति र चिन्तनलाई प्रतिनिधित्व गर्ने कविताहरू क्रमशः प्रस्तुत गर्दै तिनको औचित्य साबित गर्ने कविताहरू प्रस्तुत गर्नु र तिनको समीक्षा गर्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको छ। यस दृष्टिले चरणगत क्रममा कविताको अध्ययन गर्दै जानु समुचित ठहर्छ।

२.अ.क. नारी : नारी विषयक कविता लिएर थिङ्क्लोपन्ट देखापरेका कवि भवानी थिमिरै सिर्जनाकी जननी ठानिने नारी पुरुषको शोषणबाट पीडित छन् भन्ने कुरा देखाउन सफल बनेको छ। नारी स्वयम जागरणको विश्व मुखरित हुनुपर्छ भन्ने सन्देश बोकेकी प्रस्तुत नारी आस्मिताको बोधमा उपस्थित भएकी छ। नारी पूजन र श्रद्धाका उपहारहरू प्रतिपादन गर्न सजीव ढङ्गले उठिएका यस कवितामा नारीको स्वतन्त्रता अपहरित भएकी वर्तमानकी प्रसङ्गलाई उद्घाटन गर्दै नारी जागरणको शङ्खघोष गर्ने काम भएको छ।

२.अ.ख. जय नेपाल : गौरव र महिमाको गुणगान गर्ने र जयगान प्रकट गर्ने प्रस्तुत कविता राष्ट्रियताको जयमा आधारित छ। जय र विजयमा माथ आफ्नो इतिहास कायम गर्ने पुर्खाको हाम्रो बिगतले हामीलाई अस्तित्वमा उन्माएको छ। यस दृष्टिले प्रस्तुत कविता कवि थिमिरेको राष्ट्रवादी चिन्तनलाई प्रस्तुत गर्न सफल बनेको सामग्री सिद्ध भएको छ। नेपालको जय जिव समय नेपालीको जय निश्चित हुन्छ भन्ने पनि यस कविताको निष्कर्ष हो।

२.अ.ग. म तिमी भएर पनि : स्वतन्त्रताको आमन्त्रणको स्वर प्रतिपादन भएका यस कवितामा र नेपालको प्रजातान्त्रिक तथा स्वतन्त्रताको जागरणको आमन्त्रण गर्ने कवितामा कवि स्वयं नायक र स्वतन्त्रता साविकाको बिम्बत्वमा प्रस्तुत गरेको कुरा यस कवितामा व्यक्त गरेको छ। रोमान्टिक चित्र राष्ट्रियताको स्वर स्थापित गर्ने कवि थिमिरेको प्रारम्भिक पहिचान यहाँ प्रतिपादित भएको छ।

२.अ.घ. एनामा अनुहार हेर्दा : सुपतीको खानी सिउँदो एनामा परेको अवस्थाको चित्रण अत्यन्त सहजतापूर्वक आभासित गर्ने कविता हो। यस कवितामा बिसुप्त चीनको आवेग पुनर्जागरित हुने स्थितिको अवभासित भएको छ। आत्मविम्बनको पृष्ठभूमि मानिने अन्तर्भावनाका पक्षहरू प्रतिपादन गर्ने यस कवितालाई पनि रोमान्टिक चेत प्रतिपादन गर्ने क्रममा टिकेको देख्न पाइन्छ।

२.अ.ङ. जीवन यौन र उन्माद : जीवन शरीर होइन, जीवन त जीवनता हो। यसको रूप सीमनटा आयतनमा बिभाजित हुन्छ। जीवन, यौन र उन्मादको परम्परको शृङ्खला हो- भोग। जीवन्तताको प्राप्ति हुनु जीवन हो र जीवनले औज पाएपछि यौन अभिभोग हुन्छ, जीवनको औज यौन हो। जीवका औजले आकर्षण र अनुशासनको सन्तुलन सुमाउन पुगेपछि उन्माद

प्रकृतिविजयतर्फ भने ध्यान दिइएको पाइन्छ। वर्तमान साधनारत हाइकुकारहरूको तुलनामा प्रस्तुत हाइकुहरू बढी सम्प्रेष्य छन्। नमुनास्वरूप निम्न सिर्जना अघि सार्न सकिन्छ-

क) सरिरहन्छ
पुर्खाको दुष्ट चाना
आमाको छाती।
(हाइकु नं. २४, पृ.४)

ख) जन्मे जे माग्छ
उही दिनसको यो
अपार-धर्ती।
(हाइकु नं. २८, पृ.६)

ग) बैशालु जोडि
मसिर हाँसिरहेछन्
काउछे झुप्यो।
(हाइकु नं. ३२, पृ.७)

२. मुक्तकहरू :

प्रस्तुत खण्डमा दुखी मानवको मुक्तककार व्यक्तित्वलाई अवलोकन गर्न सकिन्छ जहाँ जम्मा १८ वटा मुक्तक समेटिएका छन्। सिलसिला र दियालोमा प्रकाशित दुई र अरू सीधैवटा मुक्तक प्रथम पटक यसै सङ्ग्रहबाट प्रकाशनमा आएका छन्। मुक्तक जम्मा चार हरफको हुनुपर्दछ। यो लघुतम कवितात्मक उपविधा हो। यसमा aa, bba अनुप्रास योजना हुनुपर्दछ। मुक्तककारले बढी मुक्तकमा यसै योजनालाई अनुसरण गरेका छन् तर कुनै कुनै मुक्तक चोटिला हुँदाहुँदै पनि अनुप्रास संयोजनमा मानकता नाघ्न पीछ परेको देखिन्छ, तर दुर्बलताभन्दा बढी सबलता भएको यथार्थ प्रस्टै छ। प्रस्तुत मुक्तक गद्यात्मकभन्दा गीति, लोक र संस्कृत छन्दमा समेत लेखिएका छन्। समग्रमा यी मुक्तकहरू समसामयिक मुक्तकभन्दा कमजोर छैनन्। हाइकुका तुलनामा बढी नै हास्यव्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति दिन सफल देखिन्छन्। दुई मुक्तकमाई नमुनार्थ निम्नानुसार अघि सार्न सकिन्छ -

क) केही कुरा आँखाबाट देख्न सकिएला
केही कुरा सेखनीले लेख्न सकिएला
कति कुराहरू तर मनभित्रै लुक्छन्
भावनामा डुबेमात्र भेट्न सकिएला।
(मुक्तक नं. १६, पृष्ठ १५)

ख) जन्मैं यहीं नेपालीको नाम पाएको छु
योग्यताको पत्रहरू साथ लाएको छु
नौकरीको तलासमा धेरै भौतारिएं
अर्थस पै काम खोज्ने काम पाएको छु।
(मुक्तक नं. १८, पृष्ठ १८)

३. गीतहरू

गीत एक कोमल कवितात्मक विधा हो। लयात्मकता र सम्प्रेष्यता गीतका आधारभूत विशेषताहरू हुन्। पुस्तकको तेस्रो खण्डमा जम्मा १४ वटा गीति अभिव्यक्ति हुनुले खण्डमा गीतकार व्यक्तित्व देखिएको छ। तिम्मिनाका प्रायः सबै गीतहरूमा एक स्थायी (दुई पङ्क्तिको) र दुई अन्तरा (चार-चार पङ्क्तिका) छन्। सबै गीत १४, १६ अक्षरे गीतिमात्रात्मक छन् भने aa bb cc dd ee आदिका क्रममा अनुप्रास संयोजन गरिएको छ। सबै गीतमा स्थायी अंशले मूल विषय समाउन सकेको देखिन्छ। अन्तराहरूमा स्थायीको अनुप्रास संयोजन नराखे पनि स्थायीकै सैरोफेरोमा गीतले पूर्णता प्राप्त गरेको छ। तिम्मिनाको गीतिसिर्जनामा लोकगीतको प्रभाव पनि पाइन्छ। बढी गीत प्रेमका संयोग-वियोगमा केन्द्रित छन् र केही गीतले अन्य भावनालाई पनि समेट्न सकेको देखिन्छ। तिम्मिनाका गीति नमुनासार अघि सार्न सकिन्छ-

क) खुलिगयो आकाश खुलिगयो नि
तिमीमाथि मन मेरो भुलिगयो नि।
(गीत नं. ६, पृष्ठ २६)

ख) सुम्काबुङ्को सुन्ताला र लालीगढ़ी स्याउ
खाने भए हामीसंग फिदिम घुम्न जाउँ।
(गीत नं. १०, पृष्ठ ३०)

ग) उकाली ज्यानको चौतारी रायो पीपलु छायाँमे
रुनु न हाँस्नु पाप्यो नि मानु त्यो तिमो मायाले।
(गीत नं. १२, पृष्ठ ३३)

घ) यो मुटु मेरो चर्कन्छ साथी म हाँसु कसरी
अपाङ्ग ज्यान लिएर छमछम मै नाचु कसरी।
(गीत नं. १६, पृष्ठ ३३)

समीक्षा

'दुःखी महल' तिम्सिना र उनको विविध स्वादको कृति काव्यलहर

□ रमेश "शुभेच्छु" (लुम्ठेल)

भारपा- ८, पिपलसाँटे, पाँचथरमा २०३३ फागुन २० गते तिम्सिना दम्पति तीलचन्द राप्पचिन को तृतीय सुपुत्रका रूपमा जन्मिएका होमनाथ तिम्सिनाले साहित्यिक क्षेत्रमा **दुःखी महल** उमनाम लेखी आएका छन्। उनी विशेषतः कविता र कवितात्मक उपविधाहरूमा करिब एक दशक अघिदेखि निरन्तर रूपमा साधिरहेका छन्। प्रेमोत्थान (२०५४), **दुई गीतिकाव्य : बाबा र साहिएको सन्धर्भ** (२०५७) द्वारा आफ्नो काव्यसिर्जना अगाडि प्रदर्शन गरिसकेका दुःखी महलको नवीनतम काव्यकृति **काव्यलहर** (२०६२) पाठकसामु आइपुगेको छ। निरन्तर पच-परिक्षाहरूमा आफ्ना रचना पस्कंदै आएका प्रस्तुत प्रतिभा हाल नेपाली साहित्यमा उच्चशिखाको बाटो तयार गरिरहेका छन्। माटोसँ परिवेशबाट सङ्घर्षपूर्ण जीवन यापन गर्दै आएका प्रस्तुत प्रतिभाका रचनाहरूले निजी जीवन नीगाडका तीता-मीठा अनुभवहरूलाई प्रस्टयाइरहेको पाइन्छ। प्रस्तुत प्रतिभाको विभिन्न स्वाद बोकेको नवीनतम् काव्यकृति काव्यलहरको सङ्क्षिप्त समीक्षा नै यस लेखको उद्देश्य रहेको छ।

काव्यलहर (२०६२) वर्तमान समयमा तिम्सिइरहेका कविता कृतिभन्दा अलि फरक स्वरूपमा देखापरेको छ। प्रस्तुत कृतिभित्र कविता, गीत, गजल, मुक्तक र हाइकुजस्ता कवितात्मक पाँच उपविधाहरू समेटिएका छन्। यस किसिमका कृतिलाई महत्व दिंदा एकातिर धेरै धेरै सिर्जना गरेर, एउटैमात्र कृति निकालेर लेखक बहुमुखी प्रतिभा सम्पन्न देखिने र अर्कातिर धेरै सिर्जना गरेर यसै एउटा मात्र विधाको कृति प्रकाशन गरेर अन्य विधामा लेखक छुट्टामा परिएमा या बहुमुखी प्रतिभाको रूपमा नचिनिने सम्भावना देखिन्छ। यस्ता कृतिलाई छुट्टाछुट्टै संगालो गरेर मान्यता दिन अलि गाह्रो छ तर बहुमुखी प्रतिभाको अभावमा यो सम्भव पनि छैन। यसै कृतिभर्फत कवि दुःखी महल बहुमुखी प्रतिभासम्पन्न सर्जकको रूपमा देखिएका छन्। उनले आफ्ना विविध विधाका सिर्जनालाई क्रमशः हाइकु, मुक्तक, गीत, गजल र कविताको क्रममा प्रस्तुत गरेका छन्। पुस्तकमा जुन क्रममा छ त्यही क्रममा निम्नानुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ :

१. हाइकुहरू :

हाइकु जापानी साहित्यमा प्रचलित काव्यात्मक लघुतम रूप हो। हाइकु सिर्जनामा ५, ७ र ५ अक्षरको क्रमा तीन पङ्क्ति संयोजन गरिएको हुन्छ। जापानी व्यस्त जीवनमा हाइकु साहित्यको महत्व रहेको छ। केही वर्ष यता नेपाली साहित्यमा पनि यस विधाले महत्व र लोकप्रियता पाउँदै आएको छ।

काव्यलहरको प्रथम खण्डमा जम्मा ७५ वटा हाइकुहरू सङ्कलित छन्। जसमध्ये ३४ वटा हाइकुहरू यसभन्दा अगाडि पाँचथरबाट सञ्चालित मित्र विद्वदेनर्मण संयुक्त रूपमा निकालिएको रातो झण्डा (हाइ हाइकु सङ्ग्रह- २०५७) बाट लिइएको छ। रातो झण्डाका हाइकुहरू पाठकसामु पुगिसकेका हुँदा यहाँ पुनः प्रस्तुत नगरिएको भए पनि हुन्थ्यो तर आफ्ना सिर्जना संकलनका हक लेखकलाई छ। प्रस्तुत हाइकुहरू हाइकुलेखनको नियमअनुरूप नै लेखिएका छन्। विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटेर सङ्क्षिप्त र कुशल अभिव्यक्ति दिन सक्नु हाइकु लेखकको मूल विशेषता बनेको छ। हाइकुमा अनुप्रासको पनि ध्यान दिन राम्रो लाग्न र चोटिलो पनि हुने थियो। यहाँ त्यसतर्फ त्यति ध्यान दिइएको छैन। यस

आरम्भ हुन्छ। यी समग्र स्थितिको समुचित निकासमा मात्र जीवन सन्तुलित सीमामा निर्धारित हुनसक्छ।

२.आ. थिमिरेको कवित्वको दोस्रो चरण :

कवि थिमिरको कवित्वको दोस्रो चरण २०१८ सालदेखि आरम्भ हुन्छ र यो चरण २०३६ सम्म कायम रहन्छ। यस चरणमा सिर्जना भएका कवितारू जम्मा २१ वटा छन्। समय उल्लेख नभएका कवितारूका अतिरिक्त यी २१ वटा कवितारू संयमित र सम्वेगरहित अवस्थामा नेपाली कविताको यस चरणमा आफ्नो पक्षबाट प्रयोगबाट निरपेक्ष मूल्यलाई उम्काउन प्रयत्न भएका छन्। नेपालको राजनीतिक पर्यावरणमा आएको आफ्मिक परिवर्तन र स्वतन्त्रताको पर्यावरणमा भएको पटाक्षेपले नेपालका चिन्तनशील व्यक्तिहरूको पोतामा साझी कुठाराघातको स्थिति आविर्भाव हुन्छ। यिनै लक्षणहरूलाई थिमिरले आफ्ना कवितामा प्रतिपादन गरेका छन्। यस सीमालाई प्रतिनिधित्व गर्ने खालका उनका यस चरणका कवितालाई पनि निरूपण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

२.आ.क. कृति ..... : प्राप्त वस्तुको विस्मरणपछि त्यस वस्तुको महत्व प्रबल बोध हुन्छ। यस कवितामा अत्यन्त सहज र सम्वेग एवं प्राकृतिक सुन्दरतायुक्त जीवन र जगत्का परिधिबाट विलुप्त बनेको स्थिति अत्यन्त पीडादायक अनुभव हुन्छ। २०१७ पछि विलुप्त बनेको राजनीतिक स्वतन्त्रताकी जननी शक्ति विदीर्ण हुन्छे। नेपालको तत्कालीन (२०१७) पर्यावरणको आभास जन्माउने प्रस्तुत कविता अभेद्यार्थी र क्रसात्मक सौन्दर्यको प्रतिस्थापन गर्ने लक्ष्य बनेर उपस्थित भएको छ।

२.आ.ख. अंधारोमा उज्यालोको वास : चेतना र सम्पत्तिहरूको विलुप्तिले निम्त्याएको अन्धकारलाई आफ्नो स्थितिको प्रधान गर्ने प्रस्तुत कविताले जतिसुकै अन्धकारले गाजे पनि सुन्दर एवं प्रकाशमान भास्करको प्रकाश आफ्ना ठाउँमा सुरक्षित रहन्छ र त्यसैमा मानव अविचल अठोटमा अडुन सक्छ। अन्धकारको घुम्टोभित्र पनि सम्भावित भविष्यको सुन्दर एवं सुरूप उज्ज्वलता सुरक्षित रहन्छ भन्ने दार्शनिक चिन्तन व्यक्त गर्ने प्रस्तुत कविता भित्र २०१७ सालको राजनीतिक अन्धकारको पटाक्षेपपछाट फकाउनलाई शिक्षाउने साधन बनेको छ।

२.आ.ग. तिमीप्रति : इतिहासको गर्भीतर धकेलिंदै गएको विगतलाई एउटा दुर्घटित दन्तान्वज छन्ने थिमिरे २०१७ सालको स्थिति र पर्यावरण, (२०१७) से निम्त्याएको इतिहासको पटाक्षेपण सजीव र सतर्क ढङ्गले आफ्नो ठाउँमा मूल्याङ्कन हुनुपर्ने ठहऱ्याएका छन्। यस दृष्टिले कवि थिमिर पूर्वनिर्मित इतिहास मेटिने होइन, लेखिने गर्छ र समाप्ति होइन, इतिहास पुनरावृत्ति हुन्छ भन्ने कुरा यस कवितामा प्रकट गर्दछन्।

२.आ.घ. स्मृतिका रेखाहरू : स्मृतिका रेखाहरू बनेर इतिहास दोहोरिन्छ। स्मरणको रेखा कोरिन्छ। मान्छेको समय नियति यही- यस संसारमा। विश्वको समग्र इतिहास मानव समाजमा स्मृतिका सन्दर्भमा आँगटिएको हुन्छ। मानव इतिहासले सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरूको प्रयोजनताहरू अत्यन्त सजीव भएर स्मृतिमा आउँछन्। सिङ्गो सभ्यता र त्यसप्रतिको आस्था मानव अस्मितामा बाँचेको हुन्छ। ती सबैको संरक्षण भनेको नै स्मृति हो। इतिहासले आजको स्मृतिमा घर बनाउन पुग्दछ भन्ने कुरा यस कविताका अभिव्यञ्जित बनेको छ। विश्वका धेरै धेरै इतिहासका निर्माताहरू आज अतीत बनेका छन्। तिनको निरन्तरता नै किसोदेखि आजसम्मको स्मृति हो। इतिहास भन्ने कुरा यस कविताले स्थापित गरेको छ।

२.आ.ङ. एउटा बालक पृथ्वीमा जन्मिंदा : पृथ्वीको सबैभन्दा श्रेष्ठ सन्तान मान्छे हो। तर मान्छे नै आज राक्षसी आचरणबाट ग्रस्त बनेको

छ। यसलाई मानवीय आचरणको सीमामा संरक्षित गर्न अनेकौं सीमा र परिधिका रेखाहरू पार गर्नुपर्छ। त्यो सम्भव नहुने स्थिति भएका खण्डमा जीवन एउटा अन्धगर्तमा निर्ममतापूर्वक गाडेर सहयोहन्ड-मसुखादीमा मस बनाउन फोहोर सहयाए भैं। सिङ्गो पृथ्वी मान्छेको रगत, पसिना, हाड, मासु र समग्र मानव श्रमबाट सिञ्चित छ। एउटी जननी पृथ्वीको सन्तान मान्छे मूल्यहीनताको सिकार बनेर खाडीमा भासिँदै गएको छ। यसबाट के सिद्ध हुन्छ भने पृथ्वीलाई मान्छे रगत र पसिना दिन्छु भने मान्छेलाई पृथ्वी जीवन प्रदान गर्छ भन्ने कुरा यस कवितासे स्पष्ट गरेको छ।

२.आ.च. हामी पानी हौं : मान्छेमा सम्वेदनशीलता, पारदर्शिता र शीतलताजस्ता गुणको आवश्यकता पर्दछ। यस दृष्टिले प्रस्तुत कवितामा सतह पानीझैं सन्तुलित, अविभाज्य र मिलनसारिताको दृष्टिले मानव जीवन विश्वजनीन गाथा मूल्यमा स्थापित हुन पुग्दछ। आगोको उद्दण्डताको समापनका पक्षहरूलाई स्थापित गराउने पक्षमा स्थापित हुनुपर्छ। यस्तो आशय प्रस्तुत कवितामा स्थापित भएको हुनुपर्छ भन्ने यस कविताको आशय रहेको छ।

२.आ.छ. चेतनाको प्रथम स्फुरणमा : मान्छेको जीवन आफैमा पराजय हो। तर सिद्धै सभ्यताको लागि भने जय हो र यस किसिमको चिन्तन मान्छेको प्रथम र उत्तम स्फुरणबाट प्रकट हुन्छ। जय र पराजयको युद्ध हो जीवन। यस प्रकारको स्फुरणमा मान्छेले जीवन र मृत्युको परिभाषा गर्दछ। यस किसिमको स्फुरणमा अर्थ खोज्दछ - मान्छेले जीवन र मृत्युको। यही दार्शनिक अर्थको गहिराई पहिल्याउने प्रयत्नमा तयार भएको छ- प्रस्तुत कविता।

२.आ.ज. सगरमाथा : भौतिक वस्तुको प्राप्तिबाट मात्र मानवको आन्तरिक पक्षको स्थापनाबाट पुग्दैन। मान्छेले आस्थाको गौरव र उच्चाइलाई सगरमाथाले प्रतिनिधित्व गरेको स्थिति प्रदर्शित गरेको छ। नेपाली मान्छेको आस्थाको उच्चाई सगरमाथा झैं गुरुत्तर एवं अटल मूल्य स्थापना गर्न सक्ने स्थितिमा देखिएको छ। नेपालीको गौरव र गम्भीरता प्रदर्शित गर्न सक्ने उच्च सांस्कृतिक भावना अपेक्षित उच्च हुनुपर्ने कुरा प्रस्तुत कवितामा प्रतिपादित भएको छ।

२.आ.झ. जीवनको आयतनमा माया मृत्यु : माया र मृत्युका मूल्यहरू जीवनको आयतनमा छरिएका हुन्छन्। जीवनको अर्थ बाँच्नुको अर्थमा होइन, अर्थको गहनतामित्र मात्र जीवनको सार निहित हुन्छ भन्ने पक्षको स्थापना रहेको हुन्छ। माया आस्था हो। यो जीवनको आयतनमा छरिएर रहन्छ। मृत्यु जीवनको अनिवार्य सत्य हो र यो विश्रान्ति हो। जन्म र मृत्यु बीचको बिन्दुमा रहेको अवस्था जीवनको मूल्यगत परिणति हो। जीवनको आयाम यिनै पक्षविपक्षका बीचमा अधिन पुगेको हुन्छ।

२.आ.ञ. इतिहासको हर्फहरू : श्रम र इमानको पक्षलाई, समय र मूल्यलाई चिनेर मूल्याङ्कन गर्न सकेमा मात्र इतिहासले स्थान प्रदान गर्दछ। मानवता विलुप्त हुँदै गएका यस सन्दर्भमा विविध पक्षलाई अर्थोचित प्रतिष्ठित गरिनुपर्ने पक्षलाई नेपाली जीवनले बिसिन नहुने कुरा थिमिरेका यस कविताले प्रस्तुत गर्दछ। जिजो देशका इतिहासका निर्माताहरू देशको मूल्य प्रदान गर्न अत्यन्त सजीव र सचेत मूल्य प्रदान गर्न सफल भएको कुरा यस कवितामा व्यक्त भएको छ।

२.आ.ट. सडक म र मेरो जिन्दगी : मान्छेको जीवन एउटा अनन्त मोड भएको सडक हो। यसलाई मान्छेले बाल अवस्थादेखि वृद्ध अवस्थासम्म भोग गर्दछ। प्रत्येक व्यक्तिको स्थिति भने वर्तमानमा सकाउँदै गएका परम्परागत स्थिति पनि जीवनमै उद्घाटित हुन्छ। मान्छे वर्तमानको आयतनमा स्मृतिमताको यात्रा तापर जीवन भोग प्रस्तुत गरिरहेको सपाट फाँटमा ठिङ्ग उभिएको देखिन्छ।

भागको सीता मीठा अनुभव, हिमालीधजारको एउटा परम्परा बुझ्दा कंठा लिएर आफ्ना परिवार सम्झै गरेका भैंसाई समेत यहाँ उल्लेख गरिएको छ। यसमा पीठा कुरा के भन्न खोजिएको छ भने बाम्मनको छोरा टाठो, बाठो चतुर र तिक्ष्ण बुद्धिको हुन्छ, त्यसैले नै होला छ वर्षको उमेरमै चण्डी मुखाग्र पारेको छरामे नै स्पष्टतः यो कुराको पुष्टि गर्दछ भन्ने साधारणतः पुग्न सकिन्छ। यस्तै अन्य प्रसङ्गहरू पनि यहाँ जोडिएका देखिन्छन्। जस्तैः १२ वर्षको उमेरमा पुस्तकै नहेरी पुराण भन्नु, एकै दिनमा ४० श्लोक अमरकोष कान्ठा कान्ठामाई सुनाएर पैन उपहार पाउनु आदिले पनि तिक्ष्ण बुद्धिको व्यक्ति हो भन्ने कुरा स्वतः छलङ्ग हुन जान्छ। त्यस्तै नारीले पनि भोग्नुपरेका दुःख पीडा र धैर्यताका बारेमा विशेष किसिमले व्याख्या गरिएको छ। यौटी आमा भएर पनि छोरीलाई हेमा र छोरालाई माया गरेको कुरा देखाइएकी छ, छोरी जन्माउँदा समाजमा त्यस परिवारको प्रतिष्ठा कस्तो बन्न जाला र छोरीलाई हेलापाक किन बनाइन्छ भन्ने कुराका धेरै उदाहरणहरू यसमा देख्न पाइन्छन्। जस्तो कि छ छमटी छोरी मुनि जन्मेपछि छोरा र छोरीहरूमा विभेद, माकुरे बुहारीको बाइजी प्रसङ्गको टीका टिप्पणी, "छोरा जन्मिदा खुसी छोरी जन्मिदा फुसी" को उखान, आदि आदि कुराहरूले पनि यौटै रगत बोच विशुद्धल उत्पन्न गराउने कुराहरूलाई यहाँ टहुकारे रूपमा राखिएको छ।

प्रसङ्ग यस आफूले भोगेका कुराहरूलाई पनि यहाँ प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ। जस्तैः १२-१३ वर्षको उमेरमा गाई बस्तु चराउन जाँदा साथीहरूसँग खेलिने धुँपबोधारेमा आज भोलि पनि मन्सलित सम्झना आउनु, फाल हाल्ने खेलमा हाल भोचेर एक महिनासम्म बसो बाँधिने अझै पनि सम्झना आउँदा निबन्धकारलाई पनि त्यतिबेलाको चकचक हाइन भनेर भन्न पनि त सकिँदैन होला नी।

यी निबन्धसङ्ग्रह अति पढ्यो अति पढ्नु पर्नु लाग्ने किताब हो। किनभने यसमा भएको सामेजस्ता विषयवस्तुलाई समावेश गराइएको छैन। प्रत्येक निबन्धहरू पूर्ण स्वतन्त्र र स्वच्छन्द छन्। यसरी आफ्नो स्वच्छन्दवादी धारामा बाँगिरहेका शब्दहरूले पाठकको मन छुने काम गरेको छ। हुन त यो सङ्ग्रहलाई साहित्यिक पत्रिकाका सम्पादकहरूको अनुरोधमा तैयार पारिएको सङ्ग्रहको रूपमा लिइएको कुरा पूर्व उल्लेख गरिसकिएको छ तापनि एकपटक फेरि यसबारे केही लेख्न मन लाग्यो। यसमा कुँदिएका प्रत्येक विषयवस्तुहरू सम्बन्धित विषयलाई नै आधार बनाएर अगाडि बढाइएको कुरा त पढ्दापढ्दै नै छलङ्ग भइसकेको छ। देउराली पाती भन्ने निबन्ध प्रसङ्गमा देउरालीका बारे कुरा गरी सम्पूर्ण जनकपुर चुरोट कारखाना र त्यहाँ काम गर्ने पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीका कामदारहरूले आ-आफ्नो भाषा र भेषमा रहर आनन्दपूर्ण तरिकाले कारखानालाई सञ्चालन गरेको पाइन्छ। यस्तामा देउराली पर्वका जनकपुर चुरोटसँग आबद्ध भएको पक्षिय होला, त्यसैले नै यसगरी लेखिएको हुनुपर्छ भन्ने मेरो आफ्नो धारणा मात्र हो।

अन्तमा निबन्धकार डा. सुसमी सङ्ग्राहिकी यी निबन्ध सङ्ग्रहमा जे अति निबन्धहरू आबद्ध छन् अति छोटा मीठा र पढ्न योग्य सामग्रीबाट सुशोभित छन्। निबन्धकारले आफ्नुमा राखेको बौद्धिक ज्ञानलाई यथार्थ रूपमा परिवेशमन्दा बाहिर लगेर सम्बन्धित विषयमानै केन्द्रित बनी छलङ्ग मानें प्रवृत्तिको निकास गर्नुभएकोछ। यही नै हो यी निबन्धसङ्ग्रहको गुण। यी समस्त विषयवस्तुहरू अति यी सङ्ग्रह केन्द्रित भएको छ।

❖❖❖

समीक्षा

'म किन लेख्छु' निबन्धसङ्ग्रहबारे केही चर्चा

□ खिमानन्द पोखरेल

डा. तुलसी महराजको 'म किन लेख्छु ।' निबन्धसङ्ग्रह पद्यात्मक र अनुरोधात्मक शैलीमा तयार गरिएको उच्चकोटीको सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा जम्मा २२ वटा निबन्धहरू सङ्ग्रहित छन् । उल्लेखित सम्पूर्ण निबन्धहरू साहित्यिक पत्रिकामा आबद्ध भएको देखिन्छ । अध्ययनशील हरेक पाठक वर्गहरूले यो सङ्ग्रह अवश्य पनि पढ्नुपर्ने देखिन्छ । अन्य निबन्धहरूको तुलनामा यो सङ्ग्रहको शैली पृथक छ । यसरी तयार गरिएका निबन्धसङ्ग्रहहरू मुश्किलले पढ्न पाइन्छ ।

यो निबन्धसङ्ग्रहमा आफूले भोगेका बाल्यकालका सुख दुःखका तीता मीठा अनुभवहरू छन् । सब प्रथम बनारस पुगेर पढ्न उम्दाखेरीको आफ्नो भोगाई र सीसी क्रमको अन्त्यमा जोडिनएका मीठा अनुभवहरूले यो सङ्ग्रहको रौनक नै चहकिलो पारिदिएको महसुस गर्न सकिन्छ । यसमा पढ्न योग्य विषयहरू अन्य भए तापनि 'म किन लेख्छु' भन्ने आशय व्यक्त गरिएको यस सामग्रीबाट सम्पूर्ण कुरा स्पष्टसँग छलङ्ग हुन्छ । निबन्धकारले वास्तवमा यस सङ्ग्रहमा भूमिका चाहीँ उल्लेख गरेको देखिँदैन तर पनि 'म किन लेख्छु' भन्ने विषयवस्तु नै मेरो भूमिका हो भन्ने कुराबाट आफूले सहमती जनाउनु भएकै छ ।

'म किन लेख्छु ।' निबन्धसङ्ग्रह निबन्धकारको आफ्नै परिवेश भित्र रही तयार पारिएको मौलिक निबन्ध हो । यो सङ्ग्रहले समयानुकूल वातावरणसँग ठ्याक्कै मेल खान्छ । यसमा जे जति निबन्धहरू लेखिएका छन् ती निबन्धका शीर्षकहरू साहित्यिक पत्रिकाका नामबाट आबद्ध छन् । यसरी लेखन सबलु निबन्धकारको आफ्नै पन हो । यस भित्र निबन्धकारका भोगाई अनुभव र गराई समेतका वास्तविक विषयहरूलाई समेटिएको छ । स्लेट पाटीमा लेख्नु, स्लेट फुटेको सम्झना आउनु, लेखनलाई पेन्सिल पाउँदा दङ्ग पर्नु, स्याहीमा मसी पोतेर लेख्दाखेरीका आनन्द अनुभव गर्नु यी सम्पूर्ण भोगाइको अनुभव हो यो सङ्ग्रह ।

'म किन लेख्छु' भन्ने प्रश्नको उत्तर बहाँसि अझ फेलापार्न सक्नु भएको छैनजस्तो देखिन्छ । तर बहाँ के भन्न चाहनुहुन्छ भने लेख्दा सन्तुष्टि मिल्ने, आनन्द प्राप्त हुने, केही चिजको अनुभव गर्न सकिने हुँदा लेखिरहनुमा नै उत्तम सोचाई कोलिन्छ । यसैमा नै सन्तोष मिल्ने कुरा स्वयं निबन्धकार व्यक्त गर्न चाहनु हुन्छ । निबन्धकारको भनाइमा- 'लेखनमा पूर्णता हुँदैन, यो सधैं [illegible] रहिरहन्छ । अपूर्णतामा नै जीवनको सार्थकता कोलिन्छ' । यसैगरी 'म र परिवार' मा पनि म को छुँ र परिवारको छुँ निबन्ध हो । यो सङ्ग्रहले समयानुकूल वातावरणसँग ठ्याक्कै व्याख्या गर्नुभएको छ । यथार्थ जीवनको प्रतीक व्यक्तिहरूको परिचय जनाउँछ भने परिवारले समग्र रूपमा गाँठै छनामुनि रहेर सँगै उठ बस गर्ने सम्झनाई जनाउँछ भन्ने कुराको राम्रो परिचय गराउन समेत चुकेको देखिँदैन । म र परिवारलाई अति स्वार्थी व्यक्तिवादीको सजा दिनुभएको छ बहाँसि ।

सिक्किमे भाइ गोपाल दङ्गलको हुलाकी बाटो पनि क्रम महत्वको छैन । १५ वर्ष पहिले २.आ.ठ. प्रतिशोध : मानवको अहं र मानवताका द्वन्द्वमा आफ्नो अस्तित्व उभ्याउन आएको हुन्छ- मान्छे । प्रतिशोधको पुञ्ज बनेर उभिन आइपुगेको मान्छेको स्थितिबोध गर्ने कवि थिमिरे यस लघु कवितामा सहज र स्वाभाविक प्रस्तोता भएर देखापरेका छन् । कविको चिन्तनमा मान्छे नै प्रतिशोधको पुञ्ज हो ।

२.आ.ढ. मनिषको प्राण यथिचुम्बल : आस्थाको परिधिमा जीवन्त रहने प्राणी मान्छेमात्र हो । आत्मविश्वास, अठोट र प्रतिबद्ध रहने मान्छे निर्मलताको पारदर्शी गुणमा टिक्न चाहने प्राणी पनि मान्छे हो । यस टिकाइमा मानवता र जीवनमूल्य अत्यन्त सचेत र सजग भएर प्रकट हुन्छ । अतीतबाट वर्तमानसम्म आइसकेको जीवनगत मूल्य किनातिर फर्केर हेर्ने किसिमले देखिन्छ । प्रस्तुत कवितासे नेपाली मान्छेको प्रतिबद्धता प्राण रहुञ्जेल कायम रहन्छ भन्ने कुरा सिद्ध भएको छ ।

२.आ.ढ. नयाँ वर्षको सङ्घाई : प्रत्येक नयाँ वर्ष नवमूल्यको प्रवृत्ति आमन्त्रण गर्ने समयको सङ्केत हो । प्रचलित परम्पराको मूल्यमा छुपे नवीनता प्रकट हुन सक्ने सम्भावना नरहेको स्थितिलाई उद्घाटन गर्ने प्रस्तुत कविता सौन्दर्यात्मक रहेको छ । नयाँ वर्षको आगमनसँगै प्रकट हुने सुखिम सङ्घाईहरूलाई रमणीयता गर्दामा पुरिँदिनुपर्ने स्थितिको उद्घाटन गर्न सफल बनेको देखाइएको छ । नवमूल्यको प्रवेशद्वारलाई बन्द गरेर नवप्रगतिको कामना प्रकट गर्नु नभएको मूलतत्वको उद्घोषण गर्नु ही भन्ने कुरा यस कवितासे प्रकट गरेको छ ।

२.आ.ण. प्रत्येक मान्छेभित्र एउटा आन्दोलन : प्रत्येक मान्छेभित्रको आगरणको आन्दोलन ठूलर भएर मुखर बन्नुपर्छ । आफ्नै माटोमाथि प्रत्येक मान्छे भित्रको अठोटले मुटुको आरोपण गर्नुपर्दछ । यस किसिमको लेखन, चिन्तन र जागरणको भावनाहरू स्थापित हुनु आवश्यक छ भन्ने पनि हामीसे स्वीकार गर्ने कुरा हो । यस्ता आशयहरू प्रस्तुत कवितामा देखापरेका छन् । यस किसिमको गम्भीर चिन्तन प्रतिपादन गर्दै मान्छेका अन्तरचेतनालाई झकझक गर्नुपर्ने कुरा यस कवितामा उद्घाटित भएको छ ।

२.आ.त. निद्रा : अकोथता, जडता र अशिक्षा एवं अविद्याका प्रतीकात्मक तत्वहरू बोकेर मान्छेमा निद्रा अवस्थितिका रूपमा अभिव्यक्त भएको छ । निद्राको आवरणभित्रै रहेका सुषुप्त अवस्थालाई यस कवितासे प्रतिष्ठा प्रदान गरेको छ । निद्राले आराम र विश्रान्ति, आनन्द र अवकाश पनि प्रदान गर्दछ । निद्रा परिस्थितिको दुर्योध्यता र जडता पनि आफ्ना ठाउँमा शिर उठाउन अवसर दिने तत्व हो । निद्रा, आराम र आनन्द बाहेक अन्य नकारात्मक तत्व नवनोम् भन्ने चिन्तन यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

२.आ.थ. आश्वासन फिर्ता लेऊ : जीवन वास्तवाट परिवर्तित हुँदैन । आश्वासनबाट पनि परिवर्तन आउँदैन । आँखा मान्छेको हैसियत, मूल्यको स्थिति र परम्पराका प्रमुख विकृतिसे मान्छेका समग्र मूल्यका आधार र आयतनका पक्षहरूलाई पन्ट्याउन भुकम्पको सिर्जना गर्नुपर्ने स्थितिको अभिव्यक्ति स्पष्ट भएको छ । आश्वासनबाट सम्मोहित भएर जीवन बाँच्नुभन्दा त शहीदको मृत्युवरण गर्नु अत्युत्तम हुन्छ भन्ने प्रस्तुत कविताको आशय रहेको छ ।

२.आ.द. मानिसमाई : मानिसको वास्तविक सत्यताको पहिचान स्थापनाका सन्दर्भमा भएको स्थितिलाई टुलाबढ्ढा, साहू महाजनहरूका बेफमा बन्द गरिएको अवस्थामा पाइन्छ । मानवतालाई अचुक प्रहार गर्ने महत्वपूर्ण प्रवृत्तिको पहिचान प्रस्तुत गर्नुपर्ने कुरा पनि यस कवितासे प्रकट गरेको छ । राष्ट्रको मञ्चमा मानवता विलुप्त बन्दै गएको वर्तमान परिस्थितिलाई सम्बेदनाहीन क्षणका रूपमा कटु टिप्पणी अभिव्यञ्जित भएको छ ।

२. आ. ध. तिमी मेरो नजिक आऊ : यात्री र गन्तव्यका बीचको दूरीलाई निकटताको सम्वरणमा ल्याउन प्रयत्न गर्नु साधनारत मान्छे र साध्यतत्त्व मान्छे स्वयं उपस्थित हुन पुगेको स्थिति प्रदर्शित भएको छ। यस अभिव्यक्तिको तात्पर्य प्राप्ति र प्राप्तकर्ता सन्दर्भमा रहेको दूरीलाई मेटाउन मनले प्रयत्न गर्ने स्थिति देखापरेको छ। गण्टुको स्थितिमा मानवीय सम्वेदना, सचेतता र सजीव ढङ्गको स्थिति पनि प्रस्तुत कविताले स्थापना गरेको छ।

२.आ.त. खोजिदिन्छु आफैंभित्र : भविष्यको आशा कुरेर वर्तमानलाई गुजार्ने मूल्य चयन गर्ने पक्ष पनि यस कवितामा उपस्थित गरिएका छन्। आफ्नो रोदन र हाँसोको कैद बनेको गन्तव्यभित्रको स्थितिलाई उद्घाटन गरेको प्रस्तुत कविता नेपाली साहित्यको कविता श्रेणमा प्रतिपादित गर्न प्रयत्न गरिएको छ। लाचार हाँसी हाँसेर रोदन छोप्नु पर्ने वर्तमानता मान्छेको घातक स्थितिको उद्घाटन भएको छ। अपराधका चक्साहरूको स्थिति विसीयाठ वन्न सायै पनि तिनलाई पूर्णरूपमा प्रतिपादन गरिएको छ।

३. आ.प. काम्मपुरको किनारमा : पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धको विभत्सता पोतिएको भारतीय प्रतीमा बन्मिने बालकले यस प्रतीमा अज्ञात अवस्थामा पहिलोपल्ट पर्या गरेको हुन्छ। चेतना आइसकेपछि बालकले सम्वेदनात्मक अनुभूति आत्मसात् गर्दछ। मान्छेले पहिलो पाइला टेकेको प्रतीमा विभत्सताको कुरूप आकृति आमाकी अनुहारमा प्राप्त गर्न सक्षम हुने अवसर प्राप्त गर्दछ। सृष्टिको समग्र अनुहार भोग्ने अवस्था आफ्नो प्रतीमा प्रवर्तन र प्रत्यावर्तनका संचार नियन्त्रण र अवस्थित गरेर पनि जीवन सार्थक रूपमा भोग गर्न नपाउने परिस्थितिको स्वरूप प्रदर्शित भएर उभिनुपर्छ। सुदृढता र सुस्थिरताको पहिचान बोकेर हिमाल भएर उभिएको आजको मान्छे विषमताको जंगार आफै तर्न सक्छ भन्ने भावना यस कविताले प्रतिपादन गरेको छ।

३. आ.फ. बाँच्नुको अर्थबोध : जीवन एउटा उत्कृष्ट समारोह र व्यापक आयतनको भोग हो। उत्सव र उमङ्गको सङ्गम पनि जीवन हो। मान्छेलाई सध्याँटो जीवनभोगको अवस्थालाई र मानवीय सम्वेदनाको मूल्यलाई हाँकेर मैले बाँच्ने प्रतीज्ञा गरिसकेको छु भन्ने बोध र भोगको अर्थ आफैमा अभिलक्षित छ भन्ने कुरा यस कविताले पत्ता लगाएको छ। निराशाको आवरणभित्र आशाको बजार गराउने प्रस्तुत कविता जिन्दगीलाई सुल्झाउने प्रयत्नमा तयार भएको सत्यको उद्घाटन हो।

३. कवि भवानी घिमिरेको कविताको सृजनाको तेस्रो चरण

२०३६ सालपछि आरम्भ भएको छ। दोस्रो चरणको अपेक्षा यो चरण धेरै यथार्थवादी र भौतिकचिन्तनतिर उन्मुख भएको छ। स्वच्छन्दतावादी चिन्तनको प्रतीकात्मक आभास दोस्रो चरणमा पनि केही हदसम्म प्राप्त भएका थिए र दोस्रो चरणका मूल्यहरूलाई सचेत र मुख्यमस्थित ढङ्गले परिवर्तित गर्न खोजिएको प्रयत्न यस ज्ञान खण्डको महत्तम गणित बनेर देखापरेका छन्। समाजमा राजनीतिक अधिकारीका स्थितिहरूको प्रतिपादन भएको छ। २०२४ सालदेखि २०३५ सालसम्म लेखिएका कविताको स्थितिको निरपेक्ष स्थिति प्रतिपादन भएको छ। शिल्पको संयोजनमा कलात्मक संरचना प्रदान भएका कविताहरूमा द्विरीहात्मकताको विन्यास एवं स्थितिको निरूपण गर्न प्रयत्न भएको छ। निर्जनाको स्वरूप र संरचनाको अत्यन्त पातलो स्थिति अभिव्यञ्जित भएको छ।

कविताको तेस्रो चरण र स्थितिको उदाहरण दिने कविताहरू २०३६ सालपछिको अवस्थालाई प्रतीकित गरेको छ। नेपाली साहित्यको

लघुकथा

कर्फ्यू लागेको रात

❑ऋषु थापा

दिन सुनसान छ, अनि रात पनि त्यस्तै चकमन्न। बाहिर कतै कतै कुकुरहरूको एकोहोरो कराई मात्र सुनिन्छ। मानिसहरूको हर्कत कहीं कतै भेटिँदैन केवल सुरक्षाकर्मीहरूको गाडिको हुईंक्याइको आवाज चाहिँ। शून्य शून्य लाग्छ सबै कुराहरू। बाहिर अति सुनसान भए पनि त्यसको ठीक विपरीत मेरो कोठा उनको असैह्य वेदनापूर्ण चिच्याहटले अशान्त बन्न पुगेको छ। उनको डेलिभरीको मिति नजिकिँदै आएको छ। स्वास्थ्यमा आएको गडबडीले उन्लेको पीडा हुनसक्छ यो। एकातर्फ उनी पीडाले छट्पटाई रहेकी छिन् भने म उनको पीडामा आतिएको छु।

समय रातको १० बजिसकेको हुन्छ। नजिक फोन सुविधा नहुनु तथा फोनसेवा उपलब्ध गराउने पसलहरू पनि कर्फ्युले गर्दा बन्दै रहनु त्यसमा पनि बाधा रात महसकेको। उनको पीडादायी अवस्थाले आतिएको मन केही सोच्ने सकेकी हुँदिन। कुनै पनि हालतमा मैले उनलाई अस्पताल पुऱ्याउनै पर्छ, नत भने के पनि हुनसक्छ। कर्फ्युको अवस्थामा अत्यावश्यक कामले बाहिर निस्कनै पर्ने भएमा नजिकको सुरक्षा फर्मी वा शिविरमा समन्वय गरेर मात्र निस्कनु भन्ने सूचनाले मेरो मानसपटलाई घच्चाघाँ। अन्तिम उपाय पनि स्थायी भियो मेरोलागि त्यसबेला। उनीलाई पीडामुक्त गर्न जतिसक्दो छिटो अस्पताल पुऱ्याउनु थियो। एम्बुलेन्स बोलाउन सुरक्षाकर्मीको सहयोगमा मात्र सम्भव हुने देखेर म सुरक्षा शिविरतर्फ पाइला बढाउँछु। रात पूर्णिमाकै थियो, केही परसम्म मानव आकृतिहरू स्पष्ट देख्न सकिन्थ्यो। मेरो हर्कतलाई सुरक्षा शिविरमा कार्यरत सुरक्षाकर्मीले देखेर होला मलाई "अटु ..... !" भन्ने शब्द पुकारेको सुन्छु। एकछिन उभिन्छु, तर पत्नीको पीडादायी छट्पटाहटको अवस्था देखेका नजर र वेदनापूर्ण चिच्याहट सुनेका कान उभिरहनै दिँदैन त्यहाँ। जसरी भए पनि आफ्नो बाधा सुनाउन सुरक्षा शिविर भित्र प्रविसेदन गर्न पुग्नु नै छ। त्यसैले म नरोकी अगाडि बढ्छु। ढुङ्गाको आवाजसँगै म भुईंमा लड्न पुगेर छट्पटाउन थालिसकेकोछु। उता मेरी पत्नी पनि छट्पटाई नै रहाको होली। तर मलाई थाहा छैन भयो ? म त बेहोश भइसकेछु। त्यो कर्फ्यु लागेको रातमा।

❖❖❖ *चरखड्डी, भक्तपुर।*

पाँच हाइकु

❑कलाधर काफ्ले

१) पर्यवेक्षक
पढ्यन्न शिक्षको
अपेक्ष माछी !

२) शाब्दिक ज्ञान
जनताको वेहाल
बुझ्नै कठिन !

३) रूपान्तरण
नगरीनाह राखो
परिवर्तन !

४) परिवीजना
विकासको नाउँमा
कमाउ भोटी !

५) लागू पदार्थ
बेच्ने दरबारमा
खाने सीरमा !

पर्वा बानेश्वर, काठमाडौं

बाबाको प्रस्तावलाई अस्वीकार गर्नु भएन । त्यसपछि म अहिलेसम्म घर फर्केर गएकी छैन । मामाघरमै हुर्के । मामाघरमै पढें । अनि यो स्कूलमा पढाउन शुरु गरें ।

त्यो साँझ म कति धेर निदाएँ थाहा नै भएन । त्यो रात मैले पाहुनालाई सपनामा पनि देखें । मलाई उनको बारेमा थप जान्ने उत्सुकता जाग्यो । त्यसपछि म उसँग झन्झन् नजिकिँदै जान थालें ।

'एक दिन उसले होमवर्क बापी दिने बहानामा मैले उसलाई क्वार्टरमा बोलाएँ । अनुपमा मिस अपरेन्ट भएकाले एक घण्टी लिजर दियो । यही मौका छोपेर मैले उसका चारै थप प्रश्नहरू राखें । उसले मेरा हरेक प्रश्नको निर्धक्क जवाफ दिई । मेरो मन हलुंगो भयो । मलाई उसको महान् बाबालाई सलाम गर्न मन लाग्यो । म झुँडि पनि रोएँ । वास्तवमा सबै पुरुषहरूको स्वभावलाई एउटै तराजुमा तौलन खोज्नु नारी मनोवृत्तीको कमजोर पक्ष रहेछ भन्ने लाग्यो मलाई । मिस म जाउँ पाहुनले भन्दा पो म झसंग भएँ । कसुमा राखेर माया गर्न मन लाग्यो मलाई । तर उ 'थ्याङ् यू मिस, बाई' भन्दै कक्षा कोठातिर लागी ।

म स्कूल छुटेपछि सरासर घर फर्के । फ्रेस भएर खाना खाएँ अनि बेडमा गएर पर्दें । मलाई पाहुनको कुरासँग कोपरी रुच्यो । बिचरी उ पाँच महिना नाघि आमाको कखबाट बञ्चित भई । म आमा बित्दा दश वर्षकी थिएँ । उ बाबाकै कखमा हुर्की । उसको बाबाले छोरीको लागि दोस्रो बिहे नै गरेनन् । उनी त्यतिबेर मात्र तीस वर्षका थिए रे । आइमाईहरू विधवा भएपछि जुन पीडा भोग्नु पर्छ त्यो पीडा लोग्नेमान्छेहरूले पनि भोग्नु पर्छ भन्ने उनको धारणा रहेछ । लोग्ने मान्छेहरूमा यो भावना जाग्नु नै ठूलो कुरा हो । उसका बाबा साँच्चै महान् रहेछन् ।

पाहुन र मेरो जीवनका भिन्दा र नभिन्दा धुरै पक्षहरू रहेछन् । मैले एक दिन मेरो कथा उसलाई सुनाउनु पर्छ र भन्नु पर्दछ पाहुन यो कस्तो संजोग हो जहाँ हामी सँगै छौं र हाम्रो कथा पनि एउटै छ ।

कोटेश्वर, काठमाडौं ।

कविता

राजमार्गमा

□ दामोदर पुडासैनी 'किशोर'

अनिश्चित भविष्य बोकेर हिँडेका
ट्युबरक्लोसिसका कारखाना कुदेका देखेर
नमतन्न सुतेको छ राजमार्ग
रगत पसिने कसंबाट चुहिन्छ
रातो धामबाट वा रातो पहाडहरूबाट
खोतलिरहेछु म
स्यानीको मर्मराउँदो पैस चाँखि पापेर
मुकुटी र बुझिएको पिठोको रसको हिसाब
थापेछन् फेही फुपु र सोन्टीहरू
चुपुरासँग चोरीचोरी हेर्ने
नदीसँग लुकाछारी गर्दैछन्
सुन्तला रंगका किरणहरू
चिब कोर्दै तुवालोले
लतपतिएका डाँडाहरूमा फेर्न खोजेछ
हरिया जंगलका रङ्गहरू

गुड्दागुड्दै पहिलो गन्तव्य
भेट्न खोजेताकको हुँदैछ पतिम्बारी
नजिकै बगेको नदीको बहाव जस्तै
कति मजा हुँदो रहेछ दौडाइमा
माया साटासाट गर्न
बुन्दुर जोडीसाई हेर्न
खोतल्दैछु पाकका आँखा
घुमघुम्माउँदैछु
तिरुलीको मस्सी पानी भर्दै
छोरीको मनलाई
जिन्दगी पाकेको फेरा पतिरपुर
सडकनिर छोरीमा भुन्डिएर
बिक्रीको थाक खोजेछ
मन भित्रको चहकिलो मैनबत्तिमा
घरीघरी उज्यालिँदैछ तिम्रो अनुहार
जिन्दगी लामो छ कि राजमार्ग
खोतल्दैछु चिया पसलका बेन्चहरूबाट ।

बेनीघाट, गौतमबुद्धनगर

इतिहासमै २०३५ सालपछिको अवस्था सबैभन्दा पछिल्लो स्थितिको उद्बोधन भएको समय हो । जीवन र जगतमा आउन खोजेका मानवीय र वैश्विक मूल्यको पहिचानलाई अन्वेषण गर्ने पक्षहरूको उपस्थापन गर्ने परम्परा नेपालको पद्धति बनेर आउनुपर्ने आग्रह, मान्छेमा निहित हुने मानवीय सार्वभौमिकता, जीवनका अपेक्षित तत्त्वहरूको सम्मान पनि पूर्णतः व्यावहारिक बन्नसक्ने स्थितिको पुनर्बहाल हुनुपर्छ भन्ने स्वर पनि क्रमशः मुखर बन्दै गएको कुरा यस पाँचका कविताले उद्घाटन गरेको छ । २०३५ सालपछिको अवधिमा लिखित कविताहरूमा कवि थिमिरेको स्वर मानवका समग्र मूल्य बहाल हुनुपर्छ भन्ने स्वरमा अभिव्यञ्जित भएको देखिन्छ । यस दृष्टिले विवेचना गरेर कविताको निरूपण गर्नु उपयुक्त हुन्छ :

२.६.क. बाबा अवरुद्धहरूको : राजनीतिक स्वतन्त्रताको भिमिरेलाई पटाक्षेपण गरेको कुरा यस कवितालाई लिएर प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । विजय र पराजयका रेखाहरू कोरिए पनि इतिहासको निरन्तरतामा कतिपय विजय पराजयमा र पराजय विजयमा रूपान्तरित गर्न सकिने कुरा यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । यी दुवै पक्षलाई हेर्ने दृष्टिकोण आ-आफ्नै हुन्छन् । सत्य न मेरो पक्षमा हुन्छ न तिमी पक्षमा । यी दुवै पक्षका अतिरिक्त सत्यको उपस्थिति तेस्रो बिन्दुमा पनि रहन सक्छ । त्यस कारण मान्छे आफ्नो सत्यको धरोहर आस्थाको प्रतीमा गर्दछ र निरन्तर बाबा कायम राख्दछ । आ-आफ्ना बाबाको आरम्भ आ-आफ्नै आस्थाबाट भइसकेको २०३५ सालपछिको अवस्थामा सत्ताको रूप राजक आग्रहबाट प्रभावित हुन सक्दैन भन्ने अभिमत प्रकट भएको छ ।

२.६.ख. भोकको भकारी : वर्गीय विभाजनको रोग पुनः मौलाएको कुरालाई प्रस्तुत कविताले भोक र भकारीलाई बिम्ब बनाएको छ । श्रमिकवर्ग मिहनत गर्दछ, कृषक जाति परिश्रम गर्छ त्यति नै उनको भोक मौसाउँछ । ठीक यसका विपरीत श्रमको शोषण गर्नेहरूका भकारी भरिँदै जान्छन् । श्रमिकको पसिनाबाट सिंचिएको खेती फस्टाउँदै जाँदा कृषकको भोक सधिने र शोषकको भकारी भरिँदै जाने परम्पराबाट अत्यन्त आक्रोशित बनेका कवि थिमिरे यस किसिमको वर्गीय शोषणयुक्त परम्परालाई पल्टाउन चाहन्छन् ।

२.६.ग. सपनाको बिस्कुन : जीवन यथार्थको बिस्कुन हो । सपनाको मात्र बिस्कुन होइन । जीवनलाई भौतिक आयतनको नापोमा नाप्न सकिँदैन । यसलाई समेटेर एकै धुप्रो बनाउन या यसलाई फिजाएर एक बिस्कुन बनाउन पनि सकिँदैन । जीवनलाई बियनाको आस्मामा फिजाएर राख्न सकुपर्दछ । यिनै आशयलाई प्रतिपादन गर्ने प्रस्तुत कविता सहस शुभकामना वितरण गर्ने निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

२.६.घ. नयाँ वर्ष आउन त आओस् : प्रत्येक नयाँ वर्ष नवसिर्जनाको प्रेरक तत्त्व बनेर आओस् भन्ने भावना प्रस्तुत कवितामा व्यक्त भएको छ । समाजका प्रत्येक गतिविधिको परिणति सकारात्मक रूपमा प्रादुर्भाव होस् भन्ने कुरा पनि स्थापित बनोस् । प्रस्तुत कवितामा यही कामना प्रकट भएको छ । यस कवितामा नयाँ वर्ष निमुखाका निम्ति न्यायको बोली र अन्यका निम्ति तातो गोली बनेर आउनु पर्ने तथ्यहरू प्रतिपादन गरिनुपर्छ भन्ने कुरा यस कविताले स्थापना गरेको छ ।

२.६.ङ. लेनिनलाई चिठी : प्रस्तुत कविताका माध्यमबाट नेपालमा प्रगतिवादी चिन्तन मुखर बन्दै गएको तथ्य प्रकट भएको छ । समाजवादी यथार्थवादको विश्वव्यापी विस्तार हुन आवश्यक ठानी लेनिनलाई सम्बोधन गरिएको तथ्य यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । नेपाली समाज मध्यकालीन दासतातिर क्रमशः आधुनिकतातिर अभिमुख हुँदै गएको तथ्य प्रस्तुत

गरिएको कुरा पनि यस कवितामा प्रकट भएको छ ।

२ ङ च. आशा : अध्ययनको गहिरो साधन दृष्टिकोण हो । यसको गहिरो अर्थ दर्शन पनि हो । यो आफैमा व्यापकतम अर्थ दिने बृहत्तर शब्द हो । रूपक र उपमाको सुन्दर प्रयोग भएको प्रस्तुत कविता मानवको दृष्टिको गहिराइमा दर्शनका पक्षहरू प्रतिपादन भएका तथ्यहरू प्रतिपादन भएको पाइन्छ । कविले आशाभिन्नका अनेकानेक छोणहरू विचार भएर प्रकट हुने कुराहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रकट भएको तथ्य यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

२ ङ छ. मन त हामो नजिक नजिक : दुई देशको अवस्थिति भौगोलिक दूरीका कारणले मै दूरी मान्न सकिंदैन । अनि दुई देशको भौगोलिक निकटताका कारणले नजिक पनि मान्न सकिंदैन । निकटता र दूरीको परिभाषा त मनबाट मात्र अभिन्न । जीवन र हाँसो, खुशी र उमङ्गलाई अत्यन्त सहज पनि प्रतिपादन गरेको तथ्य कविताले प्रस्तुत गरेको छ । भारत र नेपालको स्थिति अत्यन्त अप्रिय बनी गएको हुनाले मानसिक, सान्स्कृतिक र जातिगत निकटता रहेका जातिहरूमा पनि दूरीको विकास भएको पाइनु राम्रो पक्ष होइन भन्ने आशय रहेको छ । मन एक ठाउँमा र व्यवहार अर्थात् शरीर अर्को ठाउँमा रहेका कारणले आजको विश्वमा समग्र मानवीय सम्वेदना क्षय बनी गएको कुरा यस कविताले प्रतिपादन गरेको छ ।

२ ङ ज. एउटा शीर्षक ब्रह्मपुत्रको छेऊबाट : मान्छेको अस्मिताको स्थिति र ब्रम्हपुत्रको पावा जातिको सुदीर्घ हुन सक्ने कुरा यस घोषणामा व्यक्त भएको छ । सत्य सूर्य जातिको स्पष्ट हुँदै गएको स्थितिमा हतोत्साहलाई आधार बनाएर छेक्न सकिन्न । निर्धा र निमुखाको पेट भात् रिसिंदै जाने र शोषण र प्रताडनाको लगाम आफ्नो हातमा राख्नेहरूको प्रभाव अझ व्यापक बन्दै गएको कुरा पनि यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । यसरी चेतना-ज्ञानको प्रतीक भएको तथ्य यस कवितामा प्रकट गरेको छ ।

२ ङ झ. चार चाङ्ग्रा : भदपुर, आयात, पसिना र आँखासमेत जम्मा चारवटा मुक्तक आधुनिक कविताहरू यस शीर्षकमा समावेश भएका छन् । पहिलो टुक्रो भदहरूलाई युगे खान्डोका रूपमा तयार भएको भदपुर एउटा पुल बन्न पनि पुल्पौपुल्ला जिन्दगी गुजार गर्नुपर्ने सन्देश पहिलो टुक्रामा स्थापित भएको छ । आजीवन आयातको चपेटा सहनुपर्ने र अर्कालाई आयात पुऱ्याउने स्थिति पनि उद्घोषण गरेको छ । पसिनाको पहिरो खन्नुपर्ने र शोषणबाट आजित पैसाको आँडरो खन्नुपर्ने स्थितिको पनि यस समाजमा प्रकाशमान रहेको छ । सधु आफ्नोको यस्ता कविताभन्दा आँखाको अहानमा केही भन हुनसक्छ र कोही भूल पनि हुन सक्ने स्थिति यसै कवितामा उद्घाटन भएको छ । सधु आफ्तनमा व्यापक अर्थ बहन गर्ने प्रस्तुत समूहका कविता अत्यन्त मार्मिक र सम्वेदनायुक्त रहेका देखिएका छन् ।

२ ङ ञ. मेरो आकाशको क्षितिजमा : पछिल्लो चरणका यस कवितामा स्रष्टाको चिन्तन बन्दी बनेको अवस्था देखिने यो समयले चेतना र सिर्जनाको अवस्थाहरू पनि बन्दी बनेको पनि यसमा प्रकट भएको छ । गरिपरि अस्वतन्त्रताको पर्खाल बनेको कारणले सृजनात्मक प्रतिभाका मूल्यहरू आ-आफ्ना ठाउँमा चेतनाका प्रकाश आयात गरेमा पनि आयातकर्तालाई पनि बन्दी बनाउने परम्परा आरम्भ भएका कारणले कविता यथास्थितिप्रति व्यङ्ग्य गर्ने किसिमको रहेको छ ।

२ ङ ट. देश : दया दुख, दया र दुध-सीनबटा अर्थमा अर्थिने स्थिति देखिएको छ । देशमा गरिबी दुःखको सागरमाथा अस्तिंदै छ । देशमा गरिबी बढेकाले दयाले अपेक्षा राख्ने स्थिति उठिसंदै आएको छ । अति सीमित अर्थमा र बर्समा देशको द दुधभातको अर्थमा पनि अर्थिएको छ । तर यस द

कथा

यो कस्तो सञ्जोग !

□दिनेशबिक्रम थापा

पाहुर छलि मीठो नाम : कमले जुरएको होला यो नाम ! मैले अलिबेलि फुर्सद पाउनासाथ सोच्न थाल्छु । उसको अनुहार त्रि छलि राम्रो ! पढ्नमा पनि कु छलि तेज ।

हरेक विषयमा उसको सम्मान रयेथ । उसको बोली र व्यवहार पनि शालिन । उसले मलाई पहिलो भेटमा सधैं गुडमर्निंगको गट्टामा बसमले गाई । अनायासमै म उसप्रति प्रभावित भइसकेकी छु ।

मैले यो स्कुलमा पढ्नुन शुरु गरेको ठीक चार वर्ष भयो । मैले उसलाई त्यही वेला चिनेकी थिएं एउटा प्रतियोगितामा । सायद, कविता प्रतियोगिता ही । उसले 'आमा' शीर्षकमा मीठो कविता वाचन गरेकी थिई र प्रथम पनि भएकी थिई । म आमा शब्दप्रति बढी नै आसक्त छु । उसको कविताको भाव र वाचनशैली साँच्चै अनुकरणीय नै थियो । म त्यो वेला रोएकी थिएं । मैले उसको परिवारको बारेमा जान्नका लागि बहानाको खोजी गरिरहेकी थिएं । एक दिन स्कुल छुटेपछि उसको घरको बाटो रोजें यद्यपि बाटो फरक थियो । मैले उसको हात समातेर आफू पनि त्यतै जाने कुरा बताएं । ऊ पनि खुसी भई ।

'पाहुर तिमो नाम कसले राखिदिएको नी ?'

'बाबाले' भन्दै हाँसेर जवाफ दिई उसले ।

'तिमीलाई घरमा कसले बढी माया गर्नुहुन्छ त ?' फेरि प्रश्न थप्छु ।

'बाबाले' तुरुन्नै उत्तर दिई उसले ।

'अनि आमासे पिट्नु हुन्छ कि क्या हो पाहुर ?'

यो पटक ऊ चुप बसी । मैले उसको अनुहारतिर हेरें । अनुहारमा कुनै चमक देखिन मैले ।

'किन डाँसिनी पाहुर तिमी ?'

'मैले आमाको बारे नराम्रो सोचें भनेर कि ?'

तर उसले होइन भन्दै उसको आमा सानैमा खस्केर कुरा सुनाई । मलाई साँहै नमज्जा लाग्यो । यो कुरा थाहा पाएर ऊप्रति झनै माया लाग्यो । म बीचबाटोबाट आफ्नो गन्तव्यतिर लागें ।

त्यो साँझ कर्णिपुर ट्रेनिङ्भिजनको समाचार हेरिसकेपछि बेडरुममा पसें । मलाई पाहुरमाथिको भनाकुसारीले केही जानकारी त दियो तर उसको जीवन र मेरो जीवनमा कता-कता मेल खाएको अनुभूति गरें मैले । मैलु मेरो अतित सम्झन थालें । म पनि सानैमा आमाको माया पाउनबाट वञ्चित भएकी थिएं । बाबाले आमा बितेको एक वर्ष नहुँदै दोस्रो बिहे गर्नु भयो । शुरुमा बाबाले मलाई धेरैजसो माया गरे पनि फेरि भाइ जन्मेपछि बाबाको व्यवहारमा परिवर्तन आएको आभास मलाई हुन थाल्यो । सानी आमाको र मेरोको दृष्टिकोण पनि फरक पाएं । बाबाले म जन्मिदा छोराको अपेक्षा गर्नु भएको कुरा आमाले वेलावेलामा सुनाउनु हुन्थ्यो । सायद त्यसैले पनि हुन सक्छ भाइ जन्मे पछि बाबाको उच्छा पूर्ण भएकोले मप्रतिको स्नेह र सोचमा परिवर्तन आएको ।

त्यसपछि मलाई आफ्नो घरमा बस्न नरमाइलो लाग्न थाल्यो । म घरबाट अलगिने सोचमा थिएं, म कुनै उपयुक्त निहुँ पर्खेर बसिरहेकी थिएं । यसैबीच मामाघरबाट मलाई भेट्न हजुरआमा हामीकहाँ आउनुभयो । मेरो आमा बितेपछि वहाँले मेरो चिन्ता लिनु स्वभाविकै पनि थियो । त्यसैले वहाँ मलाई भेट्न वेला वेलामा आइरहनु हुन्थ्यो । वहाँले मलाई पटक-पटक आफूसँगै राख्ने प्रस्ताव पनि गराउनु भएको होइन तर बाबाको जिद्दीको कारण म घरमै बसेकी थिएं । यो पटक भने मलाई किन-किन हजुरआमासँगै बसुँजाँ जान भिकेकेछि मन लागेकोले मैले घुम्नका लागि आमासँगै जाने अठोट गरें र आमालाई फकाएं । वहाँले बाबासँग मलाई आफूसँगै लैजाने प्रस्ताव राख्नुभयो । यो पटक भने बाबाले

साक्षात्कारका लागि लालायित बनीले छनौटको जोखुले पनि बिनको गरिमामा लागको हुन्छ। किनकि जानकारहरूलाई राम्रो थाहा छ। चार अक्षर घोटेर मान्छेको चरित्रलाई चां चु पनि गर्न नदिई छस्टाइ-पन्टाई गर्न सक्छ। भण्टाचारी, सदाचारी, अभिनेता, जन्मजात नेताका रूपमा टुकचन्दाकार महान् वैश्यकारका रूपमा, कलाकार अन्धकारका रूपमा, अन्धकार प्रकाशका रूपमा, रूपै यदमेर देखाइदिन सक्दछ। भले आफू बुलेटिनकार मात्र भए पनि जिलेटिनभार आफूलाई ठान्ने थी कारहरूमा धुप्रै छन्। तीमध्ये त गोल्टिन ठटाएर हाती तसांएदै हिंडेका पनि पाइन्छन् र गोल्टिन भरेर फर्केका पनि देखिन्छन्। घुसालाई दानी, दानीलाई क्रन्जुस। सोमरसलाई जुस, दानलाई घुस। भूसलाई दाना, दानालाई कड्ड। कड्डबिमानलाई खेलौना। खेलौनालाई जम्बो तुल्याउन क्षमतावान् पत्रकारको पर्याय आनी-बानी साथै अन्याय एवं अन्य कारहरूभिन्न असफल परेका होलान्। यसर्थ, विशेषताका शेष अरूमा छिटपुट देखापरे पत्रकारमा विशेष-विशेष नै देखापर्दछ। अर्को एउटा निकै-निकै महत्वपूर्ण गुण त तपसीलमा उल्लेख नै देखिन्छ। हातीको दाँतसरह देखाउने एउटा, खाने एउटा। तैपनि, उपमा सरोवर मिल्दैन। हातीको दाँत त एकै रहको हुन्छ। तर बिनको देखाउने दाँत विशेष प्रकारका रङहरूको निकल चढेको हुन्छ। जो देखिने पनि गर्दछ, नदेखिने पनि। यी रङको गाँठाइमा बिनीहरू आफ्ना पोकिलाई जिलेटिन तुल्याउने मुरमा बुलेटिनमा भजन घुम्दछन्। अनि कूटनीतिक नियोगमा हन्डीदेखि विदेशी मन्त्रीसम्ममा फुटमुटिएर प्रतिस्पर्धाको छेरपाटी लाग्ने विदेशी लगानीको शीतयुद्धमा होमिन पुगेका देखिन्छन्। यस्तोमा भन्छन्, यो पनि उनीहरूको हातीदाँतदेखाइ हो। निर्वाचनै अर्को घमण्डलको मिसेमलोमा म्याण्डडिजाइन हो। तर के हो के हो अचम्मचाहिँ अघम्मै हो। जिताउन, हराउन, मनाउन, गलाउन, सपार्न, बिगार्न, म्याउन, हँसाउन मात्र होइन, मुर्दालाई उन्याउन र जिउँदालाई मार्न सक्ने खुबी धोकेका पत्रकारहरू भर्न जार्दैनन्जस्तो लाग्छ। यसैले यो भगाडा छोरी कुटेर बुहारी तर्साएकी जस्तो पो लाग्दछ। महान् हस्तीहरूबाट यस्तो कहाँ हुन्छ र!

ढाँट र चापलुसी, धम्की र कानेखुसी खाने पनि पत्रकार हुन्छन्। पत्रकारको बिस्ता धोकेर कि सेवा र नजरानाको लालपुरा बिनीहरू संगर्भगै हुन्छन्। लौलाई पहाड, पहाडलाई माटोको ढलामा उतार्न बिनीहरू पोक्त पै हुन्छन्। 'जसे विष्णु, धर्मे विष्णु' भनेजै बिनीहरू, नपुंगको ठाउँ र नमोलाइएको कार्यक्रम धनीबिनाको अध्यारोसरह हुन्छ। यो ठाउँ र कार्यक्रम अरह हुन्छ। विदेशबाट पाहुना आओस्, स्वदेशी नेता परदेशतर्फ धाओस् चाहे गायकले गीत गाओस्, कविले कविता भट्याओस् या उद्योगपति, व्यापारीले प्रगतिधारास बाँसोस् झर्ने पनि माइनस हुँदैनन् बिनीहरू।

जसरी पुजाको सुरुवात श्रीगणेशबाट हुन्छ, त्यसरी पै जुनै पनि सार्वजनिक कार्य धान्दा त्यो पूरै हुन्न। त्यो कार्य बिलिनै भएर जान्छ। फलश्रुतमा आउँदैन। यसर्थ आजको बेलामा अक्ष बन्धुभन्दा नेता बन्धुबाट अलिकति जोलिएर बस्ने हो भने पत्रकारै बन्नु। पत्रकार बन्न सम्भै लिनकै पाँडपाँड साम्नु बन्दान सिद्धहुनेछ। यो कुरा मैले समुच्चयमा बर्णन गरें। कोही सोमा मुद्रा पनि छन्। जुनमुकै बाटलमा पनि चाडीको घेरा हुन्छ। रङाउँदा रङ कहीं गहिरो हुन्छ, कहीं पातलो हुन्छ। कतै के लाग्छ कतै के छोएजस्तो। यो संसार हो। घरमा पनि अनेक परिवार चेहरा हुन्छन्। चेहरा बुट्याइदिन सकैलाई मासिनै भनिन्छन्। यो कुरा पनि मन्दिहानुँ। अनि माथ ... ।

◈◈◈

को अर्थ थोरै मान्छेका जमातलाई मात्र सार्थक बनेको छ।

२.इ.ठ. विश्वास : आस्था र विश्वासको उर्वर भूमिमा मानवीय सम्वेदना उमिल्छ। त्यो सम्वेदना जहाँबुकैको मान्छे भए पनि उसको मनमा एक अंजुली पानी र एक मुठी माटोको समावेशन हुनु आवश्यक देखिन्छ। विश्वको जुनसुकै कुनाकाप्नामा अवस्थित भए पनि मान्छेमा विश्वास र आस्थाको उच्च पहाड उभिन पाउनु पर्दछ। त्यस्ता पक्षहरू प्रतिपादन गरिएका मूल्यहरू यसास्थानमा उपस्थित भएको देखाउने यो कविता पनि निकै उत्कृष्ट अनुभव हुन्छ।

२.इ.ड. मण्डेला र आँसु : मण्डेला आफ्ना मूल्यलाई सुदृढ राख्ने विम्ब हो। यस कवितामा व्यक्तिबिम्बमा समग्र मूल्य उभ्याउने धिमिरे यस कवितामा विश्वजनीन सम्वेदनाको धरातल कायम राख्न सफल देखिएका छन्। दिदी र जिन्दगीको अवस्था र बिम्बीको अवस्था पनि सम्वेदना र सङ्कटको प्रतीक भएर उपस्थित भएको छ। विश्वको सङ्कटलाई आत्मसात् गर्ने यो कविता जीवनको अवस्था र समाजका मूल्यको पहिचान गर्ने परम्परा पनि प्रतिष्ठापित हुन सक्ने मूल्य यस कवितामा प्रकट गरेको छ।

२.इ.ढ. स्वतन्त्रता : मुक्ति र स्वतन्त्रता प्रजातन्त्रका पर्याय हुन्। यस कवितामा प्रजातन्त्रका पक्षहरूमा नेपाली समाजको मूल्य आमन्त्रण गर्ने स्वर प्रतिपादन भएको छ। साधनशून्य साधनामे मात्र उठान गरेको आह्वान गरेको अर्थ अभिव्यञ्जित भएको छ। स्वतन्त्रताको अभ्युदय नेपालका सन्दर्भमा अत्यन्त श्रीविहीन र शुङ्गारविहीन भएर देखापरेका मानवीय मूल्यको स्थापना हुने कुरा यस कवितामा प्रकट गरेको छ।

२.इ.ण. कस्तो कविता लेखुँ : मानवीय सम्वेदना हृदयमा टाँसिने र चिताशमा भासिने कुन खालको कविता लेखौं भनेर सम्वेदनात्मक चिन्तनलाई प्रश्नार्थक पदावलीमा प्रतिपादन गरिएको प्रस्तुत कविता अत्यन्त सहज र सरल शैलीमा प्रतिपादित भएको अवस्थामा प्रकट भएको छ। सृजनात्मक सम्वेदना कुण्ठित बन्न लागेका अवस्था कवितामा मुखर गर्ने धिमिरेको यो सङ्ग्रहमा समाविष्ट भएको पीडलो कविता ही-मानवीय सम्वेदना पाषाण बन्दै गरेको कुरा यस कवितामा सिद्ध गरेको छ।

३. बजार समयका कविताहरू :

३.ई. समय उल्लेख नभएका कविताहरू : सम्वेदना, सृजनात्मक कला एवं शिल्पको मिठासका कारणले धिमिरेको गम्भीर लेखन पनि सहज बनेको छ। समय उल्लेख नभए पनि दोस्रो र तेस्रो चरणलाई प्रतिनिधित्व गर्ने यी कविताहरू नेपालको सामाजिक एवं राजनीतिक चेतना कुण्ठित बन्दै गएको अवस्थामा देखिएको छ। यसरी नेपालको पर्यावरण र कवि धिमिरेको यथार्थवादी चिन्तनलाई निरूपण गर्दा गर्दाको 'प्रेयसी पोखरा' शीर्षकको कविता २०१७ सालपछिको अवस्था प्रकट भएको देखिन्छ। समय उल्लेख नभएका ६ वटा कविता २०१८ सालपछिको राजनीतिक एवं सामाजिक विसङ्गतिको निरूपण गरिएको स्थितिलाई व्यक्त गर्न सफल भएका छन्। सधु आकृतिका अत्यन्त सहज र आकर्षक प्रस्तुतीकरणमा रचित प्रस्तुत कविताहरू अत्यन्त प्रभावकारी देखा परेका छन्।

३.ई.क. प्रेयसी पोखरा : यौवन र रोमान्सको आभास दिने प्रस्तुत कविता राष्ट्रिय परिवेशलाई मानवीकरण गर्दै पोखरामा समेटिएको छ। नायिकाको संज्ञामा आरोपित यस कवितामा व्याङ्ग्यात्मक र प्रभावकारी अभिव्यक्तिमा रचित प्रकृतिका नैसर्गिक एवं सिर्जनात्मक प्रतिमाहरूलाई आश्रय दिएर बसेकी पोखरा प्रेयसीको गाम्भीर्य बहन गरेर उपस्थित रहेको अर्थ प्रतिपादित भएको छ।

३.ई.ख. हासो प्रेम फेवातालजस्तै : यस कवितामा प्रवृत्तिगत गति र मानवचेतनालाई समीकरण गरिएको प्रस्तुत कविता राष्ट्रिय विषयवस्तुमा केन्द्रित छ। मानवीय चिन्तनका

पक्षलाई मुलुकले र मुलुकलाई मान्छेले प्रतिपादन गरेको कुरा पनि यस कवितामा प्रतिपादन गरेको छ। राष्ट्रको ममता जिन्दगीको प्राप्ति हो र जिन्दगीको ममता पनि राष्ट्रको प्राप्ति हो। दुवै प्राप्तिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध जयम भएपछि मात्र राष्ट्रले जीवन्तता प्राप्त गर्दछ। यसप्रकारको चेतना प्रस्तुत कविताले अभिव्यक्त गरेको छ।

३.६.ग. मेरो सहर र सपना : नेपालीहरू एउटा शाश्वत् अभिशाप भोगेर बसेका छन्। त्रिपक्ष जिन्दगी भोग्नुपर्ने नेपालका गाउँ र सहर, अभाव र जनइतिको सीमामा बाँचे वर्तमान जस्ते वर्तमानको भूख्रा हो- भद्रपुर नगर पनि। असहज सत्यता बोकेको वर्तमान भौगोलिक परिवेशका सीमागत अवैधता र असुरक्षा बेहोरेर बाँचेको अभिव्यक्ति प्रतिपादन गरेकोछ।

३.६.घ. शुभकामना : शुभकामनाको औपचारिकता अब अर्थविहीन बन्दै गएको छ। नेपाली साहित्यको लोकप्रियताकरी कामनाको चिन्तन सभा, उत्सव, नववर्ष, नवप्रसङ्ग र नवपर्वसमेतको प्रस्तुति यस कवितामा अभिव्यक्ति बन्न आएको छ। असकारण भारत र नेपाललाई सह-सम्बन्धमा जोड्ने नेपाली सांस्कृतिक र सामाजिक चिन्तनको मर्यादा स्थापित भएको स्थिति यस कवितामे प्रतिपादन गरेको छ।

३.६.ङ. लालकृष्णका लास पुष्पलाल : भिजेनाको प्रवाहरोल, प्रगतिको क्रान्तिदूतसमेत देखिने राष्ट्रनेता पुष्पलालका बारेमा लेखिएको प्रस्तुत कविता देश, जनता र संस्कृतिको प्रतिपादित मूल्य सकारात्मक ढङ्गले प्रतिष्ठापित गरिएको छ। स्वाभिमान र आत्मसम्मानमा जुटिरहने पुष्पलालको मानवीय जीवन र जगत्को स्थिति प्रतिपादित भएको छ। आस्था र अनुशासनको बिम्ब बनेका पुष्पलाल नेपालको सैनिन र मण्डेला हुन् भन्ने प्रस्तुत कविता अत्यन्त व्यापक बनेको छ। व्यक्तित्वलाई विश्वजनीन र सार्वकालीन गरिएको स्थिति देखिएको छ।

३.६.च. मेरो युद्ध : जीवन भनेको राष्ट्रको खुरुक्षेत्रमा डटिरहनुपर्ने युद्ध हो। युद्ध मैदानमा गएर लड्न बिर्सनु भनेको नेपाली समाजको सांस्कृतिक, राजनीतिक र धार्मिक लडाईबाट पराजित हुनु हो। युद्धको मैदानका महयोद्धाहरू र डाँडातिर बसाई सर्दै गएको देखिन्छ। विचारको युद्धबाट पलायित योद्धाको संख्या बढ्दै गएपछि विचारको बसाई सराइको प्रस्तुतिबाट व्यक्ति मात्र होइन, मुलुक पनि ठेरै जटिल र पराजित आचरणको शिकार बन्दछ। आज नैतिक योद्धाले पनि विसङ्गतिसंग लड्नुपर्ने हुन्छ भन्ने कुरा यस कविताले भुँटि गरेको छ।

४. निष्कर्ष :

भवानी घिमिरे नेपाली कविता क्षेत्रकी प्रयोगवादी कालमा देखापरेका व्यक्तित्व भए पनि प्रयोगवादी चिन्तनको ठीक विपरीत ध्रुवमा उभिएका छन्। अस्पष्टता र दुरुहताको विरुद्धबाट अलग्गै रहन सक्नु पनि उनकी सामर्थ्य हो। गद्य लयमा प्रणयकारी ढङ्गले कविता निर्माण गर्नु चाहिँ उनकी कविता सिर्जनाको सीमा हो। मानवीय सम्वेदना, राष्ट्रिय चिन्तनका दृष्टिकोणहरू, सांस्कृतिक र धार्मिक यथार्थताहरू भवानी घिमिरेका कविताहरूमा प्रतिपादन भएको पाइन्छ। नेपाली समाजलाई जकडेर राखे विकृतियुक्त बन्धनबाट उन्मुक्तिको कामना गर्ने र नेपाली सांस्कृतिक जागरणको स्थितिलाई अनुभूतिका पटभूमिमा उतार्न सक्ने कविताहरू सिर्जेना भएका छन्।

२०१० सालदेखि २०५६ सालसम्मका लगभग साढे पाँच दशकलाई कवि घिमिरेले कवितामा समेट्ने काम गरेका छन्। नेपालका सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक जागरणका पक्षहरू उनका कविताका पटभूमि बनेका छन्। लघु आयतनदेखि फुटकर आयतनसम्मका रचनाको प्रस्तुतिमा प्रयत्नात्मक स्वरूपसमेत आविर्भाव भएको छ। नेपालको पर्यावरण मात्रमा र विश्वव्यापी परिवेश विषयमा प्रतिपाद भएको देख पाइन्छ। भाषिक शिल्प र पठन शैलीमा उत्कण्ठता प्राप्त गरेका कवि घिमिरे भुपि शेरचन, कर्णप्रसाद रिजाल, अगमसिंह गिरी, मोहनविनोद, धापा लगायतका पङ्क्तिमा देखिन आउने व्यक्तित्व हुन्। एकैसाथ सहृदयका स्रष्टा कवि घिमिरे कविताभित्र मूल्यको ढुवाइमा स्थापित बन्न पुगेका छन्। नेपालीहरूले नेपालीपनमा बाँच सक्नुपर्ने स्वर प्रस्तुत गर्ने कवि घिमिरेको स्थितिलाई अत्यन्त साहज र सजीव ढङ्गबाट प्रतिपादन भएको छ।

◈◈◈

व्यङ्ग्य

पत्रकार जय-जयकार

□ध्रुवराज मैजाली

राम्रो 'म' एउटाले थेग्ने मुलुक यो अब रहेन। मभन्दा 'खार' लाई प्रत्यक्षान्तमा लानेमात्र प्रत्येकमा आकार आउने भइसकेछ। दरकार छ, सरकारको तर सरकार बसाउने आधारको केरकार चिरफार, खबरदार गर्ने त उही पत्रकार मुखिया ठानु शब्दको आनुन हो। 'आलु' विशेषता नै परिकारको विधिधता हो। आलु खाएर पेंढाको ठाक बथवा तैंले आलु खाइस ला.. भनेर गुरुले भन्नुको अर्थ त्यसवेला साधद आलु तरकारी मात्र बन्थ्यो होला। अब त अचार, चप, समोसा मात्र हैन अनेक मिसमास र मिसपासमा समेत धुलिमे भएर व्यापक साम्राज्य खडा गरिसकेको छ, आलुले। यसवेला आलुको नाम धम्केको छ। यसैले पत्रकार बन्नुहुनाई ठालुको आलु सम्बोधित गरिएको हो। त्यसो त चित्रकार, मूर्तिकार, कसाकारसाई पाखातिर पार्ने मिल्दैन नै। त्यसो त 'खार' प्रत्ययान्त प्रत्येकको मालाको आदि ठाउँठाउँमा अनन्त नै देखिन्छ बेलाको कुरा सान्दा। अब बेखरलाई नै लिउँ कस्तो तुच्छ अति हैनाको रैसामा तानिन्छ। तर टिक्ने अरू कोही छन् त ? यसैले प्रत्येक खारको जयजयकार छ। योजनाकारहरूको नाम सीमए आफ्नो प्रत्येक पाइलामा ठेउन्ज ठड्याएर लडाइदिन पनि बेर छैन। यस्तो बाँकी अरू खारको नामै लिए सय खत माफ। योजनाकारको योजनामे योजन-योजन जिन्दगी चलिरहेछ त लिएको नाम किन लिसौं। मलकभन्दा गाडी, मोटरसाइकलको ताँती वातावरण अनुकूल धान्नुभन्दा बढी फिर-गाडीको साइसेन्स खुसाउनु, निजीकरणको डोकोमा पानी हान्नु योजनाकारहरूको योजनामे पो माहस+पर्जेरो हेरेर पेन पाएका छन्, कम्पाउन्डभित्रको सेरोफेरो। योजनाकारका बारेमा सम्बोधन गर्नुपर्ने शब्द योजन-योजन छन्। यसैले ओहिलाइ अरू खरतफ नढोरिएर पत्रकारतर्फ नै फोरिइ कर्ने आफ्नो पनि ...।

हो ! पत्रकार अहिलेको त्यो चटपटे अचार हो। प्रजातन्त्रको मुख्य आधार हो। सब मरमसला अनि तसला असला यसमा मिसिएको छ। यसैले यसमा जसमन भुम्मिएको छ। जति काटे पनि रसाउँछ, पचाउने पाचकको समेत काम यसले गर्दछ। यसैले सबै चौपटको यो बेसामा पनि पत्रकारको भाउ-ताउ दुवै छ। स्याउ नभए च्याउ छ। च्याउ नभए स्याउ छ। यसमा पनि ताउ छ। राजनीतिको राक्षस छ। निर्दोषिले जनता छ। दुहुने गाई छ। मकमारको रंगा छ। उडने चड्डा छ। उडाइने लड्डा छ। आगमा भिड्ने बड्डा छ। हरे ! अति माथ बयान गरौं ! पत्रकारिता भिक्को पत्रकारभित्र के मात्र हैन र ! यसैले जहाँ सर्वव्यापी सर्वसत्यमले युक्त पत्रकारसाई तत्तत् वन्दना गर्नैपर्छ। मानकोशीको सङ्गम, सागरको अपारता, मरुभूमिको दुरुहता मात्र हैन, सकुनीको कूटनीति, मन्थराको चाल, विष्णुको छल, भीमसेनको बल, हनुमानको हलचल सबै-सबै हुने हुनाले पत्रकार भन्नासाथ मै हुँ भन्ने पनि कर्ने गर्दछन्। जति कने पनि फेरि चुम्बकले तानिए झैं तानिने गर्दछन्। किनकि कालोलाई गोरो, गोरोलाई कालो। मानवलाई राक्षस, राक्षसलाई पालनकर्ता। मूर्खलाई ज्ञानी, ज्ञानीलाई मूर्ख बनाउन सक्ने क्षमताकार भएको हुनासे पनि पत्रकारतर्फ बेकार भन्दाभन्दै

कविता

अनन्त यात्री

□ खड्गबहादुर थापागाईं

तिमी कहाँ रोक्न सक्छौ र ... ?
हिंड्ने बेला भैसकेछ
साइत गरिसकेछ
केही दिनका लागि आएको ऊ अतिथि
थाम बस्यो
भोग गऱ्यो धर्मशालाको
धर्मशाला जहाँ लिपपोत हुन्छ
उपकरण माटो, हालिन्छ मसला बनाएर
पौरखी कलाकारले बनाएजस्तो
मल्किएर बिस्तारै यसको खम्बाहरू
मल्किएर यसका किलाहरू
खोस्रिएर जीर्णाणुले अन्तर कुन्तर
कमजोर हुन्छन् दिवालहरू
यसलाई छाड्छ धर्मशाला
हिंड्छ यात्री आफ्नै गन्तव्यतिर
रमिते चिच्याउँछन् ढल्यो भनेर
चित्कार हुन्छ यात्री खोई ! भनेर
ढल्नु थियो ढल्यो
विलीन हुन्छ चीत्कार भित्र
कुनै दिनो कुनै दिइटो
धर्मशाला ढल्ने नै थियो
अजम्बरी के पो छ र ... !
कल्पनाममा डुबेको समुद्र
लामो समय टिकोस भन्छ
कमजोर यात्री, ...
देख्छ धर्मशाला ढल्ने बेला गरेको
ऐल्या र आत्मा गर्छ ऊ
बाहना बनाएर
विज्ञानलाई छकाएर
अदृश्य बाटो लिन्छ
चाँदीकलाई हाँकै दिन्छ
तिमीले देख्नै सकेनौ
ऊ कहाँबाट आयो
तिमी भन्नै सकौनौ
ऊ कहाँ गयो !
यात्री अनन्तिम छ ऊ कहाँ जाने हो
ऊ अटुट छ, ऊ अविराम छ
देख्नै सकौन विज्ञानले गन्तव्यहरू
ऊ अर्को धर्मशालामा थाम बस्न पुग्छ
सीमा देखाउन सक्छ
सक्छ, त्यहाँ फेरि पनि रङ्गाकमी बन्न
ऊ अमर छ
घुम्छ चारैतिर
देश देशान्तर ...
विभिन्न रूपमा
झकझकको दिदै विलीन हुन्छ
युग युगसम्म
तिमी कहिल्यै देख्ने छैनौ
तिमी कहिल्यै भेट्ने छैनौ
तिमी कहिल्यै छेक्ने छैनौ ।

बाँदीपारी-१० हाल विराटनगर ४

सृष्टिका ती सबै वस्तु भोग नानिस गर्दछ
उपयोग गरे राम्रो विष अमृत बन्दछ ।

पेटमा विष राखेर मुखमा महलेपन
मिठो बोल्ने पछि काग बिगार्ने शत्रु हुन् जन ।

'तीतामीठा कुरा' बाट

कविता

शब्दहरू जोइलो गएको बेला

□ तेजेश्वर बाबु उदंगः

हुलकाहुल शब्दहरू
छद्म भेसभुषामा
नौसी दुल्हा बनेर
जोइसी गइरहेछन्
जता हेर्यो उतै
जिब्रो रसाउन लाएर ।

आचरण अचार पारी
तमतयार भतेरमा
जिब्रो रसाउन पाएकाहरू
एकै छकको लागि नि
आकाश छोएको
बजार बिर्सन सकेर
भतेरका रमलहरू देखी
महिन भावका पाठकाहरू
तमासा देखिरहेछन्
किंकर्तव्य विमूढ ।

शब्दहरू नै छद्म भेसभूषामा
जोइलो गएको यो बेला
कसी कसी भिष मनमा
उत्सवका भतेर अनै
सपिण्ड श्राद्धको पिण्ड ग्रहणमै
लागिरहेछ धाम्दै नधामी ।

तैपनि भतेरमा
साम कसेको कसी नै रहन्छ
शब्दहरू छलाछुल्स बिधलित बनेर
गुहार रस चुहाउने बरकत ओढेर
थामली राग अलापिरहेछ
गुम्मको टडेली-रापमा ।

हुलकाहुल शब्दहरू
जोइलो गएका बेला
थामली अलापहरू
मशाने पिण्डका श्लोकजस्तै
गुञ्जिन्छन् छानमा ।
तथापि,
रमलीहरू रमाएकै हुन्छन्
शब्दहरू जोइलो गएको बेला
निर्लज्ज धर्म भाँकिरहेछन्
जोइलो गएका शब्दहरू
कमोदका सबै
कुकृत्यमा परिणत गरेर ।

शब्दहरू जोइलो गएको आँगनमा
भयाउँकुटी चर्म पनि
खरी सुन्दरी बन्न पाइँदो रहेछ
कर्मेटिक सजेरी पछिकी
रूपसी नबकली अपसरी झैं
घृणित अवसरको लर्कोरी ।

हुलकाहुल शब्दहरू
छद्म भेसभूषामा
नौसी दुल्हा बनेर
जोइसी गइरहेछन्
संस्कार बिरुद्ध
जलाइन्यो उतै
जिब्रो रसाउन लाएर ।

सूर्यविनायक मार्ग,
भक्तपुर

आत्मसङ्कल्प

पानी-प्रेम

□ विष्णु प्रभात

अलमलाई के मीठो लाग्छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन । म भलामाथ अलमल्ल हौइन, आफैंसंग पुग्ने अहको अस्तित्व बुझ्नुपर्छ । आफ्नो कुरा जे छ वा जस्तो छ त्यो बताउने बखाने विज्ञ-विद्वान् आफै भइन हुँदा मलाई मीठो लाग्ने कुरा मै बताउँछु । तपाई ठान्नुहोला कुनै मेवा मीष्ठान्न, खुवा-पुवा वा कुनै चराचुरुङ्गीको सेकुवा । अथवा कुनै पेय पदार्थ पनि ठान्न सक्नुहुन्छ र पेय विषयवस्तु मान्न पनि सक्नु हुन्छ । त्यो तपाईको कुरा भयो । मपाईं के भन्छु ? सुन्नु होला ! सुनेपछि सुन्नु होला । अथवा जाँगर लागेन भने चुपचाप सुन्नु होला ।

मलाई पानी मीठो लाग्छ । पानी जीवनको जवानी हो, आँखाको पानी हो । हाँस्दा होस् वा रुँदा पानी जीवनको खानी परस्पर भरछ । आकाशबाट बर्षेको बुंद-बुंदमा नै प्रकृतिका हरेक वनस्पति र जीवको जीवत्व गतिशील हुन्छ । पानी छ सजीवता हाँस्छ, शैल निर्जीवताको नीरसता प्रकट हुन्छ । जब सृष्टिको भावनी भयो तब पानीकै सहारामा भयो । पानी नै हावाको सीत हो, आगोको गर्म हो र शामको साहन हो । पानी परेपछि आकाश खुल्छ, सूर्य चम्किनो हुन्छ । तलाकुन्ज सहरिन्छ । नाइको सवादमा सङ्गीत तरङ्गीत हुन्छ । फूलसँगै हाँस्ने प्रफुल्लले कोपिलाको भावनालाई व्यूँझाउँछ । झरनाको कलकलमा जीवन हाँस्छ । खेतका गरागरामा श्रमको सुन्दर दाना झुन्दै वयली खेल्छ । कुनो र नहरको क्यानभासमा कोरिँदै, मान्छेका मनोभावनामा डोरिँदै प्रकृति हाँस्छ जलरङ्गमा- जलतरङ्गमा । बाँसुरीमा मुर्मलीने हावा पनि सहनाई र नरसिंहाको धुनमा लयबद्ध हुन्छ- नौमतिबाजाको ध्यानकुटु ध्यानकुटु भयाङ्गभयाङ् ! मादल र मृदुंग, डम्फू र मुजुराको तालमा जलतरङ्गको लहरले मनको स्पन्दनलाई जीवनको सारङ्गी रेटेर तरन्नतामा बगाउँछ । मलत पानी नै अर्स्या जानी ! मानौं कि कुनै नदीको कल्लोलसँगै जीवन बगिरहेछ । तर पनि, यानी जो छ त्यो पानीले धोई पखाल्न सकिँदैन त्यसैले शामाग्र मान्छेको पानी र पानीलाई एकैसाथ नियन्त्रण गर्न कठिन छ ।

पानी जीवन जस्को रूपमा सोँच या वनस्पतिको मनका रूपमा सोँच तिमी खुशी । पानीलाई मुराका रूपमा देख या सुन्दरीका रूपमा देख तिमी रुची । पानीलाई राज्यसत्ताको दण्डप्रहारका रूपमा अधुयास देख या सोती लागेर बगेको रगतका रूपमा देख । तिमी विवेकमा भरपर्ने संवेदनालाई मैले केवल स्नायुस्पर्श दिन सक्छु शब्दबाट । शान्तिको सन्देशसँगै आँसुको अभिषेक गिरबस गरेर पुकारा गर्दा तिमी नृशंस बन्दूकहरू गर्जन्छन् भने पानी महारको जल प्रलय बन्न सक्छ- बाढी जस्तै ! बाँध फुटेको नदी जस्तै । सीमा विहीन विद्रोहले कतिखेर कसको अस्तित्व समाप्त पार्ने हो- पक्ष विपक्ष दुवैलाई आभाष नहुन सक्छ । त्यसैले मानवीय सत्यको सत्यतालाई न छोप ! बुइमनको बहले त्यसलाई झुटमा परिवर्तन गर्न सर्वदेन । जब आँसुको नदी रगतसँग एकाकार हुन्छ तब मयुरपङ्खी घोडाको प्यारोका प्रश्नहरू बढी मार्मिक छन् । म सर्वसंग सुन्छु । प्यारोका प्रश्नहरूको कुनै ठोस एवं सटीक जवाफ मसंग छैन । वास्तविक स्थिति त के छ भने प्यारोले मसँग सोधेझन्दा अझ जटिल प्रश्नहरूले शैलिएको मानिस म व्यर्थ हुँ । म भित्र धुँ धुँ छन् किन ... ? शब्दका प्रश्नहरू । नहुनु पर्ने भयो किन ? हुनुपर्ने भएन किन ? छ किन त्यो दिन ? यो किन ? त्यहाँ किन .. ? यस्ता अनाँचित प्रश्नहरू छन् आफैंभित्र त म कसरी प्यारोका यी यक्षप्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने धृष्टता गर्दै ।

"फूलको बोटमा काँटा नभएको भए, फूलको के महत्व हुन्थ्यो र प्यारे । सर्पमा वीष नभइदिएको भए सर्प र गङ्गीसामा के फरक हुन्थ्यो । त्यस्तै मानोंहको जिन्दगीमा दुःख नभेटिएको भए जिन्दगी अति सरस कहाँ हुन्थ्यो ? जिन्दगीको माँथो मज्जा यसै अपूर्णता र अभावमा त निहित छ । हेर प्यारे जिन्दगीलाई गुलाबको फूल ठान्यौ भने सबै प्रश्नहरूको उत्तर अझै मिल्नेछ ।" अति भन्दै म फटाफट आफ्नो बाटो लागें ।

"राम राम हजुर..... प्यारेलाई नविर्सिनु होला ....!" प्यारेले बोलेको आवाज मेरो कानमा सङ्गीतमय भएर गुञ्जियो ।

प्यारेको शैलुनबाट बाहिरिएपछि म निकैपस्ट प्यारेका प्रश्नहरूको जवाफ खोज्न थालिएं । तर ती प्रश्नहरू झन् झन् दुरूह र जटिलहुँदै गएको अनुभव भयो । त्यसपछि पनि म प्रश्नका उत्तरको खोजीमा भीतारिँदै गरेको छु । तर प्यारेका प्रश्न प्रश्नैप्रश्न भएर मेरो बाटो छेकिरहेछन् । म कुनै निकस भेट्टाइरहेको छैन । मेरो मानसपटलमा हरपल घुमेझैं घुम्दै छ । प्यारेमाथको शैलुन र उसको प्रश्न .....।

२०६२/६/२२

◈◈◈

कविता

त्रासको फूल बोकेर हातमा

प्रमोद स्नेही

उभो हेर्छु- यहीं मान्छेको जात
उँधो हेर्छु- यहीं मान्छेको बास
कहाँसम्म पुग्नु छ ?
मान्छेको मन भन्दा पर
कहाँ छ र यात्रा
जसरी बादलको इन्द्रधारमा
पुग्न आतुर - आतुर छ
यो हवाइजहाज
ठीक त्यसरी नै
आतुर - आतुर
हताश - हताश छु म
आफैलाई भागाएर यहाँ
यात्रामा सुकेका आँसुका
नीला धब्बाहरू
र, हृदयमा किरमिर रेखाहरू
मान्छेको विश्वासभन्दा
कहाँ अम्लो छ र
सागरमाथाको उचाई !
आफ्ने उमेरका जीवनका हरेक मोडमा
आफ्ने लागि बाँच्न
उधारो उमेर
निर्मोसंग पैचो लिइरहेकै थेला
म कहाँ सक्छु र !
फेरि
सपनाको शुइखसामा निद्राउन
कहाँ छ र आँखामा जमेको
समुन्द्रभन्दा ठूलो समुन्द्र
संसारमा अझै समुन्द्र
जता हेर्छु वासनाका भुलिरहेछ
मैले हातमा बोकेको यो
काली चामको फूलभन्दा
दुर्घटनामय अशुभ फूल
अरू कुन फूल हुनसक्छ र !

◈◈◈

र अपहेलित भइरहेका छन् र देशले यतिबेला त्यसैको जरिवाना भुक्तान गरिरहेछ ।"

"अरे हजुर त चुप लागिहाल्नु भयो । मेरो बात अलझ लागेन हजुरलाई ?" प्यारेलालले कुराको सिलसिला कायम राख्दै भन्यो ।

"त्यसो होइन प्यारे भाइ । म यतिन्जेल तिमै विषयमा अथवा तिमै-हामै विषयमा सोचिरहेको थिएं । तिमै कुरा सबै सत्य छन् प्यारे । तिमी र म दुवै नेपाली हौं । तर यी समाजले हामीलाई फरक फरक आँखाले हेर्न गरेको छ । मैले बुझेकी छु । प्यारे सबै बुझेको छु । तिमीलाई र मलाई मात्र होइन मान्छेले मान्छेका समाजजीवीलाई पनि पृथक् नजरियाले हेरेको छ । सहरले गाउँलाई, सदरमुकामले अन्य भागलाई, धुनेले नाचुनेलाई, गोराले कालालाई सम्पत्तिले विपन्नलाई, शिक्षितले-अशिक्षितलाई, रोजगारले बेरोजगारलाई पृथक् पृथक् परिभाषा गर्न गरेको छ । यथार्थमा मान्छेले आफू-आफू बीचमा विभेदको ठूलै खाडल खनेको छ र जानी नजानी मान्छे त्यसै खाडलमा पर्दि जान थालेको छ ।" मैले भनें ।

"अरे हजुर हामी त बस्ता बढा बढा के जानूं । तर अन्याय त बहुत भइसिएछ । एक दिनको कुरा छ यी, जो सामनेको घर देखिनु भएको छ न, उस घरमे चोरी भइसिएछ । तब इस टोलके सब भद्रमसादमी जम्मा भएछन् । पञ्चायत बैठाएछन् त मेरो शरमे चोरीको आरोप लगाइदिएछन् । बादमे पुलिसको पकडाइदिएछन् त पुलिस साला झीनी इण्डियासे आएर चोरी करेछ भन्दै बहुत मारछ । मैले चोरी करेको हैन हजुर भनेछु त और झन्झा मारेछ । दो-तिन बाद पता चलेछ कि चोरी उसी घरका बडा लडकाने कारिनिएको रहछ । तब पुलिस हामो छोडिदिएछ । अब हजुर भनि बिनुम् हामी चोरी कर्नेको मान्छे जैसा लागछ ? कसमके साथ भन्छु हजुर, प्यारे दश दिन भुखा बस्न सक्छु तर चोरी गर्न सक्दैन .....।"

यति बेलाकाकै प्यारेले गला भरिएर आयो । उसको आँखा रसाए । म्यारेले उसको झल्ली भरिएका आँखा फुइरे ।

"गरिब छ भन्दैमा घोर भनि लिन त पाइन्न नि हजुर ... । पर, यहाँ मेरो दुःख कौन सुन्छ । सब गरिब मान्छे चोर बेइमान न हुँदैन नि ! हजुर ! सब मजदुरीको कुरा छ । आफै सब विचार गरिसिनुस् कैसा अन्याय भइरहछ हामो उपर । अपनी मजदुरीको कारण यहा बसिसिएछ । यै सब कुरा घरमा नबताइनिनु होला हजुर । धाइ हामो विषयमा बहुत चिन्ता गरिसिन्छ ।" यति बोलेर प्यारे चुप लाग्यो ।

यतिन्जेलमा प्यारेसँ आफ्नो काम पुरा गरिसकेको थियो । मैले खल्तीबाट बीसको नोट निकालेर उसलाई दिएं ।

"यो के गरिसिनु भएको हजुर । घरको मान्छेरुको बात बनाएको पैसा लिई ? यस्तो अधमको बनाइसिनुस् हजुर ....." प्यारेले पैसा लिन इन्कार गर्दै भन्यो ।

"प्यारे भाइ यी पैसा तिमीले नलिए मलाई पाप लाग्छ । तिमी भार लाग्छ । मान्छेले पसिनाको मूल्य बिनुपर्छ ... लौ यो पैसा राख । तब भोलिबाट तिमी शैलुनमा बाउने मेरो बाटो बन्द हुन्छ ।" मैले भनें ।

"हजुरको बात बमरी काटी हजुर" भन्दै प्यारेले पैसा समातेर ।

कपाल काट्ने काम सिद्धिएपछि म कोठामा फर्केर तरबार गर्दै थिएं, लगभग बाटो छेक्दै गैंसला आँखाले पुलुक्क मतफ हेर्यो प्यारेले र भन्न थाल्यो, बीटा प्रश्न सोधौं हजुर ... ।

"जो चोरीको घटनाको बात मैले भनिसियो त, उस के बाद मेरो जेहनमा बारम्बार प्रश्न आइरहेछ, हामी गरिबको उपर इतना बडा अन्याय किन भैरहछ ? हामी गरिब भइ लिएडी त इसमा हामो के कसुर छ ? गरिबको शरमे भुठा इल्जाम किन लगाई दिन्छ, मान्छे । ऐसा खराब व्यवहार कैसे करिलिन्छ हजुर । घाँस काएकाला पत्र त हैन नि हामी पनि । दुख मजुरा गरेर दो छाकको रोटी खान्छ त के कसुर पैलाछ ... ?" प्यारेले यति बोलेर रुमालको आँखा पोरि मुछ्न थाल्यो ।

कथामा मान्छे मुर्दैन । चौरीको पुच्छर हाक्ने टोपीले सितलता प्रदान गर्न सक्दैन । पानीको लिखा मटन तिमीले नीलमुरा पिउने छौ र जातिञ्जेल पाँच्छौ पीडै-पीडामा बाँच्ने छौ । विद्रोहको नदीले तिमीलाई आवर्तमा गाडेर सीमापारी धाल्ने छ ।

मलाई पानीको पहाड पनि मन पर्छ । आकाशबाट बर्सेको पानीले जीवनको उमङ्ग उफाड्छ । हरहर महादेऊ पानी देऊ देऊ । यतिले त पुगेन झन् माँगिदेऊ । आसलहरी गाउँदै हुकेका हामी नेपालीका निम्ति पानी नै सभ्यताको चिन्हारी बनेको छ । हामा गाउँ जन्दराका घट्टहरूको घुमाइमा ऋतुचक्रको सुन्दर सरद रिङ्केको छ । छविहरू बसन्तमै रमाउन् तर न्याउलीको विरहमा रुने ग्रामीण जीवन सम्झौंदा, एक साथी पानीका निम्ति एक विहानी उकाली-ओराली गर्दा खिइने पैतालाको र पाइने छाँद्रिहरूको पीडा सम्झौंदा, समाजले आफ्नो हितमा बनाएको राज्य निकम्मा देखापर्दछ । निर्धोलाई चिप्न रिंगाइने भालो सरह भएको छ आजको राजसत्ता । नागरिक जीवनको पसिनामा पौंहिखेल्दै पानीमठ्याको रजाई चलाउने अनौठो-सभ्य मनको छ- '... -तन्त्र !' तर मलाई साँचो छ- पापा-तन्त्रको । पापा-तन्त्रबिना एक्काइसौं सदीको सोचतन्त्र फर्फराउने सक्दैन ।

मसँग पानी सस्कृति छ- जन्मना साथ स्नानमनें- गराउने, बाँधुन्जेल पानी पिएर बाँच्यो, मनै लेखामा पनि पानीकै घुट्टो पिएर मनें । पूजा पाठ गर्नुअघि स्नान गर्ने पानी, अर्घ चढाउने पानी । कलस भर्ने पानी । भोजमा पानी, लिखामा पानी । अभिषेक छर्कंदा पानी जन्ती पर्सदा पानी । मसामी चोखाउँदा पानी, घर ठड्याउँदा पानी । पानी हामी सभ्यताको निशानी हो । बिजुली भनेकै पानीको माया हो । पानीप्रेम कै कारण हामीसँ पानीका पहाड राम्रौं । किमार भनुं या जलचुम्बुरा हामी पानीकै छानी हौं । त्यसैमा आँखा गाडेर कैयौं विदेशीसँ हाम्रो देश नेपालमाथि हमला पनि गरे । हामी पानीको सीरब गर्दै लहरौं, गङ्गाको सीमा बाध्यौं, बतासज र अगिला छिर्कान्यौं तर पनि रैगा नदीको पानी पिएर नै विश्रान्ती लियौं । नालापानी र कालापानीको कुरा जगजाहेर छ- टिष्टा र ब्रह्मपुत्रको पानी साक्षी छ । हामी नेपालीहरू पाहुनाको स्वागतगर्दा पानी टकुयाएर गर्न गर्दछौं । शायद अमृतोत्सव र गिसासमा पानी खाने पानी नभएका दक्षिणी जन्तुले हामा नदीनाला र खोला कुवा नै जुठ्याउने चेष्टा गरिरहेका छन् । त्यसैले हामी हामा सन्तानीका लागि पानी जोगाउने आन्दोलनमा जुटेका छौं । किमार जोगाउने अभियानमा लागेका छौं । सभ्यता र सस्कृति जोगाउने ध्याउन्नमा जुटेका छौं । नेपाल र नेपालीत्व बचाउन सबै मिलेर उठेका छौं । हामी पानी मलवाहकको दाम हैनौं, पाइनदार नागरिकको सुवास हौं । त्यसैले मलाई पानी नै मीठो लाग्छ । पानी बिनाको जीवन विरस लाग्छ ।

पानी फैलें सकिन्छ तर पानी फैलेका निम्ति निकै समय लगाउनु पर्दछ । निम्ति नर्वेजि पाहुनामा रमाउने मान्छेले पानीको पहाडसँगै जीवन सन्यासन गर्दछ । नशामा बग्ने रगत, मुटुको गति, मस्तिष्कको प्रगति सबै पानीमा निर्भर छन् । पानी नपाए दुई दिनमा थिल्ला सुकेजस्तै मान्छे पनि त सुकुटी गल्छ । फूलको सौन्दर्य पानीले दिएको हुन्छ । खरा सार्तत्र पानी नै चाहिन्छ । पानीबिनाको माछाजस्तै पानीबिनाको मान्छे जीवन सक्दैन । चिकलाको रङ्गमा उब्जने सौन्दर्य पानीबिना सम्भव छैन । तिखरङ्ग या पानी रङ्ग । सीतको मूर्ति नै जलप्रपातको तरङ्गबाट मान्छेका मनमा उब्जेको उमङ्ग स्वरूप भयो । जीवनज्योतिको प्रतीक, विद्युत शक्तिको सञ्चार, गति, मति, लय गुञ्जनका नाइहरू, पत्थरकलामा छाँदिएका अनौठा मूर्तिहरू फगत मेरो मनको

भावना नभएर पानीको बरदान हो। कसैले नछुँदिकनै शालिग्रामका शिलाहरूमा अनेकौं आकृति उब्जनछन् तर कुरा अर्कै छ, प्रत्येक पाइलामा पानीको स्पर्शले, गतिशीलताले, प्रवाहमा पछारिँदै ठोकिँदै एउटा सुन्दर प्रकृति निर्माण हुँदा पानी कै पवलतम भूमिका रहन्छ भन्ने रहस्य त्यसले बताइरहेको हुन्छ। बीज विस्तारकी वृक्ष आकृति पानीको अभावमा सम्भवै छैन। जराको धरातलीय प्रसारण जलसिञ्चनकै सहारामा भइरहेको हुन्छ। त्यसैले मलाई पानी मीठो लाग्छ। पानी नै मेरो आँखाको नानी हो।

'पा' छुट्याएर एक अक्षरमा लिएँ भने पनि कुनै वस्तु पाउनुको सङ्केत बुझिन्छ। कर्तव्य र गुणधर्मको अर्थमा 'पा' बुझ्दा रहनीको निपात जोडिन्छ 'नि।' त्यसै संयोगमा गति उत्पन्न हुन्छ। गतिको लयमा पानी हामी बानी बन्छ। बानी पानीको स्वभावमा नै भूगोलमंग एकाकार हुन्छ। भाषा र भावनाको भण्डारमा बहन्छ। आगो र पानीको क्रममा सारा मान्छेको संस्कृति, कला, साहित्य र संवेग दौडिरहेको छ। कवितरूमे पानी कै महिमा गाएर हजारौं सिर्जना गरेका छन्। पानीबाटै जीवन-यात्रा शुरु भई पानी मै विसर्जितहुने हामी हिमाली-मानवहरू पानीसँगै बगली खेल्छौं। पानी पैलेर जीवन ठेल्छौं। आकारहीनतामा आकार निर्माण गर्दै पानीको पहाड चढ्छौं। पानीको समुद्रबाट टाढा भए पनि हामी त्यो आँसुजस्तो नुनिलो पानी भन्दा स्वच्छ जीवनदायी हिमचुलीमा समुद्रको स्रोत भेट्छौं। त्यसैले पानीदार भाषामा हामी नेपाली जुलन्छौं- पानी लुट्ने ज्यानी दुस्मनसँग कहिल्यै शिर झुकाउँदैनौं।

◈◈◈

कविता

म

□ मनिराज ओली

म चिन्ने मानव हो चिनाउँछ।
म कर्मले यो पशु हो बुझाउँछ॥
म शब्दले गौरवगान गाउँछ।
म भिन्न संसार सबै अटाउँछ॥१॥

म शब्द मेरो मनमा रमाउँछ।
म शब्द आफ्नो छ भनी जनाउँछ॥
म शब्दले लोक सबै बनाउँछ।
म शब्दले स्वात्म पनि भनाउँछ॥२॥

म को हुँ के गर्दछु आज आजमा।
म भन्न सकौंन छ यै विडम्बना॥
म भिन्न मेरो अभिमान मात्र छ।
म भन्छु जो देख छ पाञ्चभौतिक॥३॥

म हैन संसार हुँदैन चालन।
म शब्दले गर्दछ देख पालन॥
म मा लुकेको छ विनोद वैभव।
म मै छ आकृष्ट त्रिलोक वस्तुत : ॥४॥

म मै लुकेको छ समस्त सृजन।
म मै झुकेको छ विविक्त बन्धन॥
म मै छ मेरो र म हुँ मनीकन।
म साई पार्ने छ अक्षय निर्जन॥५॥

म भित्रको मानवता विशिष्ट छ।
म मै रही दानवृत्ति व्याप्त छ॥
म भन्न सक्ने गर कार्य मानव।
म मै छ ब्रह्माण्ड र विश्व सम्पदा॥६॥

मणिराम, धनगढी।

"हजुर आफूनी मान्छे हुनुहुन्छ त कुरा के छिपाउने हजुर। मुसिबत बहुत आइसिन्छ। पहिलो बात यो सटर छ त इसको भाडा पन्ध्रसौ तिरिरहेछु। यहाँको लोकल मान्छे हजार बारह सौ मै फुट्टी कौडी बेशी दिंदो रहेनछ। उसमे देशी मान्छे भनेर बहुत निधा गर्दै रहेछ हजुर यहाँको मान्छे। देशी त के फरक छ। विदेशी त हैन नि हामी। नेपालमै जन्मा जाँमिन छ, मकान छ। नेपालको नागरिकता छ, तब देशी भैया भन्नेको के बात छ।

'हामी नेपाली हो भन्छ त यहाँको मान्छे मान्दैन। कोई कोई त साला बिहारी पो भनिसिन्छ। हजुर भनिसिनुस् हामी बिहारी छ ? हामी नेपाली हैन ? हामी इण्डियाको मान्छे हैन ? हजुर यहाँको मान्छे इण्डियन झोंती भनि हान्छ। बहुत चित् दुख्छ हामी। चित् दुखेर के कर्ने। पेटको सवाल छ। बहनको शादीको सवाल छ। घर खर्चको सवाल छ।' प्यारेसँ दिक्क मानेजस्तै गरेर भन्यो।

"हजुरको बताइहालौं हजुर यै सम्भालम्या वालवाला, कानमें मुन्द्रीबाला, सरकै उपर कालाचश्मा चढाएवाला लडका छ न, सब काम फोफटमा कराउने मागछ। कामको पैसा माँगि लिंदा साला झोंती .... का पैसा, दाँत खसालीदिन्छ भनेर गुस्सा कर्रासिन्छ। बहुत परेशान कर्छ हजुर यहाँको लडका। शुरुमै तो एक लडका शैलुनको शिशा तोडी दिएछ। बहुत दुखको बात छ न यो।" प्यारेसँ गुनासो गर्दै भन्यो।

मैले विचार गरें, अशिक्षित त अशिक्षित नै भए। उनीहरूका विषयमा टिप्पणी गर्नु व्यर्थ छ। तर कथित शिक्षित समाज नै किन यस्तो भएको छ ? यसै ठाउँको कुनै एक सम्भ्रान्त मान्छे र प्यारेलाल कानुनी हैसियतमा समान छन्। उनीहरूको हक अधिकार समान छन् तर व्यावहारिक अवस्था भिन्दै छ।

प्यारेसँ नेपाली हुनुको पीडा किन भोग्दैछ ? मेरा मनमा प्रश्न उठिरहन थालेछन्। मलाई थाहा छ प्यारे वंशजको नातालै शतप्रतिशत नेपाली हो। उ बाबु बाजेका पालामा नेपाल भिँडिएको वा भिड्याइएको आयातित नेपाली पनि होइन। उसका अनेकौं पुस्ता यहीको माटोमा बिलीन भएका छन्। यो भूमिमा उसका पुर्खाको रगत पसिना बगेको छ, तर पनि राज्य र समाजबाट एक नेपालीसँ पाउनुपर्ने सम्मानबाट ऊ सधैं वञ्चित हुँदै आएको छ। विडम्बना समाज कानुनले मात्र चाल्दैन र कानुनको परिभाषा प्यारेसँ बुझ्दा पनि बुझ्दैन। उसले बुझेन भनेकै ऊ आफै वंशपरिको सामाजिक परिवेश हो। तर उसको त्यही समाजले उपेक्षित न्याय दिन सकिरहेको छैन। प्यारे त माथ एउटा पात्र हो। लाखौंसाँच प्यारेहरू यो देशका नागरिक भएर पनि अनागरिक विडम्बना बाँच्न विवश छन्।

मैले देखिरहेको र भोगिरहेको तथ्य हो यो। यही समाजसँ ऊ र मसा गर्ने व्यवहार एकै प्रकारको छैन। छाताको रङमा बोलीको लवजमा र आर्थिक हैसियतमा विनोद गर्छ यो समाज। प्रमाणित तथ्य यो हो कि प्यारे र मेरो स्थायी प्रस्ठेनाना जहाँ विद्यमान छ त्यो हामी देशको मानचित्र भित्रै पर्छ र सत्य यो पनि हो कि अहिले उ र म जुन स्थानमा बसेर्छौं त्यो पनि शतप्रतिशत नेपाली भू-भाग नै हो। हो मान्छेको बर्णमा आकृतिमा नाकको चुच्चाई र थेप्चाईमा केही फरक होला। देश यौटै हो। कानुन यौटै हो। भाषा यौटै होला। उच्चारण शैली मात्र फरक हुनसक्छ। तात्विक रूपमा फरक के छ भने त्यो भूगोल हो। तराई र पहाड। मेचमुगा, रहनसहन-रीतिरिवाज र बोलीको लवजमा केही पृथकता भयो भन्दैमा अथवा संस्कृत एवं संस्कारमा केही विविधता भयो भन्दैमा एउटा नेपालीले आफ्नै देशभित्र दोस्रो दर्जाको नागरिक बन्न विवश हुनु कतिको न्यायिक होला ? बोली, वर्ण, भेषको आधारमा नागरिकको मूल्याङ्कन गरिनुको परिणति सुखद् हुनै सक्दैन। यो देशमा राज्यस्थापना कालदेखि प्यारेहरू, दोर्जीहरू र अझ भनौं इतिहासका नायक किर्ती नरचीहरू सधैं उपेक्षित

"कस्तो राम्रो भनेको भनौं .... तिम्रो मुहार जितना सुन्दर छ न उतना अच्छा बनाऊ त भैहाल्यो । गोरा-गोरा गाल, काला-काला बाल, मयुर जैसा चाल ..... । ये वहिनी हिरोइन भन्दा सुन्दर छैन त हजुर .....।" प्यारेले मेरो समर्थनको अपेक्षा सहित बोल्यो ।

"धेरै बढ्ता हुने हैन है भैया । यो भैयालाई अति निम्त्यिनु पर्छ । भोलिबाट घियामा धुलोमोको धुलो झारेर ल्याइदिन्छु र बाला भैयाले मीठो घिया ।" यति भनेर छेटी आफ्नो होटलतर्फ लागी ।

घिया सिद्धिएपछि प्यारेले मेरो कपालमा कैंची चलाउन शुरु गऱ्यो ।

"क्या हो प्यारे .... ! उता घिरे गरिसकें भन्छौ । यता पनि मामला गडबडजस्तो छ नि ?" मैले प्यारेको चाहना कोट्याउँदै सोधें ।

'अरे हजुर पनि .... । कहाँ गड़बड़ हुनु .... । मजाकमें दो-चार छेडाछेडी त भैहाल्छ । हामी कहाँको देशी मान्छे छ । कहाँको ये लड़की छ । फिर हामी शादीसुदा मान्छे छ । बच्चा छ । बस्तो गरेको बाहा पायो त बुढ़ीया के भन्छ ? ससुरालबाला के भन्छ ? इज्जतको सवाल न छ । फेरि हामी कम कमाईको मान्छे छ । ये होटलवाला छ न हजुर बहुत पैसा कमाइरिंयो रहेछ । जब शाम हुन्छ न इसको होटलमा ठाक खानेकी भीड़ भै हाल्छ । ये लड़की छ न बहुत साफ दिलको छ । और लड़का लड़कीजस्तो हामी निन्दा गर्दैन । इसको बाबु छ न बहुत सफाहाल छ । प्यारेले छेटीको परिचय दिंदै भन्यो ।

"स स ठीक छ । अति तिम्रा सानबच्चा छति छन् त ?"

"कति भोलिनिनु हजुर । चौथाको नम्बर साँगिरहेछ ।" प्यारेले केही लजाएझैं गऱ्यो ।

"अति क्याबड़ी छातीमम्म चाम्नु राम्रो विचार छ त ? चाल त गड़बड़ जस्तो छ ।"

"अरे हजुर हामीले भनेको बात बंद मान्दैन । न घरवाला मान्छ । न ससुरालवाला मान्छ, न आफ्नै बुढ़ीया मान्छ । दो लड़की र एक लड़का छौं थियो । अब बन्द प्रतिज्ञा गर्नेको त दुसरा लड़का नभई बुढ़ीया मान्दै मान्दैन । अब हजुर उपरवालाको मर्जी ।" प्यारेले धप लज्जित भएको भावमा बोल्यो ।

"उपरवालाले दर्जन दियो भने पनि हात खाप्ने ? गौटाको यो मानो पेशाले धान्न सक्छै तिमीले ? जमाना कहाँबाट कहाँ पुगिसक्यो । तिमी हामीले मैयेश्र चढाउने 'उपर'मा मान्छे घुमेर आइसक्यो ।" मैले भनें ।

"वो त हो हजुर । अब यो चौथा जे भए पनि रोकिनिने बिचार गरिरहेछु । एक लड़का छदैछ । उसको नम्बर्द नभए भइसियो । मेरो विचार ठीक छ न हजुर ।" उसले प्रतिक्रियाको अपेक्षा राख्दै भन्यो ।

"ठिमै भए पनि तिम्रो बिचार ठीक छ । अनि बुढ़िया कहाँ राखेका छौ त ?"

"अरे उतनाँ लम्बा बारात कहाँ राख्नु । घरमा छोडेर आइलिएछु । यहाँको खर्चाले कमरी धान्नु ।" प्रतिक्रियामा प्यारेले भन्यो ।

"उता बुढ़िया घर छोडेर एकै बस्ने यता लड़कीसँग मजाक गर्ने । फेसौला है प्यारे फेसौला । लड़की हेरी त फेरी भन्छन् तिम्रा गार्डलेडका । फेरि दुईदुईपटा थीयमती पर्ला ।" मैले धप जिस्क्याउँदै भनें ।

"अरे हजुर बाहर बाहर त्यस्तो खराब काम कहाँ गर्नु । यहाँको मान्छेले थाहा पाइलियो त बस्ती उठाइहाल्छ । बहुत खतराको काम छ । फिर आजकल यो क्या नाम एड्स्को खतरा भनिलिन्छ । ना... हामी त्यस्तो काम नकर्ने हजुर । जे कर्ने मुखसे कर्ने वैसा हराम काम नकर्ने ।" प्यारेले आफ्नो सफाई प्रस्तुत गर्दै भन्यो ।

"स ठीक छ । अनि तिमी एकलै मान्छे । बिहानको खाना कतिबेला बनाएर खान्छौ त ?" मैले सोधें ।

"सबेरै उठी लिन्छु । डेरामै रोटी सब्जी बनाइलिन्छु । टिफिनमा ल्याइलिन्छु । जब कामसे फुर्सत मिलिहाल्छ तब खाइलिन्छु ।" प्यारेले जवाफ दियो ।

"तिमी आफ्नो घर टोल समाजदेखि पनि टाढा नर्या ठाउँमा काम गर्दैछौ । नर्या ठाउँमा काम गर्दा कुनै अप्ठ्यारो त पर्दैन ?" मैले सोधें ।

निबन्ध

भाषाका भानु र भावनाका भानु

□कृष्ण प्रधान

आज भानुजयन्ती । अर्थात् कवि भानुभक्त आचार्यको जन्मजयन्ती । २९ असार । आसमान पानी पर्ने समय । पानी पनि बिहानैदेखि परिरहेको छ । झरीको समयै हो यो । हरेक वर्ष तिनै भाषाका भानुलाई भावनाले सम्झिने गर्दछन् बलातिर पनि । र, उतातिर पनि । उतातिर भनेको नेपाल सीमा बाहिर खासगरी दार्जिलिङ, सिक्किम, भूटान, आसाम, मेघालय, डुवर्स आदि आदि ठाउँमम जहाँजहाँ भानु पुगेका छन्, दुलेका छन् र यहाँ भाषिक एकताका प्रतीक बनेर बाँचिरहनेछन् । त्यहीं त्यहीं बाँचिरहेछन् उनी । बलातिर उनी राष्ट्रिय विभुति भएर बाँचेका रहेछन् । यसरी भाषालाई कदर गरिएको छ । भानुलाई कदर भनेको भानुभक्त व्यक्तित्वलाई कदर होइन, भाषा र साहित्यको कदर हो । भानुभक्तको आदिकवित्वमाथि अर्थात विवाद छैन, किनभने उनीभन्दा अगाडिका कविहरू मेट्दिसकेकाले अब 'आदिकवि' को विवाद ठूलो रहेन, अति हिजो थियो । उनी प्रतिनिधि कवि थिए त्यस समयका, नेपाली भाषालाई लिएर नेपालीको भावना र मनसाइ एकीकरण गर्ने अभियान उनको महत्वपूर्ण योगदान हो । संस्कृतमय वसारलाई नेपाली लाइनमा र जनजिब्रोको बनाउने तिनै भाषाका भानुभक्त यहाँ अमर छन्- नेपाली भाषा र जाति रहेसम्म । उनी यहाँ भावनामा बाँचिरहनेछन् । बाँचुपर्छ पनि र बचाएर राख्नुपर्छ पनि । लोकलाई छुने र लोकमा बाँचे साहित्य नै दिगो हुँदोरहेछ । भानु त्यहीं लोक र लोकजिब्रोमा बाँचे । 'रामायण' ले त्यसको काम गऱ्यो । अर्थात 'रामायण' भित्रको आदर्शमाथि पनि अनेक प्रश्नहरू उठेका छन् । त्यस्तो सम्पादनको परिकल्पना आजकाल मन नपराएका उदाहरण पनि छन् । रामभन्दा रावणलाई महान् बनाउनुपर्ने सोचाई पनि आएका छन् । समावेशी लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको भावना आगिरहेका बेला भाषाका भानुले त्यसबेला गरेको उठाएको योगदानको महत्वलाई आज अनेक दृष्टिकोणबाट मूल्याङ्कन पनि हुँदै छ । नराम्रो विचार होइन, मन्थन हुनुपर्छ पनि । नेपाली भाषा प्रचारित र विस्तारित नभएको बेला, संस्कृतका पण्डितहरूको बीचबाट भएको समयमा भाषाका भानुले गरेको कुनै कम महत्वको पक्कै छैन । त्यो क्रान्ति नै हो, प्रगतिशील अभियानै हो । मोतीरामले यसलाई बढ्ता विस्तार गरेका हुन् । मोती भानुका अघि नै हुन् । मोतीराम नभइदिएका भए भाषाका भानुको गुणगान र योगदानको विस्तार संभव थिएन होला । यसैले मोतिरामको लगन, त्याग र आदर्श भाषाका भानुलाई साँच्चै प्रतिनिधि कवि बनाएर राख्नमा निकै कारमयान भएको हो । मोतीरामको यस त्याग र सम्मानलाई कसैकसैले महान्माथ होइन कि भानुभक्तको 'आदिकवित्व' को यसरी मोतीराम नभएका भए सम्भवै थिएन । जे भए पनि भाषाप्रेमी, साहित्यप्रेमी, दुवै युगयुगान्तरसम्म सम्झनलायक छन् । अगार २९ भाषाका भानुलाई भावनाले सम्झिरहेका छौं । भाइकृष्ण श्रीमीका दिन मोतीलाई । भानुका नामका श्रद्धालुहरूले पुऱे पुरस्कार राखेका छन् । तर सरकारी क्षेत्रबाट कुनै त्यस्तो पुरस्कार राखिएको देखिएन, न त मोतीरामकै नाममा । राखिएका छन् निजी क्षेत्रका प्रयासबाट र गैरसरकारी संस्थाका प्रयासबाट । शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालयले विगतमा तिनै

राष्ट्रिय साहित्यिक विभूतिहरूका नाममा पुरस्कार स्थापित नभएका थिएनन् तर तीनले निरन्तरता पाएनन् । भाषाका भानु हुन् वा साहित्यिक खोजिनिती गर्ने मोतीराम हुन् ती राष्ट्रिय साहित्यिक निधि हुन् । तर तिनका नाममा न एउटै राजपथ वा सडक मार्गको नाम राखिएका छन् न त राख्ने चासो सरकारले देखाएकी छ । छन् त कि राजारानीका नाममा कि कुनै दाताका नाममा । थोई उपत्यकामा भानुमार्ग ? मोतीराम मार्ग वा यस्तै लेखनाथ मार्ग वा देवकोटा पथ ? केही समय पहिले काठमाडौंका यस्तो-मार्गहरूको नाम परिवर्तन भएका थिए । केही साहित्यकारका दिवंगत नाममा तिनले पनि परिवर्तन हुन पाए । यस्तोमा पीपलबोट ढिल्लीबजारबाट मैतीदेवीफाट निस्कने उत्तर-पूर्वी भित्री बाटो 'महाकवि मार्ग' राखिएको देखें । त्यसलाई महाकवि देवकोटा मार्ग, राख्ता उत्तम हुन्थ्यो । भानुभक्तको अर्ध-शालीक रहेको स्थान रानीपोखरी पश्चिमको बाटोको नाम 'भानु-पथ' राख्ता के बिगान्थ्यो ? अब प्रज्ञा-प्रतिष्ठानका नामहरू तिनै पुराना प्राज्ञ भानु, मोती, लेखनाथ, आदिका नामबाट राख्ता पनि बिग्रदैन । सम्मानै हुन्छ । प्रश्न उठ्ला यहाँनेर, अघेल समावेशी लोकतन्त्रको कुरा गर्दा किन नेपाली भाषाका विधिहरूको मात्र नामोच्चारण गर्ने ? सबै भाषाको जगेर्ना हुनुपर्छ, गर्नुपर्छ । भाषा भनेकी संस्कृति पनि हो । यसैले के नेवारी, के मैथिली, के लिम्बु, के लेप्चा, के दनुवार के तामाङ, के मगर, के खस । यदि सांकेन्छ भने जुनसुकै भाषाका विधिहरूको नाममा उनीहरूले पुऱ्याएको योगदानका लागि सम्मान गर्ने परम्परा चालिनु पर्छ । यस्तो सम्मान गर्ने शैली विभिन्न हुनसक्छन् । बचाएर राख्ने अभियान अनेक हुनसक्छन् । नेपालभित्र 'नेपाली' भाषा मात्रको जगेर्ना गरी त्यसैले मात्र एकाधिकार पाउनु पर्छ भन्ने साँघुरो मानसिकता चैं राख्नु हुँदैन । भाषाका भानुको भानना मर्छ । भानुजस्तै अरू भाषाका भानुहरूको भावना पनि मर्छ । नेपाल भनै त बहुभाषी, बहुजातीय भएको देश हो । लोपोन्मुख भाषाहरूको जगेर्ना गर्नुपर्छ । यहाँ भानुभक्त आचार्य ब्राह्मण घरका कवि हुन् भनी अक्षरधरले त्यसको शीगदामलाई नजरअन्दाज गर्ने काम गर्नु हुँदैन । प्रज्ञा प्रतिष्ठानले नेपाली भाषाबाहेक अरूलाई मान्यता नदिने काम गर्न हुँदैन । त्यसैलैंमा सरकारले बेजेटे छुट्याएर भए पनि नाफा-नोक्सानको कुरामात्र गर्न मिल्दैन । लिम्बुभाषाको पनि अर्कै 'भानु' होला । राई भाषाको पनि आफ्नै 'मोती' होला । तामाङ भाषाको पनि आफ्नै 'देवकोटा' होला । मैथिली भाषाको पनि आफ्नै 'सम' होला । नेवारी भाषाको पनि आफ्नै 'चेदयान' होला । यसैले त्यस भावनाका भानुलाई चैं बचाएर राख्नुपर्छ, जगेर्ना गर्नुपर्छ र समावेशी विचारको कदर गर्नुपर्छ । भानुले संस्कृतका पण्डितहरूको एकछत्र राज्यलाई नेपाली भाषा लोकलयमा आधारित जीवोमा बस्ने भाषाका माध्यमबाट नेपाली भाषाको मन जितेको कुरालाई राज्य विजयजस्तै रूपमा लिनुहुँदैन । भाषाको परिस्कार र विकासको रूपमा लिनुपर्छ । आज १९३ वर्ष पुग्दा तिनै भाषाका भानुले विचारोपण गरेको नेपाली भाषाको अधुनातन रूप देखिंदो छ, नव त्यो भाषा वा त्यो भानुको पद-छाप कसै गीर्यमा रोकिएको भए हामी यस बखत भानुको १९३ औं जन्मजयन्ती मनाइरहेका हुने थिएनौं । यसबेला 'भानु' लाई उठाउँदा 'मोती' किचिनु हुँदैन । 'मोती' लाई उठाउँदा 'लेखनाथ' मिचिनु हुँदैन । 'सम' लाई बचाउँदा 'व्यथित' लाई मार्नु हुँदैन । 'भिक्षिचरण' लाई बोक्दा 'बुद्धप्रसाद' लाई छोड्नु हुँदैन । भाषाका भानु त 'रम्झा' मा मात्र बाँच्ने, रम्झाले मात्र हुकाएर राख्ने र रम्झालीले मात्र बोकेर राख्ने वस्तु होइन । ती त गेजिङ, सिक्किममा पनि बाँचेका छन्, कालिम्पोङमा

यहाँ आउन् पुव-प्यारे र मेरो परिचय दिएन । उसकी आमा बडाजडा मेरो घरमा जांदा मेरी श्रीमतीसंग सामान्य नमस्कारमात्रै हुंदोरहेछ । कुराकानीका क्रममा मेरो मरुवा यस स्थानमा भएको थाहा नपाएर प्यारेकी आमा हर्षित हुँदै मलाई भेट्न घरमा आएकी थिइन् । म यता आउनेबेलामा प्यारेकी आमासँ प्यारेकी साथि पठाइदिएको केही कोसेली मै प्यारे र मेरो परिचयको सूत्र या सेतु बनेको थियो ।

"अरे हजुर त केही बोलिनिनु भएन । मेरो बात मिक्स लागेन कि हजुर ?"

प्यारे केही गम्भीर भएर बोल्यो ।

"किन ठीक नलाग्ने । यहां मेरो को छ र ? लजिकका मान्छे तिमी नै त छौ । हामी एकै गाउं एकै ठाउंका मान्छे । अन्देशि यति टाढा आएको छौं । किन दुख पाउंछौ यो मनको त ..... मैले प्यारेलाई दिंदै भनें ।

"भौजीआमाको कृपाले हजुरको सेवा गर्ने अवसर मिलेछ । यसमै दुखको बात छैन हजुर ।" प्यारेले फेरि पनि गम्भीरताका साथ बोल्यो ।

"अच्छा प्यारे ..... घर नगएको कति भयो त ? अनि घरको याद आउंछ कि आउंदैन । कि ..... आफैलाई पनि छोडी चल उड जा रे ... हुन मन लाग्छ ?" मैले बातावरणलाई हलुकाउने उद्देश्यले भनें ।

"घरको याद ..... ? किन आउंदैन । बहुत आउंछ । याद आएर के गर्ने हजुर । भूको पेटको सवाल छ । हातमा हात धरेर कहां पैसा आउंछ । दोधार पैसाको खातिर क्रष्ट त उठाइहाल्नुपर्दो रहेछ । हजुर त उतना अच्छा खातापिता घर छोडेर जागिर के खातिर यहां आइलिनु भएछ त हाम्रो कौन बात छ । हाम्रो घरको बात छ न हजुर घरको सब खर्च अकेले उठाउनु पर्छ । बाबा बुढ्ढा छ । साइकी घरको काम मे ठीक ठीक मैहाल्छ । बहन के बात भयो । उसको शादीके टाइम मै आसेछ । हाम्रो देशीजात छ न हजुर लडकीके शादीमा बहुत खर्चासारदोरहेछ । लडकावाला बहुत दहेज मागिरहिंदो रहेछ । बहुत मुश्किल से एक लडका मिलिसिएछ । मामा आफू इलम बुलम केही गर्दो रहेनछ, फुट्टी कौडी कमाई गर्दोरहेनछ ... दाइजमा साइकल, भैंसी, सोना, घडिया, टि.भी. मागेको रहेछ । मामा गरीब ..... ।" प्यारेले मुखको थुक पिच्च शैलुन आडिर थुक्दै भन्यो ।

"अनि ... ? त्यस्तो इलम भएको, त्यसो धुरी दाइजो मागेलाई बहिनी किन दिन्छौ त ! अर्को केटा पनि त पाइएला ?" मैले भनें ।

"हामी गरिबको लडकी कौन ब्याह गर्छ हजुर ... । उसमै हामी बहिनी छ न उ दिखनेमै उतना सुन्दर छैन । पढालिखा छैन । तब बाँझा घरानाका कौन लडका डोली उठाउन मान्छ । अहिले जौन लडकाको बात भगिरहेछन् उसको मेरो मामा बहुत जुगाड गरेर मनाइदिएछ । दुनरा लडकाको बात नलगुंनु हजुर । यस चै लडकाको चित्त बुझाइहाल्नु परिसिएछ ।" प्यारेलाले फेरिन्वत् गुनासो सबजस्ता बोल्यो ।

"यी ..... हुनैबाटे हुलाठाउले नहुने मान्छेलाई सजिलोसंग बाँच्न पनि नदिने भए । अकोको देखानिकोमै मान्छेको जहाज डुबे भयो । दाइजो त तिमीले पनि त ल्याए होला नि आफूली शादीमा ... ?' मैले प्यारेको आँखामा हेरै सोधें ।

'के ल्याया भन्ने हजुर ... ? आफू उस्तो सालकी मान्छे परिसिएन । लडकीवाला आफूली मजी ले जे दिंथो उहीं हात थाप्यो ।'

यति कुरा चल्दाचल्दै भन्टमा दुई कप चिया लिएर कविन अठार उल्लाइस उमेरकी सुन्दर केटी शैलुन भित्र आइपुगी ।

"सिउं हजुर चिया ..... । यहां हामीभा जस्तो बढिया चिया बनाउनै आउंदैन यहांको मान्छेलाई । हजुर आफै हेरिलिनुस् ... दूधै दूधको चिया ऐसा पत्तला हुन्छ ।' प्यारेले चियाको गुणस्तरभन्दा पनि केटीलाई चिढाउने उद्देश्यले बोलेको अनुमान गरें, मैले ।

"यो भैयालाई जस्तो बनाएर ल्याए पनि राम्रो हुँदैन । योभन्दा राम्रो कस्तो चिया चाहियो त ?' केटी पनि झस्की रहिनछ भन्ने अनुमान उसकै बोलीबाट गरें मैले ।

कथा

प्यारेलालको शैलुन

□ रुद्र झवाली

'चन उड जा रे पंछी .....।' यो शैलुनमा पुग्दा रफीको सुमधुर स्वरमा झङ्कृत थियो, प्यारेलालको शैलुन ।

'नमस्ते हजुर' म शैलुन भित्र पस्नासाथ प्यारेलालले बडो आत्मीयताका साथ अभिवादन टकान्यो ।

मैले देखें आज प्यारेको शैलुनमा जन्म कुनै ग्राहक थिएनन् । प्यारे आज फुर्सदमा थियो । देवे हालको, हल्केलाको पुना-सुती दाढीले हालको यूही शीलासे मन्दै र हिन्दी गीतको सङ्गीतमा झुम्दै, ढ फुर्सदको उपयोग गरिरहेको थियो ।

'क्या ..... हो .....? पुराना गीत खुब मनपर्छ प्यारे भाइलाई .....?' मैले यसरी छुराको धारलो गरें ।

"अरे नकुरा गर्नुस् हजुर । रफीको दिवाना मान्छे हजुर म .....। यो रफीको गाना छ न हजुर सुन्दा सुन्दै आँखा भरी रोइछ । जो ये गाना बजाइरहेछु, यसको त बात नकरी लिनुस । बहुत ठूलो रोइछ । कसैजा लिन्छ हजुर ये गाना ...। प्यारेले गीतको अति प्रशंसा गर्दै भन्यो ।

"यो गीत किन यति मन परेको तिमीलाई .....?' मैले सोधें ।

'ठूरा नकर्नुस्-हजुर । घर से जो दूर छ न, यही बात छ इसमा । अब हजुर घर से दूर आइलिएछ त घरको याद सताइहाल्छ न .....। आफ्नै कहानी छिपे जस्तो लाग्छ हजुर इस गानामें ।'

प्यारेले नेपाली र हिन्दी मिश्रित सङ्गममा गीतको माध्यमबाट आफ्नो मनको दुखेको पोख्यो ।

"नेपाली गीत मन त राम्रो छ । नेपाली गीत सुन्दैनी लिनी ?" मैले सोधें ।

'अरे के ठूरा गरिरहेनु भएको हजुर ....। नेपाली मान्छे छ न नेपाली सुन्दैन । अरे जो छ हो ... दोहोरी साथा बजाइ लिन्छु । धोडा बढाएको टाइममा त यो गाना छल सोकगीत ..... उसमें थोडा थोडा नेपाली ड्रामा कर्लिन्छु ।' प्यारेले नेपाली शब्दलाई विशेष जोड दिंदै भन्यो ।

'भन्नुस् हजुर कुन सेवा गर्ने ?' प्यारेले पुनः केही सम्झौं गरेर भन्यो ।

'कपाल छोटो गर्ने कि ..... भनेर आएको ।' मैले भनें ।

"अच्छा सब बसो गर्ने । धोडा ठण्डा पीनिएछ त एक एक कप चिया मेजाओम् । यादमें बाल बनाई लिउला ।"

यति भन्दै मेरो प्रतिक्रियाको प्रतीक्षा नगरी प्यारे शैलुन बाहिर हुईंकियो ।

'दुधे-दुधको अम्पथस चिया अहेर गरिलिएछु हजुर ...।' प्यारेले शैलुनमा फर्कदै भन्यो ।

किन दुख गर्नुपर्छो । सबै ग्राहकलाई चिया खुवाउन थाल्यो भने आफूले के खान्छौ ...?' मैले प्रश्न गरें ।

'इसमें दुखको कीन बात छ । धोडा म बनाइलिन्छु । होटलमा भनिदिएछु । अरे कस्तो बात गरिलिनु हुन्छ हजुर । हजुरको कमरामा गयो भने मलाई चिया पिलाउदिन । तब हजुर मेरोमा आउदा खानी मुख किन्ने कर्नी । यो कसरी हुनछ । फिर हजुर हामी त एकै जगहको आफ्नै मान्छे पर्नीलिन्छ ।'

प्यारेले 'आफ्नै मान्छे' मा जोर दिंदै भन्यो ।

यहाँ म यति भनाइहालौं कि प्यारेसँग मलाई आफ्नो मान्छे भन्नुमा केही लज्ज छ । त्यो के भने प्यारे र म एउटै जिल्ला र एउटै गाउँका बासिन्दा हौं । ढ यो सीसे शैलुन सञ्चालनको क्रममा यो ठाउँमा आइपुगेको छ भने म आफ्नो जागिरको सिलसिलामा । तर वास्तविकता यो पनि हो कि

पानि, हुवमसा पानि र मातमसुदपारी पानि । त्यसरी त्यहाँ भानुहरू बाँच्दा नैपाली भाषै बाँचेको हुन्छ, नाँचेको हुन्छ र हाँसेको हुन्छ । त्यहाँ भानुहरू नाँचेर देखेकोछु, हुन्छ र सुधीहरू पनि बाँचेका हुन्छन् । यही नै भाषाका भानु र भावनाका भानुको अन्तर हो । भाषाका भानुलाई भावनाले सम्मान गर्न सकुपर्छ । वर्षौं एकदिन एकपक्ष प्रभातफेरि र कवी राशीका पुरस्कार अर्पणले मात्र भाषाका भानु बाँच्दैनन् । के साँचै हामीले भाषाको, साहित्यको तन मन र धनले कदर गर्न सिकेकाछौं ? यस प्रश्नको उत्तर मैले त्यति चित्तबुझ्दो रूपमा पाएको छैन, पाउन सकिराखेको छैन भाषाका भानुको, हालसम्म अडिले सम्म । त्यसबेलाको संस्कार अडिले छैन । भानुका कार्य जतिमात्र गर्नेले आज त्यो 'भानु' को सम्मान नपाउन पनि सक्छ । धेरै प्रतिस्पर्धी समय छ अहिलेको । उपभोक्तामुखी संस्कार छ । छिटछिटो प्रचार चाहिएको छ मानिसलाई । साहित्यको सेवा राम्रो स्तरको सेवामा गनिन मानसिकता छ । साहित्यलाई मानिसहरू हेयदृष्टिले हेर्छन् । साहित्यले खान लाउन पुग्ने अवस्था यहाँ छैन । साहित्यको सेवामा लागिपर्नेहरूको स्थिति पनि कम दयनीय छैन । सिमिमित ज्ञानीहरूलाई कसैले चिन्दैनन् वा चिन्न चाहँदैनन् । आज भानुको यस्तै जन्मजयन्तीका दिन संयोग पनि जुरेछ, त्यस्तै भाषाका भानुको सेवामा बितेका चौतीस वर्षदेखि समर्पित व्यक्ति र सस्था खोजेर अभिव्यक्ति अड्डा हाम्रिएको थिए । साथमा श्रीमती पनि साथी थिइन् । 'अभिव्यक्ति अड्डा' 'अभिव्यक्ति मार्ग' भएकोमा खुशी लाग्यो । कमसेकम 'अभिव्यक्ति' पत्रिकाले जीवन्तता पाए छ । राम्रो भएछ । तर धेरै समयपछि त्यहाँ गएकाले सिमेन्टका जङ्गलाहरूले त्यो 'अभिव्यक्ति'लाई झम्टाएर छोपेछ । म अलमलिएं । आधा घण्टाजति वरपर गर्दै नगेन्द्रराज शर्मा (सम्पादक/प्रकाशक 'अभिव्यक्ति') ।

'आमव्यक्तिलाई सोधें । कसैले चिनेनन् । एउटी दोकानदार महिलाले अन्दाज गरिन् र उनको भलाइमा लागी एकछिन भौंगारिएं । श्रीमतीलाई पनि मैले दुःख दिएको थिए । उनलाई यस्तो साहित्य मन पर्दैन । तर पैदल यात्रामा साथ भन दिइन् नै । नगेन्द्रराजजीमितको पुरानो चिनजान हो, २०२९ सालदेखि । अहिले काठमाडौंको बस्तीलाई झकीटको जङ्गलले छोपेको हुँदा अभिव्यक्ति र नगेन्द्रराजहरूलाई पनि तिनै जङ्गलले छोपिदिएछ । अहो ! जसको नाममा बाटोको नामकरण भएको छ, प्रत्येक घरका ठोकाहरूमा झुण्डाइएका बत्ति नम्बरमा 'अभिव्यक्ति मार्ग' लेखिएको छ, तर तिनै नामको उद्गमस्थल त्यही बाटोमै रहेको 'अभिव्यक्ति' पत्रिका निस्कने ठाउँ र त्यसका सम्पादक/प्रकाशकलाई कसैले चिनेका छैनन् । चिनेका छैनन् वा चिन्ने आवश्यकता पनि ठानेनन् । म एकछिन भावविह्वल भएं । मैले १५/२० ठाउँ सोधें खोजें पर्दा बल्लतल्ल उनकी अधिल्लो छिमेकी एकजनालाई सोधेपछि 'नगेन्द्रराज शर्मा' लाई चिन्दारहेछन्, उनले र पत्ता लाग्यो त्यो 'अभिव्यक्ति अड्डा' । दुईपटक निकै अघि पुगेको ठाउँ हाल निकै फरक भएकाले म अलमलमा परेको रहेछ । एउटा पप ज्ञानज्ञान भयो । हामीलाई थाहा नै छैन । 'अभिव्यक्ति' पत्रिकाको नाममा मार्ग राखिएको रहेछ र मैले सोधें खोजें जाँदा त्यही पत्रिकाको कुरा पनि गरें । तर, कसैले 'अभिव्यक्ति' लाई चिन्दो भनेनन् । अहो ! बितेको ३४ वर्षमा पनि 'अभिव्यक्ति' अझै छ । टोलमा अभिव्यक्तिविहीन भएर, अपरिचित भएर वो बसेको रहेछ । यो नियती हो भाषाका भानुको । नगेन्द्रराजजीहरू जस्ताको संस्थालाई सुन्ने, छुम्ने र बुझ्ने फुर्सद कसैलाई छैन । ५० रुपिया कपडा किया खाने क्षमता भएकालाई दुई महीनाको २० रुपियाँ खर्च गर्न मन हुँदैन । अनि 'अभिव्यक्ति' अनि

कसरी भावनाको भानु भएर बाँच सक्ला ? मलाई डर लाग्यो । नगेन्द्रराजजस्ता भानुका 'मोतीराम' हजूको यस्तो अवस्था छ भने भाषाका भानुलाई हामीले कहिले भावनाले कदर गर्ने ? कहिले सत्कार गर्ने ? तर कुरा त्यसो होइन । कसैले कदर गऱ्यो र कसैले सत्कार गऱ्यो भनेर भाषाका भानु र मोतीहरूले अलमल गर्ने हो भने ती पनि बाँचेनन् । मऱ्छन् । उनीहरू आफ्ना यात्रामा एकै भए पनि मारुछन्- मारुपर्छ । विचलित हुँदैनन् । नव भाषाका भानु १७५ वर्ष अघि नै मरिसकेका हुन्थे, नगेन्द्रराजजीको 'अभिव्यक्ति' ३४ वर्ष पछिन्थे । आज यत्र ब्रह्मज्ञान प्राप्त गरेको कुरा नगेन्द्रराजजीलाई सुनाउँदै भाषाकै भानुको भावनालाई निरन्तरता दिन एक रचना छोडेर आएं । आखिर, यष्टाहरूलाई अभिव्यक्तिको नै खाँचो पनि पर्छ । तब, भावनाका भानु कसरी बाँच पाउँछन् ? एकसो एकसो भए पनि । एकै एकै डिंडर पनि । कतिपय यात्राहरू एकै डिंडहा पनि जितिंदा रहेछ । 'अभिव्यक्ति'लाई देखेर मलाई यस्तै लाग्यो । भाषाका भानुले पनि यात्रा गऱ्दा एकै नै थालेका होलान । अस्तु ।

रचनाकाल : २०६३ असार २९ (भानुजयन्ती)

गजल

०नवराज पुडासैनी 'ओत्स्वा'

अभिनय त म भएकै हार गर्दछु
भित्रबाहिं तिमीलाई प्यार गर्दछु ।

त्यसै पनि तिमी सिमल भुगा जस्ती
बरू बगाओस् मायाको पीछार गर्दछु ।

अलिक मायाले लिखा मार नढाउँछ
तिमीलाई माया म बारम्बार गर्दछु ।

चाहे तिमी धारी वा पारी बस
म माया तिमीलाई बारम्बार गर्दछु ।

बादल नलागोस् मेरी चाँदनीमा
अलिए होला खबरदार गर्दछु ।

खटनपटनमा पऱ्यो होला माया
स्मिमी नै हजुर खुसीको देखदछु ।

दुहाइ ! स्वीस्त सरकार गर्दछु
मीका पाए माया भरमार गर्दछु ।

गोडाडार

गजल

हन्तकुमार श्रेष्ठ

तिमीलाई देखेकैले दौडिएर आएको म
एकै भाल्कमे हेर्न भनी दौडिएर आएको म ।

हिजो पिहान भेटेकैले दिनैभरि छानिरह्यो
आज फेरि मन्भोकैले दौडिएर आएको म ।

पहिला लामो भेट हुँदा त्यतिकै भो कुरा गर्ने
हाम्रो यानी सम्झिराख्न दौडिएर आएको म ।

व्यस्त थिएँ, मस्त थिएँ कैदै अलि मेट्दै गरी
कलम कापी त्यसै छाडी दौडिएर आएको म ।

भोलि तिमी जाने अरि टाढा हो कि साँचैकै हो
साँचै भाट छैन त्यसै दौडिएर आएको म ।

कमलाकुञ्ज, दिवाले-१, बोखमडुङ्गा

खाद्य गर्न तम्सिए । यामकला थाइते बाँधनी ओठारभित्र लुकेकै खान न पिउन भई बसिन्, उनले दिनै अँधारो देखिन्, जतातती तुर्वालो मडारियो, उनका हात खुट्टा चलेकै थिएनन् तर अदालतको आदेश, उपस्थित नभई धर पाइँदैन ।

१० अदालतले यामकन्यालाई तोकिदिएको दिन आइपुग्यो । अदालतको आदेश नमाने मानहानिको आरोप लाग्ने, जसोतसो जोडो गरेर न्यायालय नपुगी हुँदैनथ्यो । कताकता शिशिरले घुम्टो ढाकेर वसन्त मुस्कुराएकैं यामकलाको स्वभावमा एकाएक परिवर्तन देखियो वकिललाई पनि केही खुसी लागेको थियो । वकिलहरूसमेत मासुको गन्धबाटत् गरिने सजाय कम्तो हुँदो रहेछ भन्ने कौतुहल बोकेहरू प्रशन्त देखिए जसको पुष्टि अदालतपरिसरमा जम्मा भएका मानिसहरूको भीडले गरेको थियो । यसैबीचमा वकिलहरूले अन्तिम बहस सुरू गरे । पहिलो पालो यामकन्याका वकिलले पाए, दोस्रोमा जीवलालका वकिल थिए । यो विशेष प्रकारको निर्णय भएकाले बेन्चमा एकजना अतिथि न्यायाधीश पनि बसिएका थिए । बहस सकिंदा नसकिंदै उपस्थित मानिसहरूका कान ठाडा र आँखा तीखा भइसकेका थिए । न्यायाधीशले पैसाको थैलीसहित यामकन्यालाई पहिले बोलाए र पैसाको थैली आफ्नो हातमा लिए । न्यायालयको सम्मान गरेकामा यामकन्यालाई स्थायी र धन्यवाद दुवै दिए अनि जीवलालन्लाई बोलाए । दुवैलाई बेन्चका दायाँ बायाँ उभिन लगाए ।

११. पूरै इजलास अब के होला भन्ने कौतुहलपूर्ण देखिन्थ्यो । न्यायाधीशहरू गम्भीर मुद्रामा थिए । एकजना न्यायधीशले सोधे- "भौ, भन त जीवलाल ! तिमीले पकाएका मासुको गन्ध यामकन्याले कतिपटक सुँघिन् ।" न्यायाधीशको प्रश्न सुनेर जीवलाल अचकै न बकेमा पऱ्यो । दर्शकहरू जिज्ञासाभरि नजरमा देखिए, वकिलहरू अलपत्र परे । न्यायधीशले पैसाको थैली अर्को हातले उठाउँदै फेरि सोधे- "भन जीवलाल, तिमीले पकाएको मासुको कति गन्धको मूल्य कति हो , तीन सय पचहत्तर ? कतिपटक सुँघिन् हुन् मासुको गन्ध हँ यामकन्याले ?

न्यायाधीशको दोस्रो पटक भएको सोधनी जीवलालले टाल्न सकेन र अलिंदै भन्यो- "अन्दाजी पच्चीस पटक" उत्तर सुनेपछि न्यायधीशले वरिपरि आफ्नो नजर घुमाए । उनले पैसाको थैली हातमा दिंदै भने- "लौ यामकन्या ! यी पैसाको थैली हल्लाएर आवाज सुनाइदेऊ । यामकन्याले त्यसै गरिन् "पैसा हल्लाउँदा निस्केको आवाज तिमीले सुन्यौ होइन जीवलाल ?" न्यायाधीशले सोधे, "सुनें" जीवलालले जवाफ दिया । उसको जवाफ सुनेपछि न्यायाधीशले भने- "ल, मासुको गन्धको मूल्य पैसा बजेको आवाज तिमीले सुन्यौ, गन्धको मूल्य आवाज, पच्चीसको सट्टा सताइस, दुई पटक बढी व्याजसमेत पायौ । यतिबेर शालीन व्यवहार गरेका न्यायधीशले एकाएकी आवेशमा आएर भने- "अरूलाई दुख दिने नियतले गऱ्ना बेतुकका महत्वहीन उजुरुवा गर्ने ? त्यो पनि न्यायको विद्यार्थीले!

यो त बराबर मानवता र न्याय दुवैको खिल्ली उडाउने दुष्प्रयास देखियो । त्यसैले तिमीलाई सजाय हुन्छ । तिमीले यामकन्यालाई दुख दिने र न्यायसंग खेल खेल्ने दुष्प्रयास गरेबापत् क्षतिपूर्ति तथा सजायस्वरूप तीन सय पचहत्तर रुपैया यामकन्यालाई नै देऊ । न्यायालयको फैसला यही हो ।" न्यायधीशले न्याय दिए, आफ्नो धर्म सके ।

१२. उपस्थित धेरैका अनुहार उज्यालो देखिए, तालीको गड़गड़ाहट इजलासभरि भयो, मानिसहरू "न्यायालयमा विश्वास हुन्छ तर अँधारो हुँदैन भनेको साँचै हो, खाएको निख पो लाग्छ, नखाएको लाग्दैन, पुर्खाले झन्नी लाएको अभिव्यक्ति पो त !" भन्दै कानूनमा विश्वस्त भए, आस्था गरे, दुधपानी छुट्टिएकामा खुसी भई न्यायालयको प्रशंसा गर्दै आ-आफ्ना घरतिर लागे ।

◈◈◈

हुवास-८, पर्वत

हृष्यालु प्रतिक्रिया दिएनायो, दुवैले ह्रास मिलाए। धनेशले भन्यो- "बिचरा वामकले ! घरबाट आउँदा न्याएका पैसाको आधा भाग त हामीलाई पो बुझाउने भई हाँग !" धनेशका कुरामा खुब ध्यान दिएको जिबेले भन्यो- "राम्रो उपाय निफ्रालिस्, अक्ष केही दिन मासुभात खाइने भौ, अहिलेसम्म सात सय पचासको मासु किनिएको रहेछ, तीनसय पचहत्तर ऊसंग लिनुपर्‍यो, होइन त ? मैले किनेका मासुको गन्धमिश्रित भात खाने, मैलाई त्याइन्य हाले ! पाउने भई स्वाद वामकलेले मासुको !" ठूलो झोंगो हाँदै धनेशसंग विदा भएर डेरामा पुग्यो जिबे।

८. घाडै नपाएजस्तो गरी "कहिले आयौ वामकला घरबाट ?" भन्दै जिबे वामकलाको कोठाभित्र पस्यो। वामकला माँझको खाना पकाउने तरखर गर्दै थिइन्। उनले जवाफ दिन नभ्याउँदै जिबेले भन्यो- "वामकला तिमीले मलाई दिनुपर्ने तीन सय पचहत्तर रुपियाँ देऊ न।" वामकला झस्कइ भइन, उनले धैर्य जोगाउँदै भनिन्, "के को पैसा, कहिलेको पैसा, मैले किन लिएँ तिमीसग पैसा ?

त्यो पनि तीन सय पचहत्तर रुपियाँ। अक्ष निहुँ सिद्दिएर मसित झगडा गर्नलाई ! यो खोजेर आइन्?"

उनले कडा प्रतिक्रिया दिइन्। जिबेले बढी विश्वास दिलाउने ढाँचामा बकिले भाषा प्रयोग गर्दै भन्यो- "बुझ नपचाऊ वामकले ! मैले वर्षभरि खाएका मासुको गन्ध तिमीले पैसे नतिरी लिन पार्दछयौ, मन्त्र लिएजीह पैसा तिनु पर्दैन ? अहिलेसम्म मैले सात सय पचासको मासु किनेको रहेछ, त्यसको आधामात्र तिमीसित माग्दै छु। दिन्छयौ भने देऊ, हामी एकै ठाउँका मान्छे सानोतिनो कुरामा झगडा गरेर कसलाई सुनाउनु, दिँदैनौ भने मैले कानूनी उपचार गर्न बाध्य हुनुपाउँ।" यो मासुको गन्धको मूल्य मिर्न निहुँमा दिएको कानुनको धम्की वामकलालाई साह्रु अनौठो लाग्यो, एकमनले त यो फटाहालाई दिएर पठाऊँ भन्ने सोचिन् तर यस्ता फटाहाको के भर पोरि अकी निहुँ खोजेर आउला ! मागेजति दिँदै जाने ? अँ हुँ, यी मन्मथ छैन, उनले आँट गरेर यो पुड्नपुच्छरको उटपटाङ कुराको निर्धक्कमित जवाफ दिइन्- "तिमी कानूनी विद्यार्थी हुँ भनेर यस्तो हावादारी गफ लिएर म कहाँ आउने ? साह्रु लागेन तिमीलाई ? केही कामको विषय प्रमाङ्न कोट्याएको भए हुन्थ्यो नि। खाजामाथि पुगे गरी पैसा नदिएर समस्या पर्‍यो भने त्यसैअनुसार सहयोग मागेको भए विचार गर्थें। यस्तो लफङ्गो गन्धन लिएर आउने ? तं यहाँबाट गइहाल, तनाव म दे मलाई।" जीवलाल भिजेको बिरालोझैं गरी त्यहाँबाट निस्केर सिधै धनेशकहाँ पुग्यो। जस्लाइ त्यस्तै ढिङ्गाइ मिल्ने भनेकै धनेश र जिबेको मिलन, उनले जिबेलाई मुठ्ठा हाल्न उक्साएँ। सङ्गत गुणको फल विचारै नगरी आफूलाई तिनुपर्ने रकम नतिरेको भनी जीवलालले अदालतमा वामकला विरुद्ध मुठ्ठा दायर गर्‍यो।

९. जीवलालले पैसा असूल गर्न अपनाएको तरीका सुन्ने र उससँग पाउनुपर्ने पैसाको सम्बन्ध थाहा पाउनेहरू दङ्ग परे, जीवललालाई बौलाहा भन्न पनि मिल्दैन, सज्जन भनौं मासु पकाएको बेला निल्केको बापको पैसा माग्छ, कानुनको विद्यार्थी!

आश्चर्यको सीमा छैन। के गरून् वामकला, ऊसंग मुठ्ठा सङ्गिरहिन्, वर्ष बित्न लाग्यो, न्यायाधीशहरू अघम्म मान्दै बहस सुन्दै गए। वामकलाको भद्रपना देखी प्रभावित न्यायधीशले त्यस्तो जेहन्दार विद्यार्थीलाई झन्झटमा पारेर पढ्न नदिनु देशकै निम्ति घात गर्नु हो भन्ने बुझेर दिएँ फैसला सुनाउने निधो गरे। उनले वामकलालाई आदेश दिँदै भने- "अ, तीन सय पचहत्तर रुपियाँका मिल्कम जम्मा गरी पैलोमा राखेर आफ्नो तारिख भरेका दिन उपस्थित हुनू।" न्यायधीशको आदेश सुनेर वामकलाका वकिलसमेत उपस्थित धेरै मानिस दङ्ग परे। "जगको शक्ति उसको भक्ति, न्यायधीशले कानुनकै विद्यार्थीलाई छाता ओढाए, अब सर्वसाधारण जनता न्याय खोज्न कहाँ जाने ?" मानिसहरू आपसमा यस्तै कुरा गर्दै इजलासबाट बाहिरिए। उता अदालतको निणय आफ्नो फोल्टामा पर्न पक्रापक्री भै भन्छानेर जीवलाल र धनेश फुकुको

कविता

सतीको श्राप र वरको रूख

□ शैलेन्द्रप्रकाश नेपाल

कसलाई थाहा छ ?
मैले कहिले सराप्ँ ।
आवेशमा पिएँ होला
दुःखमा पिएँ होला ।
जब वसन्त उजाड भन्न थाल्छ
जब ग्रीष्ममा आगो थाम्न थाल्छ
जब वर्षामा खहेरी पर्न थाल्छ
जब शरद्मा आस्था मर्न थाल्छ
जब हेमन्तमा विष झर्न थाल्छ
जब शिशिरमा दिउँमै रात पर्न थाल्छ
तब म अस्थिर हुन्छु ।
मलाई कसैले रोक्न सक्तैन

जब बच्चाहरूको घाँटी रेटिन्छ
जब आमाहरूको कोख रिसिन्छ
जब युवतीहरूको सिउँदो पुछिन्छ
जब गुणीहरूको हुर्मत लिइन्छ ।
तब म उग्र बन्छु
मलाई कसैले छल्न सक्तैन ।

मेरो चिच्याहट
मेरो हुङ्कार
मेरो धीत्कार
दिग्दिगन्त फैलन्छ ।
मानिसहरू ठान्छन्-
त्यही नै मेरो श्राप हो
त्यही नै मेरो अपराध हो
त्यही नै मेरो पाप हो ।

तर होइन,

तिमीहरू साक्षी छौ
तिमीहरू कातर छौ
तिमीहरू हृतिहारा छौ
तिमीहरू नपुंसक छौ !
अनि सोध्छौ -
एउटा भीम मन्स काटिएर के भो ?
एउटा बहादुर शाह मुनिएर के भो ?
एउटा भीमसेन सीहिएर के भो ?
एउटा जयपृथ्वी खेडिएर के भो ?
एउटा कृष्णलाल मेटिएर के भो ?
एउटा शुक्रराज भुण्डिएर के भो ?
एउटा धर्मभक्त चिच्याएर के भो ?
एउटा दशरथ ढुनेर के भो ?
एउटा गङ्गालाल बसेर के भो ?
होइ मेरो होइन,
होइ तिमीहरूको सोचाइको हो ।
सयौं वर्ष बितिसक्दा पनि
जब तिमीहरू आफूलाई सुधार्न सक्तैनौ
जब तिमीहरू सोचिलाई बदल्न सक्तैनौ
केवल मलिर ठडा नजर लेस्याउँछौ
म बहस सक्तिन र श्राप दिन्छु

'यो साँसे सरापेको मुसुक'
यसै भन्छौ होइन ?
जति सजिलो छ आफूलाई भोकाउन ।
भड्याउलाई निहुँ चाहिन्न
भड्याउलाई बीउ चाहिन्न !

वास्तवमा म स्वयं श्रापित छु ।
तिमीहरू सुन्दैनौ
न सुनै पङ्मन्त्रलाई छाम्न सक्छौ
न सुनै दानवलाई डाम्न सक्छौ

सकौ ता जालीलाई पुरस्कार दिन
सकौ ता मानवलाई तिरस्कार दिन
भकुन्डयाउन, भुन्डयाउन !

दासताको घण्टी आफै भिर्ई
स्वतन्त्रताको घाटी आफै निर्माई
तिमीहरू ज्यादै मौजी छौ
ज्यासहरू सोझालाई कति चाँडै फसाउँछन् ।
अघेस ज्यासहरू जङ्गलमा होइन
सहर बजारमा बस्न थालेका छन् ।
अघेस ज्यासहरू भेडाचाङ्गाको खोरोतिर होइन
बडे-बडे महलमा बस्न थालेका छन् ।

आफूलाई नचिन्ने
समयलाई नबुझ्ने
विरोध गर्न नसक्ने
विद्रोह गर्न नसक्ने
निर्यातमै पिल्सिएर बस्ने
अनि मलाई दोष दिएर सन्तुष्ट भिन्ने ।
कति पढाउँछौ मेरो नाममा कति ?

सधैं सलिएकले नखराम्रोको सोचले
अनि भोलले मै मेरो मुटु खोचले ?
बन्धनलाई तोड्न नसकेको
गन्धनलाई मोड्न नसकेको
निकासको अवरोधलाई फोड्न नसकेको
विकृतिलाई फार्न नसकेको
विसंगतिलाई चिर्न नसकेको
विडम्बनालाई न्याल्न नसकेको
निरीह र व्याकुल बनेर
बाँचुपर्दाको पीडा, छटपटी र कुण्ठालाई
मेरो माथमा किन थोपर्छौ ?

दरिद्रलाई पसीनिएको न्यानो
धनाढ्यलाई पसीनिएको कोध थाने
स्यानकलाई जुम्ला हात जोडेर अभिवादन गर्ने
कुकुर, बिरालो र मुसाहरूको नानमलक्ष बस्ने
अभिभन्दा बढी निहुरन सक्ने
आँसुमठनी बनायाने हल्ली पर्ने
बेइमानी घुन्ने तिमीहरू
घुसखोरी हुकाउने तिमीहरू
असफुलाई सत्यको प्रतीक मान्ने
बुद्धी बुबेर धन कमाउने तिमीहरू
कति निर्दोष छौ
कति निश्चल छौ
ठीक लाग्छ तिमीहरूको दशा देख्न !

धुर्तेहरूको साँजिले विश्वास गर्ने
जालीहरूको साझै धर्मम पर्ने
तिमीहरू स्वार्थको ज्वाला कति चाँडो सहिन्छौ
आफूलाई घिसेर अरूमा निर्मिएण बनौ
तिमीहरूलाई बाँदर नचाएनौं नचाउँछन्
तिमीहरूलाई भालु कुदाएनौं कुदाउँछन्
बिनिएर आफ्नो अस्मितालाई
निलाम्बति दिएर आफ्नो स्वाभिमानलाई
हवेम मलाई दोष लगाउन उद्यत बनौ
खमर आफ्नो छातीलाई हालमै
चमकले पर्दा खोली हेर
दोषी को ?
तिमीहरू कि म ?

तिमीहरूको जिह्वा कटिएको छ
तिमीहरूको मुटु माटिएको छ
तिमीहरूको मस्तिष्क काटिएको छ
तिमीहरूको नेत्रदण्ड भाँचिएको छ

तिमीहरूको आस्थाको प्रतीक
तिमीहरूको भरोसा केन्द्र
बुद्धी बन्धको बाह
न तिमीलाई छाया दिन्छ ।
न तिमीलाई माया दिन्छ !
न घामलाई ढेक्न सक्छ
न हुरीलाई रोक्न सक्छ
न पानीलाई थाम्न सक्छ ।
सधैं लात झारियकेर सुत्नको
निर्यातमै थकिएर सङ्ग लागेको

लागे । जीवनलाल परीक्षा सकेपछि दिन हिँडेपछि एक दिन आफ्नै घर पुग्यो । मामकला परपनिमम बरमलाके गर्दै भन्दै दिन माथ हिँडेकी हुँदा एक दिनपछि पुगिन् । मामकलाले काठमाडौंमा पनि राखी पढेको र जीवनलाले परीक्षी छाडेर हिँडेको कुरा गाउँमा सिमलको गुलीकै झरझर पुगिसकेकै थियो । जीवनलाल भने आफ्नो अनीकता अन्त्याई थाहै दिन भन्ठान्थ्यो । मामकलाको उपस्थितिमा गाउँभरि अकै खुसी देखिन्थ्यो, जीवनलालाई त्यो कदर प्राप्त थिएन तथापि गाउँका साथीभाइहरू भेट भए, भलाकुसारी गरे, अनुनाद साटे, वातावरण रमाइलो भयो ।

६. एक दिन नयाँ पुराना साथीहरू गहतेडाँडामा जम्मा भए । गाउँसेहरूले खानी थोरमा रोपेका बिरुवा देखेर मामकलाले साथीहरूको प्रशंसा गरिन् । रूपेशले "यहाँक त धन्ने हो, के प्रशंसा गछौ यर काठमाडौंका नयाँलेला समाचार सुनाएर हामीलाई पनि लाभ पुऱ्याऊ त तिमीहरूले" आग्रह गरे । जीतेन्द्रले भोधे- "तिमीहरू त राजधानी पुग्यौ, यो माउँका शिक्षित भयौ, बुद्धिजीवी मानिन्छौ, अं, साच्चि तिमीहरू त्यहाँ पनि यहाँनैं मिलेर बस्ने र पढाइमा प्रतिस्पर्धा गर्ने गर्छौ त ? छक्कसे बढी अक स्याउँछौ नि ब्याम्बसमा ? उनले बढी कुरा थाप्ने नपाएको अभिनयमा आफूलाई प्रस्तुत गरे तर त्यिनै बसाख छु भन्ने जीवनालले जीतेन्द्रका कुरा बढ्याएर भन्यो- "के पुरानै कथा कोट्याउँछौ, यर सुन राजधानी भनेको राजधानी हो, त्यहाँ विकसित र रमाइला ठाउँहरू यहाँभन्दा धेरै छन्, पचासौं जिल्लाका मात्र होइन देशविदेशका मानिसहरूको चलबेल हुन्छ, विद्यार्थी-विद्यार्थीबीच नयाँ विषयमा छलफल चल्छ, नयाँ ताजा खाने कुराहरू त भन् कति हुन् कति ! मासु त दिनहुँ खाइन्छ । जीवनालका कुरामा दङ्ग परेका रूपेशले भने-"मामकला तिमी पनि केही कुराहरू भन न" रूपेशको आग्रहलाई कदर गर्दै मामकलाले भनिन्- "हो, जीवनालले भनेको कुरा ठीकै हो, काठमाडौं हाम्रो गाउँभन्दा विकसित छ नै, त्यहाँ धेरैतिरका मानिसहरूको बोहोरदाहोर पनि भइरहन्छ, रमाइलै छ राजधानी तर खानपानीको अभाव, बढ्दो प्रदूषण र छुसछाम गर्ने मानिहरूको विगविगीले भने राजधानीको सारै मूर्छिएजस्तो लाग्छ । त्यहाँ साँझ पाटी हिँड्नेहरू उच्च मदमा घुम्छन्, यातायातको बढ्किन्छ, बस्तिनेको संख्या बढी छ । सस्ती सुकाउन ब्लक्छपका कुरा गर्छन् हुन त यी सबै कुरा आफू सुना हो, आफू भन्दा त जङ्गल भस्ने, फुस्को आँखामा फुलै संसार, भनेनैं त हो नि ! फेरि अको बपेक्षि त तिमीहरू पनि आइहाल्छौ नि काठमाडौं अनि आफै सबै कुरा थाहा पाउँछौ, हजार नगर ।" मामकलाका यति कुरा सुनेपछि पनि जीवनालले गरेका मासुका कुराले रूपेशलाई भम्भयाइरह्यो । उसले फेरि मामकलासँगै सोध्यो- "मामकला के तिमी पनि दिनहुँ मासु खान्थ्यौ काठमाडौंमा ?" रूपेशको जिज्ञासाभरि प्रश्न र मामकलासँग सोल मासुका कुरा भनेर उपेक्षा गर्ने जीवनालको जवाफ मामकलाले एकै साथमा दिँदै भनिन्- "रूपेश तिमीले मासुको कुरामा खुब चासो लियौ, हुन त पछि पनि सन्दर्भ त्यसै रमाइलो, सुन्छौ भने सुन ! जीवनाल र म बस्तोपनको छोटामा बस्छौं, जीवनाल जतिखेर मासु पकाउँथ्यो म त्यसैबेला खाना खान्थें, छ मासु खान्थ्यो, म मासुको गन्ध खान्थें । यो सुनेर मजिजना अचम्म परे, मुखामुख गरे, जीवनाल अवाक् भयो, अं गर्दा अलहुकार घुम्नु भनेनैं बुझेले धेरै कुरा बुझे पनि ।

७. एकमहिने छुट्टी सकियो, जीवनाल एकदिन पछि काठमाडौं फर्क्यो, साथीहरू भेट्यो, गहतेडाँडामा भएका कुराहरूको बेलीविस्तार लाउन पनि चुकेन । जीवनालसँग छुट्टीको अध्याय पूरा गरेपछि उसको साथी धनेशले चुइगम पड्काउँदै भन्यो- "ए जिबे ! त्यसो हो भने मैले भनेको मान, तैंले मासु किन्ने ! त्यो मोरी मामकलासँगै बिनापैसा गन्धमित भात खुन्याउने ! यस्तो पनि हुन्छ ? सुन ! तैंले किनेको मासुको आधा पैसा ऊसित ठ्ठा यो कुरामा म तलाई पूराएर साथ दिन्छु ।" धनेशको सैतान दिमागमा जन्मेको उपायले जिबेभित्रको बुद्धीको

४. सरकारी ब्यायाम गुरुको केही दिन विद्यापीठ आउने जाने र भन्दा हुने भिसोसला छाडि थियो । रामकलाले शुभम्यशीघ्रम् भनेकै किलाबाटा र अरू चाहिनेजति सरसामान जोडिन् आफ्नै गुरुले पढ्दै गइन् । जीवलाल छुट्टै ब्यायाम जाने, उसको फुर्तीफार्ती अर्कै, साथीहरूको उस्ले जमघट । मित्रहरूसंगको नौसो भेटघाट र कसमको छुट्टै चहलपहल, जीवलाल त्यतैतिर मोहियो । नजाने गाउँको बाटो नसोध्नु भनेकै रामकलालाई भने जीवलालको गतिविधिले असर गरेन । गाउँको वस्तुस्थिति र घरको परिस्थिति बुझेकी रामकला भविष्यमा केही गर्नुछ भन्ने अठोटमा थिइन् । जीवलालमा पस्नाएको केही अबुझपन, अलिकति सहरिया परिवेशको प्रभाव, धेरै साथीहरूको छाप, बाँकी म धनी बाउको छोरो पो त भन्ने विउँकेको घमण्ड, उसले रामकलासंगको गाउँले माली र मैथीभाबाँरे व्यवहारमा उपेक्षाका कांटा मिसाउन थाल्यो, उसका त्यस्ते साथीहरू कोठामा आउनेजाने क्रम बढ्यो, क्रम अलिक बढी नै भएकोछ रामकला आफैंले मुख फोरिन् "जीवलाल ! तिमी पढाइतिरभन्दा घुमफिरतिर बढी समय र पैसा खर्च गर्दैछौ, यसो नगर, हामी टाढाको गाउँबाट राजधानी केही गर्न भनी आएका मान्छे हौं, हामीसे असल केही काम गर्नुछ ।" रामकलाले भनाइ नसक्दै जीवलालले ठूला-ठूला आँखा पार्दै भन्यो- "त्यसो भए गर्न भइहाल्यो नि ! कसले छेकेको छ र गर्छु भन्नेलाई ।" जीवलालको झर्की कथनलाई गंभीरसित सुनेपछि पनि धैर्य नगुमाई रामकलासे भनिन्- "होइन, हामी एकै गाउँ ठाउँबाट उस्ले उद्देश्य लिएर एकैठाउँ आएका छिमेकी त्यसमाथि मित्रै साथी, के गर्छौ मिलेर गरौं, हामीबाट हामी परिवारले, गाउँ छोडन सिई गाउँले ठूलो आशाभरोसा लिएको छ, यो सत्य हामीले विसन मिल्दैन भाइ भन्न खोजेको हुँ मैले ।" रामकलाको यो भनाइप्रति केही गम्भीर देखिए पनि जीवलाल के निहु पाऊँ कनिका बुझाऊँ भनेकै हुनसक्छमा गलिएको माइनो चुहाएर र आफ्नो मनसाय व्यक्त गर्न पछि परेन । उसले भन्यो- "हेर रामकला ! तिमीलाई थाहै छ, म कस्तो स्वभावको मान्छे भनेर, त्यसैले मलाई यी आदर्शका कुरा नसुनाऊ । तिमी र मेरो बाटो अलग भइसक्यो छ, तिमी एउटा विषय पढ्दै छौ, म अर्कै, के यसैबाट पनि स्पष्ट भएन र ? रामकलाले मिठ्ठा आफ्नापनकाट नबिसेस भनेर बल गरेर भनिन्- "हाइन, तिमी यो के भन्दैछौ ! पढ्ने विषय फरक पर्दैमा हाम्रो साथीभाइको सम्बन्ध र छिमेकीको नातासमेत छुट्टाउनुपर्छ र ? यदि त्यसो होइन भने हामी एकै ठाउँमा छौं, मिलेरै आ-आफ्नो लक्ष्यतर्फ अघि बढ्न बाधा पर्ने म देखिनँ, तिमीलाई अप्ठेरो लागेको भए म बाधक पनि बनिनँ, कुरा के हो ? स्पष्ट भन, यसरी अरू साथीहरूको सहिसहैमा लागेर कान छाम्नचाहिँ नबिस, मेरो भन्नु यति हो ।" जीवलालले निर्दयिपी छाडेन, उसले भन्यो- "भो ! भो ! स्याइग नचार रामकला ! अबुझ नबन, मैले भन्न चाहेको कुरा स्पष्ट छ, घुमाउरो छैन, अब हामी छुट्टाछुट्टै डेरामा बसौं तिमीलाई पनि दुक्क, मलाइ पनि सजिलो, कि के भन्छौ ?" बासन्तबाग यो कुरा जीवलालकै मुखबाट सुन्न चाहन्थिन् रामकला, उनले भित्रै मनले निर्णय गरिसकेकी थिइन्, उनलाई बुझ्न खोज्दा देखता भेटेकी भयो तुरुन्तै स्वीकारोक्ति दिइन्- "हुन्छ, मलाइ पस्सा कुनै आपत्ति छैन, तिमी खुसी हौ, म त भोलि नै यहीं छेउको कोठामा सर्छु, म भान्छासमेत एउटै कोठामा काम चलाउछु घरपतिसंग पनि कुरा भइसकेको छ, तिमी निर्धक्कसित बस ।"

५. जीवलाल अरू साथीहरूसंगको चालढालमा रम्दाथ्यो । पढाइलाइ भने ठूला कुरै गर्दैन थियो, परीक्षा आउनुभन्दा एक महिना अघिदेखि पढिया भने त पुगिसक्छ नि भन्ने सोच राखेर यातिरी गतिविधिमा व्यस्त हुने यानी बसाल्यो । रामकला भने नियमित रूपमा क्लास जाने, पाठ पढ्ने, गृहकार्य नियमित र व्यवस्थित गर्नेहरूसा विद्यार्थीअनुकूलका गतिविधिमा लागिन् । समयक्रममंगै वार्षिक परीक्षा पनि आयो । विश्वविद्यालयको नियमानुसार परीक्षा भयो । परीक्षापछिको एकमहिने छुट्टीमा दुवै जना घरतिर

धोको बनिसकेको, धमिराको ओहार
म कुनै चराचुङ्गी थाम्न सक्ला
थम्ह त केवल निर्मोको खोलामा
गिद्ध आएर हाम्रामा
गिद्धको छायामा बुद्धत्व पाप गर्ने
कस्तो अभिलाषा !
म शान्तिवादी छु, म सरियाली नै
म त्यहाँ शान्तिको गीत गाइन्छ
त्यहाँ सुखको बाँसुरी बजाइन्छ
छुट्टाकी दिन्छ भन्ने फोसो आशामा
अँध्यारो गाइन्छ भन्ने भिनो विश्वासमा
कतिन्जेल भ्रम पालेर आँखा चिम्लिरहन्छौ ?
बुढो रुखलाई जँगालो हालेर
तिमीहरू निदाएको कुनै क्षण
त्यो एकाएक ढल्न सक्छ
मुकेको रुख पाँडै बल्न सक्छ
आफूलाई जोगाउने प्रयत्न गर
आफूलाई जगाउने प्रयत्न गर !
तिमीहरू साक्षी हुन्नेसम्म
तिमीहरू साक्षर हुन्नेसम्म
तिमीहरू नमुसक हुन्नेसम्म
आफ्नोको खात जोडिइरहन्छन्
आफ्नोको खात सागिरहन्छन्
जीम्याल्ल भरिरहन्छन् !
साधुको झरिरहन्छन् !
चेलीको लुटिइरहन्छन्
गुणीको घुटिइरहन्छन् !

कतिन्जेल घाटीमा अन्धाधुन्ध माला
लिएर नाचिरहन्छौ !
कतिन्जेल निधारमा दासताको टीको
लगाएर हाँसिरहन्छौ !
महोच्चताको दुहाइ दिएर
कतिन्जेल सगरमाथा छेडिइरहोस् !
कतिन्जेल बुद्धको आत्मा कोकिइरहोस् !
तिमीहरूले भ्रुसिलाँगिरालाई पुतली
बनाउनसकुन्यौ

तिमीहरूले कुशलजटीको सबैलाई परिवर्तन
गर्न सकुन्यौ
विश्वलाई अमृतमा बदल्न सकुन्यौ
रिस्सलाई प्रेममा बदल्न सकुन्यौ !

तिमीहरू असमसलाई असल र
खराबलाई खराब भन्न सक्दैनौ
तिमीहरू सेतोलाई सेतो र
कालोलाई कालो देख्न सक्दैनौ
अति मेरो अनुरोधमा कलो पोतेर
सबाइ खराबको सजा दिएर
आत्मरतिमा रमाउने प्रयत्न गर्छौ

आफ्नै छुट्टामा अडिएर नाच्न सिक
आफ्नै मुटु लिएर नाच्न सिक !

गोरीको आँसु देखेर तिमीहरू पग्लन्छौ
अरूको मासु टेकेर तिमीहरू अघल्लन्छौ
कटै ! कति निर्दोष छौ !

केवल मान्छेको अनुहार लिएर
मन्दिराको आसले हिमालको पानी नपिएर
तिमीहरूको पशुत्व सलाइसकेको छ
तिमीहरूको अस्तित्व बिलाइसकेको छ

तिमीहरू आमालाई आमा भन्दैनौ
तिमीहरू बाबुलाई बाबु भन्दैनौ
म यसरी विर्योगिन्छु
म यसरी विर्योगिन्छु
यो कस्तो अभिशाप हो ?
यो कस्तो महापाप हो ?
आफ्नो घरको जग भत्काउने
आफ्नो परिवारको बलि चढाउने
आखिर यहिँसम्म मेरा नाममा नेइमानीको
शिखर आरोहण गरिरहने ?
पुर्खाको रगतलाई पानी ठान्ने
उनीहरूको बलिदानलाई कहानी मान्ने

दाजुभाइका रगतको होली खेल्ने
दिदीबहिनीका मनिलाकी सिलासी गर्ने
तिमीहरूको रगत चिसिसकेको छ
तिमीहरूको आत्मबल निचिसकेको छ
न तिमीहरूलाई विगतको नासो छ
न तिमीहरूलाई आगतको चासो छ !
अश्वत्थामा भै अदृश्य घाउ बोकेर
शकुनिकै षड्यन्त्रको दाउ बोकेर
तिमीहरू भुर्युङ्गा हिँडेकै हिँडिरहेछौ
तिमीहरू बद्धुवंशी भिडेकै भिडिरहेछौ

पानीको फोकाकै तिमीहरूको पुरुषार्थ
हेर्दाहेर्दै एकाएक फुटिरहेछ
तिमीहरूको चेतना
लोभ, ईर्ष्या, घृणा र भयको मोहनीले लुटिरहेछ !
कति लाचार छौ तिमीहरू !
कति नादान छौ तिमीहरू !

तिमीहरू जसलाई आफ्नो ठान्छौ
त्यो पराई हुन्छ
तिमीहरू जसलाई औंलो दिन्छौ
त्यसले तिमी हुँदुनी लिन्छ
तिमीहरू जसलाई माया दिन्छौ
त्यसले तिमी मुटुमा चिल्ल
तिमीहरू जसलाई छाया दिन्छौ
त्यसले तिमी जरै उखेल्छ !

मानिसलाई आकाश चाहिन्छ
तिमीहरू आकाशलाई शून्य ठान्छौ
मानिसलाई धर्ती चाहिन्छ
तिमीहरू धर्तीलाई नाशले हान्छौ !
सबै वेलामा पछेटा हालेको कमिलाकै
तिमीहरू माटो छोडेर उचालिएका छौ
अङ्कुरको भान्मा जाँकिएर
तिमीहरू मनुष्यत्वदेखि धेरै टाढा फालिएका छौ !

तिमीहरू आफ्नो छायादेखि डराइसकेका छौ
तिमीहरू आफ्नो कायादेखि हराइसकेका छौ

अब तिमीहरूको ढालले शत्रुलाई छेक्दैन
अब तिमीहरूको गुलाफले सौन्दर्य छर्दैन
उफ् !
अरूलाई बदनाम गर्ने
कति आतुर छौ तिमीहरू
कति निर्लज्ज छौ तिमीहरू !
धन्य भो धामा !
मेरा भाइबहिनीहरू
स्वर्गको नाम जपेर
पातालतर्फ भर्दै छन्
मानवताको नाममा
दानवताको खेती गर्दै छन् !

तिमीहरूलाई न घामले उजालो दिन्छ
तिमीहरूलाई न जुनले शीतलता दिन्छ
दिनमा अन्धकार मौसु र
रातमा उज्यालमुज्याल बनेर छटपटिनु
नियति भएको छ तिमीहरूको !
बाबुरीमा हृदय छन् नमकेर
विगालो काँइदै हिँड्नु
सारङ्गीमा जीवन भर्न नमकेर
तार पुँडाल्दै हिँड्नु
अघमा छ तिमीहरूको रीत !
अतिम्बेल गाइरहन्छौ
पीको चुलाएर भ्यागुताको गीत !

क्रमक्रम वर्षामा पनि
तिमीहरू भिज्न मरीनौ
घामपानीको जीवनलाई
तिमीहरू रोज्न मानेनौ
संवेदना हराएका रोगीहरू
यही विडम्बना छ मलाई !

तिमीहरू बुढो गोरुको दाँतजस्तै
खिइँदै गइसकेका छौ
तिमीहरू आफ्नो छिटाहरूलाई
विकृत भइसकेका छौ

कथा

ढिलो हुन्छ अँध्यारो हुँदैन

❑ बाबादत्त न्यौपाने 'बगर'

१. मारीगैरा गाउँको रमाइलो गाउँ थियो, -बस्तिमा छोराछोरीहरू थिए, बलजङ्गल थियो, धीचमा धुम्की थियो। त्यही धुम्कामा बस्ती थियो। अर्को गाउँका मानिसहरू घामपात गर्दा त्यही गाउँको बाटो भएर निस्कन्थे, बस्तीपनको गाउँको भलाकुसारी हुन्थ्यो, अर्मपर्म चल्थ्यो, सरसापटी र ऐंचापैंचो गरिन्थ्यो, गाउँले जीवन रमाइलैसित बितेको थियो। गाउँलेहरूबीच मधुर सम्बन्ध थियो। सानातिना कुरामा निहु खोजेर र अलो बाजे परिपाटी थिएन, फटाहाहरू पसर पिटर्दै गर्छु गोएमैं गर भनेर भोजभतेर गर्न भ्याएका थिएनन् त्यस गाउँमा। त्यस गाउँका केटाकेटीहरू पनि जीवनमा फुर्ती र शिरमा बुद्धि भएका थिए, कालिलो उमेरमा पढाइलेखाइ गरियो भने भविष्य सम्हल्छ, उज्यालो हुन्छ भन्ने कुरा बुझेका बुझकी थिए।

२. मारीगैरामा श्यामसेतु र रामसानको परिवार पनि बस्थ्यो। ती दुवै परिवारबीच अभूतपूर्व मेल थियो, तिनीहरूका छोराछोरीहरू पनि त्यस्तै अभिन्न मित्र थिए। श्यामलालको छोरीको नाम मामकला र रामसानका छोराको नाम जीवलाल थियो। दुवै जना पढाइमा चतुर र व्यवहारमा कुशल थिए। तिनीहरूको आनीबानी देखेर गाउँलेहरू खुशिमन्थे। तिनीहरूको पढ्ने तीरतरिका र चरित्र होइबाजी देखेर विद्यालयका गुरुहरू पनि खुसी थिए। उनीहरू भन्ने गर्थे- "हाम्रा चेलाचेलीहरूले यी दुइले नाक राख्दिलान् भन्ने आशा छ।" केटाकेटीहरू पनि साँच्चै हौसाएर थिए, मिलेर गर्थे, पढाइ, खेलकुद, घरधन्दा, छरछिमेकीबीच सरसहयोग, साथीभाइलाई सहत, कहा के पढ्ने आफूले के गर्न सकिन्छ ; सहपाठीलाई प्रस्तुत हुन्थे, सहयोग पुऱ्याउँथे, भिजाबाजी साइनो खिरिसो पार्थे, वास्तवमै 'गाउँका गहना र देशका सम्पत्ति ठानिएलान्' भन्ने गाउँलेका मनमा परिसकेको थियो, तिनीहरूका व्यवहारमा देखिने पूर्ण लक्षण बस्ने थिए।

३. समयले आफ्नो गति लिएकै थियो, मामकला र जीवनालले प्रवेशिका परीक्षा दिए, गुरुजन र अभिभावक उनीहरूको नतिजा राम्रै हुने कुरामा विश्वस्त थिए। यसोउसोमै दुई महिना बिते, रिजल्ट प्रकाशित भयो, दुवै जना प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण भए, विद्यालय, परिवार र गाउँभरि खुसीका रेखाहरू देखिए। अभिभावकलाई भने कुरा गल्यो कुरैको दुख भनेझैं छोराछोरीहरूले प्रथम श्रेणीमा पास त गरे अब त्यसको सदुपयोग कसरी गर्ने ? उच्चशिक्षाको निम्ति राजधानी पठाउनुपर्ने भयो, प्रथम श्रेणीको कदर भयो हो। गाउँमा महाविद्यालय रहेन, सहरमै पठाउनुपर्यो, सहरमा खर्चबर्च बढी नै लाग्छ, परिस्थिति आकलन भयो, दुवै परिवारले सल्लाह गरे। दुवै जना मिल्ने साथी हुन, सँगै पढाइको भने एकै ठाउँमा बस्छन्, कोठाभाडा मिलेर लिन्छन्, खानपिनमा पनि सजिलै हुन्छ भन्ने निर्णयमा पुगे अनि सम्झाई-बुझाई छोराछोरीहरू काठमाडौं पठाए। तिनीहरू राजधानीका महाविद्यालयमा पढ्ने भए, गाउँमा अभिभावकका साँचै फोरियो, उनीहरू मस्त छन्। यता छोराछोरीहरू काठमाडौं आइपुगे, डेरामा बस्न थाले, भर्ना हुन भनी प्रयास्सहरू घुमे, कुन विषय पढ्ने भनी विषय छनौटको कममा मामकला शिक्षा र जीवनाल कानुन पढ्ने टुङ्गोमा पुगे। तिनीहरूले पढ्न क्याम्पस छुट्टाछुट्टै भए, तोकेको अनुरूप आवागमन हुन थाल्यो।

साधनालाई गहन गम्भीर तुल्याएर प्रस्तुत गरेका छन् । संस्कृतका शास्त्रीय लक्षणग्रन्थका आधारमा छन्दशास्त्रप्रति फाटफुट चर्चा भएको सन्दर्भमा नेपाली साहित्यका ऐतिहासिक र वर्तमान पुस्ताका महाकाव्यदेखि फुटकर कविताहरूसमेतबाट उदाहरण ग्रहण गरी लेखिएको यो कृति नेपाली छान्दसप्रवृत्तिको समसामयिक विवेचना पनि हो । छन्दकविता लेखन र वाचनमा पनि आफ्नो पहिचान बनाएका नेपालले यस कृतिभित्र १६० ओटा शास्त्रीय वार्णिक छन्दहरू केही मात्रिक छन्दहरू, केही लोकछन्दहरू र केही गजलहरूको पनि सोदाहरण परिचय दिइएको छ । नेपाली साहित्यमा प्रयोग भइसकेका झन्डै सात दर्जन छन्दहरू र प्रयोग हुन बाकी त्यति नै छन्दहरूलाई उनी आफैले उदाहरणहरू जुराई प्रस्तुत गरेका छन् । यसबाट उनको अन्वेषक र स्रष्टा दुवै व्यक्तित्व छर्लङ्ग हुन्छ । यस्तै बहरको परिचय खण्डमा गजलको सम्बन्धमा चिनारी दिंदै यसको भेदोपभेदलाई नेपाली गजलकारहरूबाट नै उदाहरण ग्रहण गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी लामो इतिहासमा पनि सधैं अभावमै रहेको छन्दशास्त्रको प्रामाणिक ग्रन्थको अभाव यसै पुस्ताले भने बेहोर्न नपर्ने भएको छ । साधना र मेहनत गर्न नेपाली युवाहरू सक्षम छन् । सदैव-संस्कृत वा अंग्रेजी साहित्यकै मुखदृष्टा बन्नु पर्दैन भन्ने कुराको उदाहरण पनि यो काव्य बनेको छ । कवि देवीको यो छन्दपरक साहित्यिक पहिचानको उठान हो यसको उत्कर्ष भावी समाज र पुस्ताले पाउनै पर्छ । उनीभित्रको सिर्जनाको भोक सधैं गतिशील भइराखोस् भौतिक भोक आत्मिक भोकमा बाधक नबनोस् भन्ने शुभेच्छासाथ यो छोटो लेख यहीं टुङ्गाऔं ।

अस्तु !

बुद्धनगर, काठमाडौं

दस हाइकु

विष्णुबहादुर सिंह

१. स्मृतिको छाल
साटे वैश मंग
नग्न चरित्र ।

२. कुटुम्ब बिम्ब
बिरानो ठाउँमंग
गोत्र संगम ।

३. पूजा सामग्री
मन्दिरको डोकामा
मित्र बाहिर ।

४. निश्चल रात
राङ्याङ् गुङ्गुमा
ढरको पोखी ।

५. लाल सलाम
जय नेपाल भन्दै
सहर भित्र ।

६. चिसो सिंढीमा
तालिएको छ तन
नसानु मन ।

७. अन्तरिक्षमा
घुमाउरो बाटोको
अर्थ हीनता ।

८. रातो कलम
मान्छेको निधारमा
पसिना इन्द्र ।

९. फुलेको फूल
कंडैकंडा बीचमा
स्वर्गकी रानी ।

१०. तिर्सना संग
कर्मको अंधालीमा
विस्फोट मन ।

बुकेना-६, बर्यांबारी

तिमीहरूको विचार उकुच पल्टिसकेको छ
तिमीहरूले आचार सधैंका लागि उल्टिसकेको छ !

विष रोपेर अमृत फल्दैन
सधैं बाठिएर व्यवहार चल्दैन
तिमीहरूले सगरमाथाको उचाइलाई नाप्न
सक्नुपर्थ्यो
तिमीहरूले पृथ्वीको फैलाइलाई आँक्न
सक्नुपर्थ्यो
तर सज्जावतीकै सधैं खुम्चिएर
परालको बुसीमैं सधैं सुम्सिएर
तिमीहरू आफैंबाट हरायौ
तिमीहरू सच्चाइबाट हरायौ !

तिमीहरूले देव शमशेरलाई सधान्यौ
तिमीहरूले आशुकविलाई मान्यौ
तिमीहरूले महाकविलाई मान्यौ
पुरस्कारको नाममा 'तिमीहरूले
पल्टैक मोडहरूमा केवल आफूलाई पछ्यान्यौ !

आफूलाई मानिस भने पनि
यथार्थमा तिमीहरू मानिस हुन बाँकी
छ आफूलाई यथार्थ ठाने पनि
वास्तवमा तिमीहरू यथार्थ हुन बाँकी छ
आफूलाई आदर्श माने पनि
वास्तमा तिमीहरू आदर्श हुन बाँकी छ !
कुनै कुनै मान्छे पनि कुकुरजस्ता लाग्दछन्
कुनै कुनै कुकुर पनि मान्छेजस्ता लाग्दछन्
कुनै कुनै मान्छे पनि बाँदरजस्ता लाग्दछन्
कुनै कुनै बाँदर पनि मान्छेजस्ता लाग्दछन्

मानिस किन प्रतिपल
आफ्नो पहिचानबाट हराउँदछ
मानिस किन हरेक क्षण
आफ्नो कल्याणबाट निर्वासित बन्दछ
मानिसले मानिस नचिन्नु
मानिसले मानिस नदेख्नु
यही नै परिवर्तनको सङ्केत हो !

तिमीहरूको इमान कहाँ छ ?
तिमीहरूको स्वाभिमान कहाँ छ ?
तिमीहरूको सङ्घर्ष कहाँ छ ?
तिमीहरूको पहिचान कहाँ छ ?
आफ्नो बुद्धामा आफैंले बन्दरो हानेर
आफ्नो खान्डो आफैंले खनेर
मेरो अस्तित्वलाई किन नकार्छौ ?
म तिमीहरूको शत्रु होइन
तिमीहरूलाई सताउने मेरो चाहना छैन
मलाई दोष नदेओ
आफूलाई चिन !

२०६२/१२/४
बसुन्धरा, काठमाडौं ।

उज्यालो र अँध्याराको अस्तित्व रहने विधि
जहाँ राखणको सत्ता त्यहाँ राम अवस्थिति ।

सानै भएर के हुन्छ ठूलो काम भएपछि ?
अन्धकार छिटै हट्दछ दीपमाला बलेपछि ।

जस्ताको संगमा उस्तै गुणकर्म सुहाउँछ
सुनको साथमा रत्न साँच्चै कति सुहाउँछ ।

त्यागी मान्छे हुनैपर्छ, बिहानु पनि पर्दछ
मैनबत्ती स्वयं पानी उज्यालो कति छर्दछ ।

'तीतामीठा कुरा' बाट

भानुको सम्झनामा

□ कृष्णप्रसाद बस्याल

भन्ने संस्कृतलाई शिक्षितहरू हो देवभाषी भनी
नेपाली त यहीं तिरस्कृत थियो शामील 'भाखा' भनी
सके संस्कृतमा मधे पढिगल शास्त्रीय भाषा अरे
नेपाली तर बोल्नु मात्र सधैं हो कथ्यको रूप रे ।
।१।

आफ्नो भेष, कला र संस्कृति भाषा हो राष्ट्रको जिन्दगी
भाषा राष्ट्रका हो समस्त मुटुको हो राष्ट्रकै धुकधुकी
भाषा निन्दित भै रहन्छ कसरी बान्धी निगी गर्जन
रचे फुटुकर काव्य, पस्थिन पुग्दी लेखेर रामायण ।
।२।

आज्ञा पालन, पितृभक्ति गहिरो पाइन्छ श्रीरामको
भेटघाट सकपणको उदाहरण त्यो भ्रातृत्व औ स्नेहको
सीताको पतिभक्ति दिव्य उपमा भारी पढून् हे यहाँ
जस्को त्याग, वियोगले द्रवित भै आंसू नकर्सा कहाँ ।
।३।

चौपाई, भरिया र जोठहरूमा पाइन्छ रामायण
मन्दाथान र खाके, गोठहरूमा पाइन्छ रामायण
बैन्दा पाठन पर्व नाट्यपटमा पोखिन्छ रामायण
पाखा, पर्वत, देशका शहरमा गुञ्जिन्छ रामायण ।
।४।

यो हो रे अनुवाद किन्तु सब छन् आफ्नैपना, मौलिक
पङ्क्तिमा रमिलो, पुष्पिन्छ सहजै सन्दर्भ स्वाभाविक
यो हो सत्य र न्यायको जितसगैं श्रीरामजीको कथा
भेटछन् मानिस किन्तु यै जगतका ती मर्मज्ञहरू यथा ।
।५।

देख्यौ गिबकहाँ पुगीकन जसै निस्तो भयै बासमा
नेख्यौ तत्खण चाहिने सितन सी मोही मुला बाधमा ।
देखा विकृति या विसङ्गति जहाँ कुनी कनै व्यङ्ग्यमा
गर्जन्थ्यौ अति शब्द-बाण बटुली तत्खन यै काव्यमा ।
।६।

हो हाम्रा प्रिय भानु आदिकवि हे ! नेपालका गौरव
निम्ना ती रचना र काव्य कृति हून् यो राष्ट्रका वैभव
निम्ना नाउँ अनन्त गुञ्जिरहला है राष्ट्रवादी कवि
चम्केलान् जबसम्म यो गगनमा ती चन्द्र, तारा, रवि ।
।७।

लघुकथा

आत्महत्या

□ कृष्ण बजगाईं

"यमपटक त म उधारो दिनै सक्दिन । पहिलेकै उधारो तिर्न बाकी छ ।" पसलेले रिसाउँदै भन्यो । "हैन हजुर यो अन्तिम उधारो हो । भर्दिन रिसी पेट खान एक गेडो अन्न छैन, रातभर उबुस - उपियाँसि सुत्न दिँदैनन् । उपाय त निकाल्नै पर्यो ।" उसले हात जोडेर बिन्ती गरी ।

पसलेले पुरानी उधारी चुक्ता हुने आशामा विषालु कीटनाशक औषधि उधारोमै दियो । उनी औषधी बोकेर डेरा तिर लागी ।

भोलिपल्ट क्रमैको आत्महत्याको खबर टोल छिमेकमा तुल्लै आगोकै सल्किइल्यो । मानिसको भीड सागरकै बढेर आयो । एउटी असहाय गरिब महिला र उनका दुई सन्तानको सामुहिक आत्महत्याले सबैको मन रुवायो । भीडका सबैले दुःख व्यक्त गर्न थाले ।

"गहिदका परिवारले खान नपाएका कारण आत्महत्या गर्नुपर्यो । सरकालाई लाज लाग्नुपर्ने हो ।" एक विपक्षी पार्टीका कार्यकर्ताले आक्रोस पोखे ।

"खान नपाएर त होइन होला । नत सरकारलाई भनेर व्यवस्था मिलाई हालिन्थ्यो नि ।" सत्तापक्षका कार्यकर्ताले आफूनै व्याख्या गरे ।

"दुई निर्दोष बच्चाको के अपराध थियो र आफूसँग मारी । यान्न नसकेले जन्माउनु हुँदैन थियो ।" भीडका एकजाले दर्शन छाँटे ।

भीडका प्रत्येक मानिसका आ-आफ्ना तर्क र विचार जे भए पनि सामुहिक आत्महत्याप्रति सबैले दुःख प्रकट गरिरहेका थिए । त्यस भीडमा सबैभन्दा बढी दुःखी देखिन्थ्यो औषधि पसले । किनकि उसको उधारो डुबेको थियो ।

❖❖❖

देवी नेपालको "छन्दपराग"

विश्वमा अतिसुक्ष्म ज्ञानविज्ञानका नवीनतम उपलब्धिहरू भौतिक तहमा मानव सुविधाका लागि उपलब्ध भए तापनि आत्मिक परितोष नै मानवीय वास्तविक सुख हो भन्नेमा विज्ञहरूका बिमति नहोला । आत्मिक तुष्टि व्यक्तिको व्यक्तिगत रुचि र स्वभावअनुरूप पृथक-पृथक हुन सक्छ, यो स्वाभाविक पनि हो । राजनीतिकर्मी झर्को भाषण गर्दा जनताको ताली बाँदा सन्तुष्ट हुनसक्छ भने धार्मिक व्यक्तित्व ईश्वरसँगको साक्षात्कारमा, व्यापारी ग्राहकसँगको सान्निध्यमा खुसी होला आदि-आदि । किनै पृष्ठभूमिमा सिर्जनाको भोक भएको व्यक्ति आफ्नो सिर्जनशील उपस्थितिमा रमाउने गर्दछ, वास्तविक सुख पाउने गर्दछ, हो देवी नेपालमा पनि प्रशस्त सिर्जनाको भोक छ, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिप्रति आफ्नो असहमति जाहेर गर्न हडबडी छ, यसैले उनी जुलुस, सभा, समारोहमा भन्दा आफ्नो धारिलो कलमलाई नै अस्त्र बनाउँदछन् अनि आफूले देखे भोगेका अभाव र विकृतिमाथि प्रहार गर्दछन्, फलस्वरूप कहिले बालरचनाहरू निस्कन्छन् त कहिले 'श्रद्धाञ्जली' अनि कहिले 'विरातका'।

समसामयिक नेपाली साहित्य धारमा आफ्नो स्थान खोजिरहेका युवा साहित्यकर्मीका साथ देवी नेपाल अब अपरिचित रहेनन्, अब विस्थापित भएनन्, उनले आफूलाई कुनै विचार वा धारको पक्षिबाट होइन कि साहित्य लेखनका माध्यमबाट स्थापित गरेका छन् । जुन बलियो जग हो, अति बलियो जग देखिएको छ, आशा छ अझका इटाहरू त्यतिकै सशक्त थपिनेछन् । हुन त देवी नेपालले एकपछि अर्को गर्दै चारवटा पुस्तकाकार कृति मेरो हातमा दिइसके, एउटा सम्पादित पत्रिका पनि तर नीपनि आत्मरिक धारणा बनाइसके पनि कलमलाई दुःख दिने साहस जुटेको थिएन । साहित्यिक सहृदयी मित्र गगनप्रसाद पन्तले 'दायित्वमा प्रकाशन गर्ने कि ?' भन्ने सामान्य संवाद र लेख लछुटोस् भन्ने आग्रहलाई आत्मसात् गर्दै 'छन्दपराग' को सेरोफेरोमा आफ्ना धारणा राख्न अग्रसर भएको छु ।

'छन्दपराग' सैद्धान्तिक मान्यतालाई व्यावहारिक उदाहरणद्वारा पुष्टि गरिएको एक महान ग्रन्थ हो । विशद् अध्ययन अनुसन्धान र गहन चिन्तनलाई व्यावहारोपयोगी तुल्याएर प्रस्तुत गरिएको 'छन्दपराग' पूर्वीय साहित्य समीक्षामा महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । गीत, गजल, कविता भनेपछि त्यसमा लयात्मकता हुन्छ भन्ने सामान्य ज्ञान जनकसँगमा हुन्छ, गद्यसरचनाकै कतिपय लेखनको गायनमा सांगीतिकचेत र लयात्मकता थपिएको हुन्छ । सिकारु कविले अन्यानुप्रयासको सयोजनमात्र बाट पनि आफ्नो लयात्मक अभिप्राय प्रकट गरेको हुन्छ । यसै सन्दर्भमा मिश्रा लयविधानको आधारस्तम्भ छन्द शास्त्रलाई नेपालीमय तुल्याएर छन्दपरागमा जमरी पस्किएको छ त्यो सराहनीय कार्य हो । श्रुतिपरम्परामा रहेका लोकसाहित्यिक शृङ्खलामा पनि नेपालीहरूले छन्द गुनगनाएका थिए, तर तीनिको प्रामाणिकता र वस्तुतालाई सप्रमाण प्रस्तुत गर्ने काम देवी नेपालले गरेका छन् । पूर्वीय साहित्य शास्त्रमा वैदिक, लौकिक, छन्दहरू प्रचलित छन्, नेपाली भाषामा मात्रिक, भमाउरे, उपाइजस्ता लयहरू प्रचलित छन् । गजल लेखनको पनि लामो इतिहास छ, यी सबैलाई छन्द शास्त्रीय मापोमा ढालेर गाएको काम र त्यिको नेपाली उदाहरण अघि सार्ने कार्य अघैमा जटिल थियो, तर जटिलता गरिअघिहरूको लागि असम्भव हुन्छ, देवी नेपालले पनि आफ्नो

समीक्षा

दुई कृति: एक दृष्टि

□ भागवत बस्याल

'सल्यानकोट देवीको सङ्क्षिप्त परिचय'

साब दुईयुगबाट विर्सनिन भएर महत्त्वयुगमा प्रवेश गरिसकेका छ, दुइ पुजेर के हुन्छ ! भन्नेहरू पनि मन्दिरको छेउछाउबाट गुहिंदा अनायासै टाउको निहुन्याउने गरेका छन् । साइड र गेरुपेपर लेखर विज्ञापन लेखनदामको व्यापार गर्नेहरू वा सम्मा बजारिया अनि सडकपेटीमा बेचिने अजीवन्यामिक व्यवसायमा मार्गदर्शनको लागि धर्म र अध्यात्म आडलाउने मानिन्छ हुन्छ, समाजमा दिनप्रतिदिन नाममात्रको क्रियाकलापमात्र भइरहने सङ्कीर्ण परम्परागत आध्यात्मिक खोजमा आशालाग्दा व्यक्तित्व बनेर देखापरेका छन्- शिशिर शर्मा ।

शिशिर शर्मा धार्दिङ उपज हुन् र अहिले काठमाडौंको जीवनयापनमा रमाइरहेका व्यक्तित्व । यस उपत्यकामा विभिन्न क्षेत्रबाट व्यक्तिहरू शिक्षा, व्यापार, रोजगारी आदि इत्यादि कारमले दिनहु भिचिने गर्छन्, कतिपय आफ्नो पेशा व्यवसाय सकी स्वगाउँमा फर्किन्छन् कति सहरिया रमझममै आफूलाई हराउँदैछन् । कतिपय भौतिक उपस्थिति र क्रियाव्यापार सहरमाग नजिकिएर गए पनि आत्मिक रूपले आफ्नो जन्मस्थलसाँ जिसन चाहँदैनन् त्यसैगरी आफ्नो जन्मस्थानलाई कम गरर सम्झिरहन चाहने व्यक्तित्व हुन्- शिशिर शर्मा ।

अब त एक हातले गन्न पनि नम्याइने कृति लेखिसकेका विभिन्न पुरस्कारबाट सम्मानित भइसकेका शिशिर शर्माको मुख्य बाह्यव्यक्तित्व कवि व्यक्तित्व नै हो । काव्यपाटिमा उनका कविताहरूहरूले एकपछि अर्को प्रकाशित भइरहेका छन् र पाठकबाट पनि रुचाइएका छन्, तर यसपटक उनी अलिक फेरिने व्यक्तित्वमा देखापरेका छन्- त्यो हो अन्वेषक व्यक्तित्व । अन्वेषण आफैमा जटिल कार्य हो, अन्वेषक सत्यको नजिक नपुगी छुने कुरा व्यक्त गर्न सकिँदैन, आफ्ना भावना र कल्पनालाई त्यहाँ स्थान दिन सकिँदैन । यसै परिप्रेक्ष्यलाई आत्मसात् गरेका शर्माले आफ्नो गा.वि.स.मा रहेको सल्यानकोट देवीको परिचय कृतिमाफत् पस्किएका छन् । हामी आफूलाई ठूलो धार्मिक ठान्दछौं तर क्षमता त्यो व्यक्त भएको हुँदैन, ढोंगी र आडम्बरी चरित्रलाई अध्यात्मले ढाकछोप गर्ने प्रयत्न गरेका हुन्छौं, अध्यात्म साध्य हो तर साधनको रूपमा प्रयोग गर्छौं तर शिशिर, जसलाई म व्यक्तिगत रूपमा चिन्दिन ढङ्गको धार्मिक वा सामाजिक व्यवहार फल्ने छ म भन्न सकिन्न तर कृतिले उहालाई सफल आध्यात्मिक निष्ठावान् व्यक्तित्वको रूपमा उजागर गरेको छ ।

'सल्यानकोट देवीको सङ्क्षिप्त परिचय' कृति ५ दर्जन पृष्ठको केन्द्रीयतामा आकर्षक शाब्य साजसज्जाका साथ प्रस्तुत गरिएको छ । धार्दिङ जिल्लाको भौगोलिक अवस्थाको परिचय, सल्यानकोट गा.वि.स. को परिचय हुँदै सल्यानकोट देवीका बारेमा प्राप्त पौराणिक प्रमाणहरूलाई समेत यहाँ जुटाइएको छ । देवीको उत्पत्तिका सम्बन्धमा प्रचलित लोकवोलीहरू त्यहाँ ज्योतिषीका विचार ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई चिनाउँदै नेपालको एकीकरणमा बरदायिनी देवी भनी उनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यहाँ रहेका तीन मन्दिरको परिचय मुख्य चाडपर्वमा हुने पूजाआजाको पद्धति र परिपाटी गुरुपुरोहित, शाहवंशीय राजाहरूको सवारी र पूजाअर्चामा आदिलाई पनि कृतिमा स्थान दिइएको छ । पूजा समिति र पूजा व्यवस्था, चढाइने बलिको प्रकार र भइरहेका गतिविधिबाट अतिरिक्त हुनुपर्ने सुधारका संभाव्यतालाई समेत कृतिमा स्थान दिइएको छ । साथै त्यस क्षेत्रमा रहेका गणेशस्थान, जिल्लाधारीका महादेव, हटियाका भीमसेनस्थान लगायतका १३ वटा मन्दिरको चिनारीले कृति आकर्षक बनेको छ । यसका लागि सन्दर्भ सामग्री र वरिष्ठ व्यक्तिहरूसँगको साक्षात्कारलाई आधार बनाएर प्रस्तुत गरिएको विविध कृति सङ्ग्रहणीय ऐतिहासिक दस्तावेज बनेको छ ।

बालकथा

यो त राम्रै भयो है !

□ अच्युतरमण अधिकारी

तिमीले अम्बक टिपेछौ बाँदर खाउँ है ! तिमीले दिएको खाँदा मलाई पनि मीठो लाग्छ । म पनि मीठो पाकेको केरा लिएर आउँछु नि, हुम्मी ! तिमीलाई म पनि चार कोसा पाकेको केरा ल्याइदिन्छु है ! हाम्रो डाँडामाथिको केराबारीमा धेरै केरा छन् । त्यहाँ केराधारी छ, निकै ठूलो छ, हुम्मी ! अस्ति हामा सानाबाबुसँ दुई थरी केरा काटेर ल्याएछन् । धुपै केरा पाकिसके । अब कसले खाने । त्यसैले भोलि तिमी र म चार-चार कोसा केरा खाउँला । आज तिमीले ल्याएको अम्बक खाउँ, भोलि मैले ल्याउने केरा खाउँला । यसो भए मिली-जुली खाएको पनि भयो, बाँडीचुँडी खाएको आनन्द पनि पाइने भयो, होइन त मानु बाबु !

मानुबाबु मुसुक्क हाँस्यो । गोजीबाट अम्बक निकाल्यो । दुई दाना उसले रविलाई दियो । दुई दाना त उसैलाई राख्यो । दुवै चौतारोमा बसे, खाए । चौतारोको बरका फेदमा एउटा खराको आएछ । त्यहाँ उफ्री-उफ्री खेल्दै थियो । उनीहरू रविकिशोर आएर खराको देख्यो । उसले यसो छक्किएर फित्कौली प्रहार गऱ्यो पनि । तर खराको नाकिएछ । रवि र मानु बाबुले देखे अनि तर्कए र भगाए पनि । परबाट हरिरहेको रविकिशोर रिसाउन खोज्यो तर उनीहरूले सम्झाए । रविकिशोरले पनि राम्रो सम्झ्यो, चित बुझायो पनि । त्यस दिनदेखि ती तीनैजना घनिष्ट साथी भए । संगै हिँड्ने, डुल्ने गर्नेथाले ।

एकदिन ती तीनैजना एकठाउँमा बसेर कुरा गर्दैथिए । पाखे भीरको ढिलमा एउटा गाई आइपुग्यो । गाई मस्तसँग चर्दै थियो । परबाट बाघ आएछ । बाघले गाईलाई अचानक देख्यो र हमला गऱ्यो । गाई ज्यादै आतिएर भाग्नथाल्यो । गिम्पाले खबीसे अचानक बन्दुक चलायो, बाघलाई लक्ष्याँ । त्यसपछि त गाई पनि जोगियो । त्यसपछि रविकिशोरले भन्यो 'त्यस दिन तिमीहरूले मलाई त्यो कोमल खराको मानेबाट बँचाएथ्यौ । आज गिम्पाले खबीले यो पवित्र गाईलाई मानेबाट जोगायो । बाघ भऱ्यो त ! के भो एउटा हिंस्रक भऱ्यो । अनाथ र कोमललाई बँचाउनै पछे साथी हो ! यो त राम्रै भयो है ! ✦

गजल

□ जीवनपाणी

दुरात्मा पापी खुनीको आज संसारमै तानी छ,
निर्दोष पाँच पाण्डवमा सबैं कौरवको मानी छ ।

जन्मेको बच्चा तन्नेरी हुँदै चाउरी पर्दछ,
चौरासी व्यञ्जन पाकेको घरमा रितिको थाली छ ।

विधाता आफै सन्तुलन गर्छ हिंसा र अहिंसा,
जीवनछ प्रसाद त्यै घरमा जहाँ हिरण्य जानी छ ।

सुख र दुख समान गरी बाँडिन्छ सबैमा,
काँडाको बीच फुलेको फूलमा क्या राम्रो लागी छ ।

– स्याङ्जा, हाल कुवेतबर, काठमाडौं

समीक्षा

डा. कोइरालाका दुई कृति

□ माधव घिमिरे

ओखलढुङ्गा, रातमाटे, पुराना गाउँमा २०१२ सालमा जन्मिएका डा. कुलप्रसाद कोइरालाको प्रस्तुत दुई कृति 'काव्यिक परिभ्रमण' र 'सृष्टिमाथिको दृष्टि'। समालोचनात्मक कृति हो। 'काव्यिक परिभ्रमण' गद्य रचनाहरूको समालोनात्मक संगालो हो भने 'सृष्टिमाथिको दृष्टि' गद्य रचनाहरूको समालोचनात्मक संगालो। दुवैको जन्म (प्रकाशन) एकैदिन (२०५२ माघ) भएकले यी दुई कृतिलाई जम्न्याका भने पनि हुन्छ। दुवैमा डा. कोइरालाका समालोचकीय दृष्टिकोण हामी पाउँछौं। प्राज्ञिक, सामाजिक र राजनैतिक क्रियाकलापमा दृढतापूर्वक समर्पित कोइरालाको कार्यशैली अनुकरणीय छ।

सर्वप्रथम 'काव्यिक परिभ्रमण' को चर्चा गरौं। यसमा १२ वटा शीर्षकमा विभिन्न कृतिहरू आफ्नो धारणा डा. कोइरालाले प्रस्तुत गर्नुभएको छ। पुस्तकको आरम्भ 'नैनी महाकाव्य : विरहज्वालीकन' बाट भएको छ। लक्ष्मीप्रसाद कोइरालालाई प्रायः जसो कथाकारका रूपमा नै सबैले चिन्दछन्, तर यो समीक्षा पढेपछि उनी 'नैनी' महाकाव्यका महाकवि पनि रहेछन् भन्ने कुरा थाहा हुन्छ । यो समीक्षाबाट 'नैनी' महाकाव्यको विस्तृत परिचय पाठकले पाउँछन्। जस्तै : (काठमाडौं, भापा, विराटनगरको भू-केन्द्रीयतामा बनको कथावस्तु छ, नामक भानुकुमार र हिमालपुरी 'नैनी' को केन्द्रीय चरित्रमा कथावस्तु बढ्ने छ, भीम रामशेरको पालादेखि २०१७ साल पछिको नेपालीसमाजको चित्रण छ, आदि कुराहरूको जानकारी दिन सक्न सक्षम छ। यसैगरी कवि कृष्णप्रसाद भट्टराईको 'जनमारम्भ' महाकाव्य, रमेशचन्द्र अधिकारीको 'सीतायन' महाकाव्य, 'ऋतु विचार' का बिम्बको अध्ययन, आदिको चर्चा गर्दै 'नयाँ युगका कविता (भाग : तीन) का कविताहरूको अध्ययन' (जसको सम्पादन हरि मञ्जुश्रीले गर्नुभएको छ) मा पुर्णपछि पुस्तकको विषयवस्तुको पनि अन्त हुन्छ।

यसप्रकार प्रस्तुत पुस्तकले एकातिर बहुसंख्यक पाठकहरूले थाहा नपाएका कृतिहरूबारे चर्चा गरेर पाठकलाई ठूलो गुन लगाउनु भएको छ भने अर्कोतिर नयाँ-पुराना काव्यिक समीक्षाबाट कोइरालाको आफ्नो धारणा पनि पाठकले प्राप्त गर्न सक्दछन्। छपाइ राम्रो छ, अशुद्ध छैन भने पनि हुन्छ। मूल्य उपयुक्त छ।

दोस्रो कृति हो 'सृष्टिमाथिको दृष्टि' यो पनि समालोचनासङ्ग्रह हो। यसमा १५ वटा गद्य कृतिहरूबारे डा. कोइरालाका समालोचकीय धारणा हामी पाउँदछौं। 'प्रयागैप्रयागको महाख्यान : सीता रूपाकको' आख्यानबाट शुरू भएको यस्मा 'अवानको आन्तरिक संरचना' मा गएर टुंगिएको छ। जगदीश शमशेर (सेतो रूपाकको आख्यान), दीननाथिकम विष्ट (विगिएको घाटी, ज्योति-ज्योति महाज्योति), हरि मञ्जुश्री (नानीबाबु), विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका औपन्यासिक सीप र प्रविधि, वि.प. कोइराला (आमा, बाबु र छोरा), गोठाले र कोइरालाको औपन्यासिक कला, साटो साथी (जलान), रघु घिमिरे (राम्रो 'म'), विनोदप्रसाद घिमाल (योजन गन्धा), माधव पोखरेल (नामहरूको थिति निबन्ध) जस्ता विषयवस्तुमा आफ्नो समालोचकीय धारणा विस्तृत रूपमा डा. कोइरालाले प्रस्तुत गरेका छन् भने अर्कोतिर ३ रचना 'नेपाली र मैथिलीका उखानमा प्रतिबिम्बित सामाजिक चित्रण', 'उखानको उद्भव', 'उखानको आन्तरिक 'संरचना' कृतिमा भने डा. कोइरालाजी आफ्नै विद्यावारिधिका लागि प्रस्तुत शोध ग्रन्थका केही अंशलाई प्रस्तुत गरिएको भान हुन्छ। मूल्य १००/- उचित छ।

माथि चर्चित दुवै ग्रन्थको प्रकाशक 'कुलचन्द्र कोइराला स्मृति प्रतिष्ठान' हो। प्रतिष्ठानले यस्तो महत्वपूर्ण कृति प्रकाशित गरेर वास्तवमा आफ्नो नाम सार्थक बनाएको छ।

◈◈◈

कविता

शाही सम्बोधन-२०६३

□ पूर्ण मुर्मकर्मी

कस्मिरी मलले छोपिएर
सभीलाई उपहार दिएको
घिउ बेचुवाको ठेकी
॥१॥

समुन्द्रको मन्थनबाट निस्किएको
कालकूटले भरिएको
अमृतघट पढा।
॥२॥

मोतीको दानाजस्तो
आलङ्कारिक
गोलीको आँसु।
॥३॥

कलियुग
दश मिनटको पारायण
संक्षिप्त रामायण।
॥४॥

भीकले छटपटाएका शिशुलाई
घुम्न दिएको
कृत्रिम निपल सेलीना।
॥५॥

साल भाइ, जो बलवान् छ
उसैले पाउने गरी दान दिएकी
गोठरी विषकन्या।
॥६॥

समाचणको कस्तुरी मृग
फेरि छोडेको छ
"राम" सेइन मात माइ फंसेको छ।
॥७॥

बमरले भरिएको
पैटोभित्र छिरेको
सानाभाइको मुट्ठी।
॥८॥

हजारौंको रगत र धरैको सहादत
करोडौंको परिश्रममा खनिएको पहाड
निस्किएको छ- एक मुनीलो मुन्ना।
॥९॥

आफ्नै रिक्तको मूर्ति अंगालो मार्न लगाई
दुवै हातभरि पाप लगाएको
लालाली खीर।
॥१०॥

एक आवाज म दिन्छु हजारौं आवाज तिमी देऊ
सधैं आवाज देखिनुन गरी
म घुम्ने ओहदाको उच्च मेच दिन्छु।
॥११॥

२०१२, वैशाख ८

दुई दुक्रा कविता

□ हिरण्यलाल झवाली

सठमाल र अपमान

हिजोसम्म उहाँको सम्मान देखा
साच्यो- योभन्दा उपल्लो सम्मान हुँदैन
आज उहाँको अपमान देखा
साच्ह- योभन्दा तल्लो अपमान हुँदैन।

ताली र गाली

हिजोसम्म उहाँले पाएको ताली सुन्दा
साच्यो- योभन्दा बढी ताली कतै पाइँदैन
आज उहाँले पाएको गाली सुन्दा
साच्ह- योभन्दा बढी गालीको लागि शब्द नै छैन

होला । त्यसै पनि भनेकोँ हुँदैन छविलाइ कि 'जहाँ न पहुँचे रवि वहाँ पहुँचे कवि' । आ-आफ्ना साधना सुख्ने परिणाम गरेका छन् मातृकासे कविता 'फरक आँखाका बाबीरूमा' । बाटोपिच्छे मस्याङ्दीको तीरको अस्याङ्गमा लाम भेगका मस्याङ्दी छाल तोम् वा छेडकुनाको चहरा किन नहोस्, मातृकाले आफ्ना परम मित्र शीशाकान्त पौडेलसाइँ बिनी-बिनी सम्झना गर्न पुगेका छन् र सम्मरण लेखका छन् । यो थातभुने कुरा कतु हो र ? तर यूत शीशाकान्तको बुकबुकी वा उनका पाइतालाका छोडहरू उनले कसरी भेट्नू र ? यसैले मातृका मानिसिक अनुगमीयीय यात्रामा नै पनि परक भाषा वा दृष्टि पाउँछन् ।

देश गैडरेको वेस्ता माओवादी र राज्यसत्ता दुई शब्दकारी एकाध्यमभा दुश्मन भएको देख्दा मन कुँडिन पुग्छ मातृकाको । माओवादीलाइ पनि मित्र नै मान्दछन् मातृका किनकि राज्यसत्तामा भिपाही गाउँले हुन् र जनता अभिलाषी भएमा जङ्गलमा पस्न गरेकै छन् विद्रोह गर्नलाइ र फेरि यसै लडाइको चपटामा मरिरहेका छन् कवि । अँधारी पक्षलाइ मातृकाले दुश्मन पक्षजस्तो मानेका छन् र यती अर्थात् उज्यालो पक्षमा स्वच्छ वातावरण र स्वच्छ मनस्थितिक गाइ जोडी कर्मेसंग डराउनु वर्णन मनको यत्र यस कविता 'अँधारोका विरुद्धमा' मा पोखछन् । अँधारो भन्नु कास ही अर्थात् केही सोच-विचार नहुनु वा अश्लील सोच-विचार हुनु हो जबकि उज्यालो हुनु विकास पक्ष हो नै ।

यसै गरी 'यस पटक दसैंमा' कवितामा गाउँको उनले गरिब हाकेको जीवनी संगाथ । ठिक लाग्यो गरिबीमा र ती गरिब ब्याउँटे अनुशरणमा जुन आजको देशको अलग्ग मलेका गर्न दौडिन्छ । समाजवादी चिन्तनका दस्तावेज सार्ता किलाधीनिकता अक्षर अक्षरतः पालन गर्न केही जमात शासनकालसंग असन्तुष्टिको पराकाष्ठामा पुगी जङ्गल पुगी 'माओवादी' कहलिन पुगेकामा मिचहरूप्रति दुखेको पोखछन् मातृका । किन सधै हिड्ने बाटो फरक-फरक हुन गयो भनी चिन्तित हुन पुगेका छन् मातृका र उनका कविता 'उनसे पनि हामी जस्तो छुरा गर्दै' । मित्रहरू किन फरक मान्ने अर्के जात हुँदै गयो भन्दै मित्रकै विरुद्ध पनि नयाँ मोर्चा खस्ने पीजना कोर्नुपर्ने सोच गर्दछन् मातृका ।

जनसत्ता एक प्रतीकका रूपमा बिकृति बोलिरहेछ वा भोगिरहेछ । नेपाली धेरै विदेशिएको भावनाको आवाज र राम्रा कामहरू वा विन्दु पारू मनमा अङ्कित हुन आउँछ । वर्तमानमंग लडिरहेछु र स्वच्छ सपनाको कल्पना गरिरहेछु भन्दछन् मातृका कविता 'जसजला' मा । अति भविष्यका लागि भनी कूर भएर बस्न पुग्छन् मातृका देशको श्रम पसिनामा खेलवाड भएको देखेर वा विदेशी सिद्धान्त ब्यादशामा आयात भएको छटपटीमा चिन्तित भए । अति कसिला जुनहरूको श्रद्धाञ्जलिमा भनी कविता लेख्छन् हृदयविदारक बनी । विद्रोहको कविता उज्यालो हुनुअघि कोर्छन् र भन्छन्– अब कोसाहरूमा पानी नबगी रगत बग्ने गर्छ । यस्तै कवि कृष्ण इच्छुकको हत्या खबर पोखरामा पढी रोई-कराई पस्छन् मातृका पीखरेल । बाटाहरू १, २, ३ गरी भन्छन्– "वीर युवकको छातीमाथि टेकेर/उँभाएको एउटा नापक/कन्धटमा बन्दुक ताकेर/भोलिको सत्ता माँगिरहछ ।"

पाखाको एउटा दृश्यमा भिडदरबार पम्पका वशीभूतको चित्रण भएको छ भने उनलाइ दरबारमार्ग हिँड्न मन छैन किन ? भने– "मर्दो मात्र/कसलपितका रोगीहरू/दरबारमार्गको बाटो/उतरतिर लागेका छन् ।" सहिदगेट पुगेपछि नरसंहारका प्रतीक नरशमशेर कालक्क वाद हुन्छ र एउटा पुजारीको आत्मकथा' लेख्छन् । अन्यमा एउटा स्थापित सपनामा मातृका पोखरेल डुब्छन् र भन्छन् आजका क्रान्तिकारीहरू– "पाटी अफिसको छतमा बसेर/भोलिको भविष्य सुँघिरहेछन् ।"

मातृका पोखरेल दुख भोलेका मानिसप्रति सहानुभूति राख्छन्, निर्दोष मारिएका प्रति धेरै दुखेको पोखछन् र अन्याय-अत्याचार पटकै छन्न वा खेप्न चाहन्नन् । नेताहरूप्रति बिर्सी उडाउँछन् र आफ्नो गन्तव्य आफैंले खोजे जानदन् । मातृका पोखरेल पीडा भनू वा यातना, दुःख, कष्ट अति झनै अपमान एवम् पद्दन्द र स्थानन्दा बढी भ्रम अनि असन्तुष्ट र संवदना, संवेदनशील तत्वहरू कोल्न पुग्छन् अनि उत्कृष्ट कविता कोर्छन् ।

◆◆◆

समीक्षा

'हुस्सुभित्रको घाम' मा उज्यालोको खोजी

❑ कपिल लामिछाने

परिस्थिति र प्रकृतिले मानिसलाइ सिर्जनात्मक प्रेरणा पनि प्रदान गरिआएको छ । मौदी र कालीको दोआब क्षेत्रमा अवस्थित कुम्मा पकुनिको त्यस्तै मुख्य र प्रेरणादायी स्थल हो । कुम्माको सुन्दर प्रकृतिमा रमाउँदै बसमात असुन्दर सामयिक परिस्थिति भोगिरहेकी स्रष्टा सरस्वती शर्मा 'जिज्ञासु' (२०२५) ले राष्ट्रप्रेमी, शान्तिकामी तथा लोकतान्त्रिक विचार व्यक्त गरेकी छन् । नारीको आइबान (२०६१) पछि हालै उनको दोस्रो पुस्तक हुस्सुभित्रको घाम (२०६२) प्रकाशित भएको छ । यस सङ्ग्रहका माध्यमबाट 'जिज्ञासु' ले उज्यालोको खोजी गरेकी पाइन्छ ।

हुस्सुभित्रको घाममा समसामयिक खण्ड, प्रणय खण्ड र विविध खण्ड गरी तीन खण्डमा गजललाइ प्रस्तुत गरिएको छ । दी खण्डमा २७, २९ र १९ वटा गजल रहेका छन् । सुरुका ३१ गजलको विषयको सेरोफेरो नेपालको समसामयिक परिस्थिति हो । लोकतान्त्रिक आन्दोलनको पूर्वसन्ध्यामा प्रकाशित यस सङ्ग्रहका अधिकांश गजलमा हत्याहिंसा र तज्जन्य दुर्व्यवस्थिति देखाइएको छ, भाइ-भाइका बीचको छाटमारको विरोध गरिएको छ । नेपालीको मन रोएको हुँदा दुवैपारी पोखाइलाइ बन्दुक बिसाउन आह्वान गरिएको छ । देश गृहयुद्धमा भासिएकोमा चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । जनताको रगत-पसिना हसुनै सामन्तलाइ उखेलेर फाल्ने प्रीको व्यक्त भएको छ । पार्टीभित्र हुने कार्यकर्ताको राजनीतिक शोषणलाइ पनि छलङ्ग्याइएको छ । यो परिस्थिति सुन्दर र अनुकूल होइन । गजलकार 'जिज्ञासु' को ध्यान यसमा बढी तानेको छ । केही सर-

धेरै मानछे माँसाको शालिखेत नेपालमा
किन खेलकी बानुभाइ रगतको होलीमाइ ।

(पृ. २७)

अति भयो बाहादुरी नदेखाऊ साथी
आफ्नै भाइ मारी खुसी मनाऊ साथी ।

(पृ. ३०)

भाइमाथि घात गर्छन् किन यहाँ सामन्तले
भष्टाचारी सामन्तलाइँ उखेलेर फाल तिमी

(पृ. ३५)

अन्याय र अत्याचारको विरोध गर्छगर्दै
लोकतन्त्र शान्ति खातिर आएकी छु सानु
जनता र राष्ट्रिवता मान्दै शासनधारो
देशका लागि धेरै हन्डर खाएकी छु सानु

(पृ. ३८)

यसैक्रममा 'जिज्ञासु' का गजलमा मुलुकप्रतिको अगाध माया ममता प्रकट भएको छ । नेपालको माटोप्रति गजलकार मोहित छन् । मुलुकको भलाइप्रति गजलकार आस्था छन् । मुलुकलाइ सुन्दर-शान्त बनाउन उनी प्रतिबद्ध तथा व्याकुल छन् । 'जिज्ञासु' का गजलको एक अर्को विषय मायाप्रेम वा प्रणयभाव हो । प्रेममा विश्वास र इमानदारीको अपेक्षा गर्दै 'जिज्ञासु' ले स्वच्छ आदर्शप्रेमको आकाङ्क्षा प्रस्तुत गरेकी छन् । कुनै वखत यस्तो थियो, प्रेमको आलाप पुरुषमे मात्र गर्थे । पुरुष नारी-चिन्तन गर्थे । तर अब नारीहरू पनि प्रेमका गीत र गजल गाउन थालेका छन् । 'जिज्ञासु' पनि यस्तै गायिका हुन् । कुनै विषयलाइ नारी वा पुरुषको भनी छुट्याउनु गलत हो । 'जिज्ञासु' त्यस्तो गलत मागेको अनुयायी नभएर समताकी वाहाबी हुन् । नारी-समुन्नति र नारी-अस्मिताका जुगाल्ल, सामाजिक समता कायम गर्न अठोटहरू, समाज र देशनिर्माण गर्ने

प्रतिबद्धताहरू पनि उनका गजलका प्रतिपाद्य बनेका छन्। उनका गजलमा कतै सन्देश मशाल भएर प्रकट भएको छ भने कतै विद्रोही भावना ज्वाला भएर प्रकट भएको छ। उनी कतै शान्त-सौम्य देखिएकी छन् भने कतै महाकालीझैं रौद्र भएकी छन्।

उनका गजलको जन्मबन्धु समसामयिक र यथार्थ छ। सौन्दर्यात्मक चिन्तनकी सचेतक जिज्ञासुले हुस्सुभिबको थामका रचनालाइ गजल भनेकी छन्। कतिपय रचनाले गजलको सम्बन्ध संरचना प्राप्त गर्न भ्याएका छैनन्। यसमा गजलकारको स्वीकारोक्ति पनि छ। स्थानाभावले गर्दा यहाँ अघिले यो-यो रचनामा बस्नो छ भनी देखाउन नसके पनि स्पष्ट त्यसबाट दिशा छन्। यसर्थ अब उनले गजल सेक्षा यस दिशामा पनि सचेत हुनैपर्ला। अन्तर्वस्तु वा विचारलाइ सुन्दर कलात्मक आवरणमा वा रूपमा नढालेसम्म त्यसले आकर्षण गर्न र प्रभाव पार्न सकोस्। यस तथ्यलाइ मथन गरेर गजल वा कविता रचना गर्ने हो भने उनका विचार वा भावनाको तीव्रतामा कमी देखिन।

निष्कर्षमा, नारीस्पष्टा शर्माले आफ्ना गजलमार्फत् नेपालघति ममता प्रदर्शन गर्दै विद्यमान हाला हिंसाको अन्त्य हुनुपर्ने, भाइ-भाइमा भइरहेको छाटमार रोकिनुपर्ने र शान्ति सुव्यवस्था कायम हुनुपर्ने अपेक्षा गर्दै तमाम सामाजिक विकृति देखाउँदै मुकुन्दलाइ सुन्दर, शान्त र समुन्नत पार्नुपर्ने विचार प्रकट गरेकी छन्। धाम त आखिर धाम हो, त्यो धाम देश र जनतामाथि आडमा न्यानो गरी लाम नाघेर हुस्सुलाइ उनले देखेकी हुनाले यहाँ त्यसलाइ देखाएकी छन्। उनले त्यसलाइ हटाउन पनि चाहेकी छन्। हत्या हिंसा, कुविचार, विकृति, विस्मृति नै त्यो हुस्सु हो। यसरी यस महाकाव्य गजलमार्फत् गजलकार 'जिज्ञासु' ले प्रणयभावका साथै मुकुन्दलाइ सुन्दर र शान्त तुल्याउने उत्कट अभिलाषालाइ अभिव्यक्ति दिएकी छन्।

मूल्य : ७५।- रहेको यस कृतिका प्रकाशक बिसन्तप्रसाद शर्मा पौडेल हुन्।

सिद्धार्थनगर ७, भैरहवा

केही मुक्तकहरू

❑ कृष्ण बाउसे

नेपाली

कतै राष्ट्रवादको नाममा मरिरहेछु म
कतै उदारवादको नाममा बलि चढिरहेछु म
दुरभयोग पनि कतिसाथ भइरहनु परेको होला मैले !
भान् कतै त चुच्चे र गैंटेको बिचमोमा परिरहेछु म
र, कतै धोती र टोपीमा समेत
आफूलाइ विभाजित गरिरहेछु म ।

जिन्दाबादको खडेरी परेको बेला

सालिकहरूमा सानुरिएका शहीदहरू
जुपावडकाले खडाएको फूलको मन्द-विष
गहण गर्दागर्दा बेहोश छन्
जिन्दाबादका शब्दहरूको खडेरी परेको बेला
फेरि जुनै नयाँ शहीदहरू जन्माउनु पर्ने भो
फेरि एकपटक कायरले आफ्नो बन्दुकमा
गोली भर्ने भो ।

प्रजातन्त्र जोगाउने चिन्ता

हाँसौं, जुनै खुसियालीसे छाएको छैन
त्यहाँ मु-माइत त्यसै टरिरहेछ
आँसु चमाली, त्यो पनि आँखामा छैन
जो थियो उहीं बेला
अश्रुयामको पीडाले बाँचिगएछ
रुनु न हाँस्नु भनेको यही हो साथद !
अगुवाहरू नै तिलो छुपाचाइबाचमा मस्त भइदिनाले
हामी पछि-पछि लागेकाहरूलाइ
बल्न-बल्न आएको प्रजातन्त्र जोगाउन पनि
चीजी परिरहेछ ।

❖❖❖

मुकुम्मासी, बमसाका फुटाक, मुनकाशी गढ, मोरनको किनारा, लाथाम्बाड सबै छाडलाले दिनै जिउँदो साहिदलाइ सम्मिलन भनछन्– "आजाद ! तिमी आम्मायो शिखर छोडि अगाडि दियो !" यस्तो दुःखद घटना जिसैर २०४६ को चैबको सडक कविताका भावविभोर भएर भनछन्– "गौरव र स्वाभिमानको एक बुटिकिसी बनेकी/२०४६ चैतको मेरो देशको सडक !" ४६ चैतको जनआन्दोलनको उपलब्धि हो निश्चय नै– 'त्यो दिन पश्चिएका शहरू' कविताको उद्घोष ।

'नौलो दरबार' कविताबाट उद्धृत बाक्यांश– "हेलम्बूका बैसलाई अगाडबार पछि, फासे शामी र गोरे धतीका/चमिलाले मुहाउँछ ।" अनि मेरो दरबारले कृष्णको घाणपा गर्छ, त्यस्ले त्यहाँ मानेको रगतको भुजा हुन्छजस्ता उद्गार सम्मिलित भई मातृका पोखरेल भाव पोखछन्। दरबारलाइ बाघ, भालु, चितुवा र गोमनहरूको घृणास्पद भद्दा शब्दहरू प्रस्तुत गरिएका छन् र भनछन्– हामो आम्मा शिखर हो, हामीले आफ्नो माटो गुजैंपछे ।

विगत पञ्चायतको क्रासगडिमा बेलायत सरकारले नेपाली सेनालाइ फाकन्यान्ड पठाई पेलायतको आत्मगौरव राख्न नेपाली सेना प्रयोग गरेकोमा चित्त दुखाउँछन्। लन्डन पशासनले नेपालीलाइ फाकन्यान्डमा पठाई जिनिशामा मुन्दी हो त्र नेपालीहरू राजपर जाग्राम बस्ता हुन् उस पेला। उनी कोसोनीको पनि उल्लेख गर्न मातृकाले भ्याएका छन्। विकसित भनाउँदो अमेरिका एवम् अमेरिका बुढको मूर्तिजस्तो अविश्वास देखिन्थ्यो उस बेला। भारतले पाकिस्तान विरुद्ध पनि नेपाली सेना कारगिलमा प्रयोग गऱ्यो। यसरी नेपालीको रगत विदेशीको पौरुषाका लागि प्रयोग गरिएको र कति नेपालीले वीरगति पाएको माहे चित्त दुखाई छोडपाइका साउसेलाइ भन्न पुगछन्– "तिमीले कस्तो मगना देखी ?" नेपालीको आफ्नो अस्तित्वका लागि लड्नुपर्ने वा अर्कोका लागि लड्नुपर्ने छोडपाइवाली हो ? भनी प्रश्न गछन्।

बहुदलीय प्रजातन्त्रको आगमनपछिको राष्ट्रिय चुनावमा नयाँ नौलो अनुसार निई बनेका उम्मेदवारले बोलकबोल गरेको कपोलकल्पित वाचा-मन्तव्य मातृका पोखरेल विस्मरण किनकि नेताहरूले आफ्नो स्वार्थबाहेक अरू केही ग्रामीण परिवेशका योजनाहरू कार्यान्वयन गरेनन्। नेताहरू सुकिला र खाइलाखा बने तर गाउँलहरू जनका छोराहरू प्रजातन्त्रका लागि ज्यान आहुति दिए अनि योनीहरू बन्धाकुन्नसम्म बन्न पुगे, त्यिनका घरि नेताहरूले केही सोच गरेनन् र यदाकदि सकपछि फेरि उनै-उनै भोट मागन गाउँ फर्के– "खै ! आज पनि रेरि उनी आए ।" एउटा साहिदको सिड्गो रगत यसै खेर गयो तर उनीहरू साहिद बने माथ ।

यसरी मातृका पोखरेलको 'मेरो दरबारको छेऱ्वाट' कविता वृत्तान्त केही सम्झैं, केही बुझ्नै, पढ्नै र उनकी मनोभावसंग मिलेको आफ्नो चाँमिरयुक्तो मेरो कविता - २' कविता शीर्षकको रचना पढ्नै– लेख्छु भनेर लेखिन्न कविता/देख्छु भनेर देखिन्न रमिता कविता हिउँमै पम्सिने गर्मी-जाडाको व्यथा हो यो त भन्न पोल्ने आगोको ज्वालाको रूप हो/नदी बगेकी बग्दछ मलल । त्यसै एउटा सृजनशील कविता वा मन छुने कविता भनूं वा मन हुने कविता हृदय तिर्खोरे माथ लिम्छन्ह र भन्न पुग्छु– "राष्ट्रवाद/अधिनायकवाद/समाजवाद/साम्राज्यवाद/विस्तारवाद/नातावाद/उपनिवेशवाद/कृपावाद/जिन्दावाद/माधुवाद/मुर्दावाद" जस्ता जनताका आवाज सुख-दुखको। प्रायः सबै मातृका पोखरेलका कविताले मन पगालेको छ भने। कति मिन्दाजुन्दा भावनाहरू रहेछन् एकआपसमा। कस्तो एकरूपता हो कविताको सिर्जनाभित्र– छक्क परेर पढिरहेछु मातृका पोखरेलका कविता ।

२. यायाको एउटा दृश्य कविता

मातृका पोखरेलको दोस्रो कृति भन्दामा हुने साहित्य साधनामा दोस्रो चरणमा करिब २२ कविता २०६० पुसमा प्रकाशन भएको देखिन्छ। मानिसहरू छुन् वेला के-कस्तो सोच्छन्, के विचारधारामा बस्छन् वा हा-हामा कुद्दछन्, आफ्नोपनी हुँदैन तर मानिसको आफ्नो प्रतिभाअनुसार मनको लड्डू पिउँसंग खानु भनेकै चिन्तन वा मनन गरिरहेकै हुन्छ। ध्यानमग्न बनिरहन्छ। यो विचारता हो पनि। सोचै नसोचने मानिस प्रायः हुँदैहुँदैन

हुन् आएको छ। ग्रामीण क्षेत्रका जनता, जनताका पीर, मर्का, गरिबी र पलायनको घरदैलोमाथि पनी गरिबी देखेका मानुका पोखरेलका प्रायः सबै कविता वा कथाहरूमा सचित्र गरिबको आत्मवृत्तान्त हाम्रा चित्रण प्रक्षेपण गरेको देखदछु।

पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल सबै जातको पुलबारी हो भनी प्रस्ट पारेको हुँदै हो। यसैले वायु वाइस वा चौबीसे राजाहरूपनि बेन्नाबेखि धेरै जातजाति वा भाषाभाषी रहेको भेद खुल्छ। नेपाल मातृभूमि नमु त बहुसांस्कृतिक, बहुसाम्स्कृतिक, बहुधार्मिक र बहुजातीय देशका रूपमा विश्वमानचित्रमा देखा परेको देश हो। यसैले यहाँ नेवारी संस्कृति, मैथिली, तामाङ, शेर्पा, मगर, गुरुङ, किरात, थारू, राजवंशी, थिमाल इत्यादिका संस्कृति जन्दावन्दा छन्। यसैअनुरूप मातृका पोखरेल उदयपुर क्षेत्रका भएकाले किराती र राई, थिमाल, राजवंशी संस्कृतिसंग परिचित भएको कविताहरूमा छरपस्ट देखिन्छ। ग्रामीण परिवेशका भोका-नाङ्गाको चित्रण र अरियामी जीविकोपार्जन गर्ने व्यक्तित्वमाथि गरिने अन्याय, अत्याचार, लुटपाट, डकैती आदि चित्रणमंग म पनि साहै परिचित भएकै कारण मातृका पोखरेलका कङ्कार अझ मीठो लागेको हो।

मातृका पोखरेलले पहिले तिमोलका कम्मा धेरै साहित्यानुरागीमंग सम्पर्कमा रहेको उल्लेखनीय मोड पाइन्छ, किनकि उनका तीन कविता [illegible] निकै प्रभावित लेखकले आफ्नो विचार पोखेका छन्। उनकी छि निनु वाणाघाई जो सांस्कृतिक चिन्तक हुन् र एउटा प्रबल र प्रशंसनीय समालोचक पनि हुन्। यसै आहुति, रुद्र खरेल वा हरिगोविन्द लुइटेल पनि उही दजाका प्रशंसक हुन् मातृका पोखरेलका।

२०५७ साल पौष १ गते सुरु भएको पञ्चायतकाल २०४६ सालको निर्दै आक्रामक विरोधपछि मात्र पञ्चायत प्रणाली समाप्त भइ पुनः बहुदलको बाहुल्य हुन आयो। यसै बेला मातृका पोखरेल २०४६ को विरोध जुलुसमाथि भन्दै ४५ दिनसम्म जेलजीवन बिताएको हुँदा त्यसै पञ्चायत वेसाका प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष व्यवहारहरूबाटै अनुभूत भएका हुन् उनका कविताहरू। सरमहुगलबाट पारहुगल भई अहिले प्रगतिशील लेखक महाद र सांस्कृतिक मञ्चहरूको संयुक्त मञ्चका एक वरिष्ठ व्यक्तित्वमा देखापरेका छन् र उनी वरिष्ठ कवि वैरागी काइला र प्रा. आनन्ददेव भट्टजस्ता प्रबुद्ध व्यक्तित्वसंगसंगै कार्यक्षेत्रमा जुटेका छन्। प्रशस्त दुख, दर्द, जेल भोगाइका अविस्मरणीय क्षण संगालेका छन्। एउटा कुण्ठित भावनालाई अनुशासित भइ समाजमा सोच डालेर साहित्यिक चर्चा गरी अघि हुन पुगेका छन्। उनका दुई प्रकाशित कविताको सैरीफेरीमा केही भन्न चाहन्छु।

१. मेरो दरबारको ढेडबाट' कवितामा देखा पर्ने भट्टकातर

अजम्बरी कविता एउटा प्रतीकात्मकले भुँडीवाहरूले छुन्ने पनि सिरो कविता अजम्बरी छन् भन्न पुग्छन्- मातृका। भुँडीवाल, स्वार्थ समाजको भट्टकर्मसंग उनको मनमुटाव पाइन्छ। सोस्टमार्टममस्त हुन नसकेको कोही बेसहारालाई आर्थ्रति समाजमा अनुनय-विनय गर्न पुग्छन् माहाग कम्सो खोजी भनेर। बसात्कारमा परी नारीहरू छटपटाएको समाजमा राक्षसजस्ता देखिने पथभ्रष्टहरूले भिमानको जङ्गलमा दिनदहाडै गर्न बसात्कारसाई थेय दिनै समाज सामाजिक प्राणीप्रति विरोध गर्न पुग्छन् र काली भर्पको बाउँ दिन पुग्छन् यस्तो क्रूर समाज र व्यक्तिलाई जुन कस्तो सर्प जोकोहीलाई डसी छोड्छ। सर्पलाई दूध खुवाउनु काल निम्त्याउनु हो भन्न पुग्छन् मातृका।

देशको गतिविधिमा न्यायका शब्द पाउन्नन् र जेल, नेल, बन्दुक, पुलिस मात्र जिउँदा देखन्। कोही बेचिएको र जङ्गल मारिएको राष्ट्रिय सम्पत्तिप्रति मातृभूमि राख्छन्। अनि मार्क्सको सिद्धान्त मौन गर्न पुग्छन्। दरबारमार्गमा साहिदको रगत बगेर क्रान्ति उचालिएको विसंन्नन्। जसरी भए पनि राजसत्तालाई झुक दिन्छन्- "तिमी आँधीबेरी कसरी रोकछौ त नदीको मेलमाइ कसरी थुन्छौ ?" अब समय बर्सिनुपर्छ भनी २०४६ को घटना सम्झन पुग्छन्।

भिमान जङ्गलमा साहिद भएका सिन्धुलीका एक होनहार प्रजातान्त्रिक युवा गोडा ऋषि बेबसीटामाइ उस निर्जन जङ्गलमा निर्मम हत्या गर्न राज्यसत्तासंग साहै दुख पोखन्छ। भोटहाका

लघुकथा

छोराको भविष्य

❑ राजविक्रम थापा

कृष्णकान्त एकजना इमानदार शिक्षक हुन्। राजनीतिलाई 'फोहोरी खेल' ठान्ने उनको साहित्यिक व्यक्तित्व पनि उच्च छ। आफ्नो एकमात्र बाह्रवर्षीय छोरो क्षितिजको उनलाई तीव्र चासो र चिन्ता छ।

छोरो क्षितिज पढ्ने के बन्ला ? जिज्ञासा मेटाउन कृष्णकान्तले छोरालाई लिएर ज्योतिषीको घरमा गए। मान्छेको मनोविज्ञान बुझेर भविष्यवाणी गर्ने ती ज्योतिषीको आधुनिक तरिका पनि राम्रोकै थियो।

ज्योतिषीले आफ्नो घरको एउटा कोठालाई प्रयोगशाला बनाएका थिए। त्यो कोठामा उनले एक बोतल रक्सी, एउटा किताब, कलम, बन्दुक, हीरामोतीले भरिएको कोला लगायतका अनगिन्ती सामानहरू एकठ्मै सजाएर राखेका थिए।

कृष्णकान्तको छोरो क्षितिजलाई ज्योतिषीले त्यो आकर्षक प्रयोगशाला- कोठामा प्रवेश गराए। क्षितिजले घुमी घुमी हेर्दै कोठाका सबै सामानहरूको सम्यक् निरीक्षण गऱ्यो। अन्तमा, उसले बोतलको रक्सी पियो, गोजीमा कलम भिऱ्यो र हीरामोतीको कोला एकातमा लिएर कोठाबाट बाहिरियो।

कृष्णकान्तलाई ज्योतिषीले भने- 'तपाईको छोरो क्षितिज पढ्ने नेता बन्नेछ।'

ज्योतिषीको कुरा सुनेर कृष्णकान्त साहै चिन्तित भए।

बालकन्या मा.वि. फाक्टाङ, बोटाङ

तीन तांका

❑ उज्ज्वल जी.सी.

१.

सिरानी माथि
निजीको जित हो यै
गर्दै सम्झना
म त शिखरेहु
सपनाको लासमा।

२.

सुर्योदयमा
सुर्यैछन् चराहरू
भुन्दै विहानी
माहवारमा मस्त
भाग्यरेखा प्रमिलो।

३.

रातो माहक
साहिदका पाइला
उषाको सूर्य
मौसो बिहानीमित
शान्ति सम्झौता गर्दै।

साँझ सकाल नै हुन्छ सङ्घर्षमय जीवन
पानीको बिगमे भन्छ बिद्युतरङ्ग उज्यालो।

अनुशासनमा माथ भन्छ जीवन सुन्दर
बुद्धले जीवनी हेरी दिव्य आदर्शको घर।

आगनै बन्नु हो त्यस्तो अन्धकार हटाउँछ
जसरी घरबाको मैला सफा गरेझ गर्दछ।

सम्पूर्ण विधिको इच्छा के के गर्दछ-गर्दछ
हिमालै बन्छ मैदान मैदान बन्छ पर्वत।

'सीताभीठा कुरा' बाट

समीक्षा

'आफैंलाई टेकेर हिँड्दा' संक्षिप्त चिनारी

❑ बालकृष्ण शर्मा

कुनै पनि व्यक्तिको अतीतको सम्झना मीठो हुन्छ, प्राचीनता प्यारो हुन्छ । अति परम्परागत मोह हुन्छ नै । जीवनका उत्तरार्द्धमा पुगेपछि विगतको जीवनयात्रा संस्मरण गर्दा त्यसमा आनन्द र सन्तुष्टि प्राप्त हुन्छ भने लिखित दस्तावेजको रूपमा तयार पारिएको संस्मरणात्मक अनुभव अरू अरूका लागि प्रेरणाप्रद हुने गर्छ । जीवनका महत्वपूर्ण क्षणविशेषलाई टपक्क टिपी अरू त्यसमा भावना र अनुभूति अनि विचार र दृष्टिकोण मिसाउँदा त्यो संस्मरण ऐतिहासिक र सङ्ग्रहणीय हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको पूर्वजीवन बाह्रा पाउन बस्ता संस्मरणहरूको ठूलो भूमिका रहेको देखिन्छ ।

२०१९ सालमा 'विजय' नामक नाटक प्रकाशित गरी साहित्य जगत्‌मा उदाएका फणीन्द्रराज खेताला नाटक, एकाङ्की र कविताका क्षेत्रमा स्थापित भइसकेपछि आफ्नो जीवनका पूर्ववर्ती संस्मरणहरूलाई समेटेर 'आफैंलाई टेकेर हिँड्दा' (२०६२) मार्फत् पाठक माझ उपस्थित भएका छन् । तीतामीठा क्षणहरूलाई बढी रोचक र आकर्षक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको यो सङ्ग्रह खेतालाको ८४ वर्षे दीर्घजीवनको एउटा महत्वपूर्ण उपलब्धि प्रति–हो । बाल्यकाल, किशोरावस्था, प्रौढावस्था तथा बुढ्यौलीका अनुभवलाई विचार, भावना र अनुभूतिले रङ्गाएर निबन्धात्मक ढङ्ग अँगाली लेखिएका जम्मा २१ वटा संस्मरणहरूको संगालोका रूपमा रहेको प्रस्तुत सङ्ग्रहमा २०३७ सालदेखि विभिन्न पत्र-पत्रिकामा छरिएका २० वटा लेख र एउटा कुनै पनि प्रकाशित नभएको ('ज्योतिसंगको बत्तीस वर्ष') लेख समेटिएका छन् भने कृतिको नामकरण कृतिभित्रकै एउटा संस्मरणको नामबाट गरिएको छ तापनि २१ वटै शीर्षकलाई यसले पूर्णरूपमा समेटेको छ । शीर्षकबाटै लेखकको मनोभाव र लक्ष्य अभिव्यक्त भएको छ ।

प्रस्तुत कृतिको विषयवस्तु स्वयं खेतालाको जीवनी हो । जीवनयात्राका क्रममा आएका व्यक्ति, सन्था, युगीन परिवेश, प्रचलन, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय वातावरण, सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक एवम् शैक्षिक गतिविधि तथा जिसले आफ्नो जीवनमा पारेका प्रभाव अनि त्यसबाट प्राप्त अनुभव र अनुभूति नै यस सङ्ग्रहका विषयगत परिधि हुन् । 'मेरो शैक्षिक यात्रा' बाट शुरु भएको संस्मरण आफ्नो छोरा ज्योतिसंगको बिछोड भएको मार्मिक संस्मरणबाट अन्त्य भएको छ । यसभित्रका रचनाहरू टिपोट वा दैनिकीका रूपमा जस्ता निबन्धात्मक शैलीमा लेखिएका छन् । 'मेरो शैक्षिक यात्रा' संस्मरणमा नेपालको शैक्षिक इतिहासको संक्षिप्त चर्चा गर्दै शैक्षिक स्थिति र आफ्नो शैक्षिक जीवनको रेखाङ्कन गर्दै शिक्षा सर्वसुलभ, स्तरीय हुनुपर्छ भन्ने चर्चा गरिएको पाइन्छ । नेपाली शिक्षामा देखिएका कमीकमजोरीहरूको समेत आलोचनात्मक प्रस्तुति पाइन्छ । 'संकेभूत' मा आफूले साँच्चिकै संकेभूत देखेको र त्यसको रहस्य खोलेसम्म नभेटिएको चर्चा पाइन्छ । 'अनुभूतिका क्षण' चिन्तनमूलक निबन्धका रूपमा रहेको छ र यसमा लेखकले आफ्नो जीवनका क्षणसँग गासिएका मन्त्री, पी.ए., हाकिम साहेब, शिक्षक-शिक्षिका, कर्मचारी, प्रधानाध्यापक आदिसँगको सम्पर्क, भेटघाट, अनुभव र उनीहरूका परिवार टिप्पणी गर्दै आफू आदर्श विचारको हिमायती रहेको आस्था व्यक्त गरिएको छ । 'म भिक्षु

समालोचना

मातृका पोखरेल र उनको साहित्य : एक चिनारी

❑ मोहनबहादुर कार्कस्थ

पुरानो चालचलन, रीतिरिवाजमा ऐनले दिएअनुसार इमीदी ब्याज अर्थात् प्रत्येक एक सय रुपियाँको मात्र वर्षको दस रुपियाँ ब्याज लिने-दिने भनिन्थ्यो, तर सामन्तहरू प्रत्येक एक सय रुपियाँको बर्सेनि इमीदी ब्याज र पिछखानीसमेत खाने गर्दथे । अँध्याराबाहि भएको एक सय रुपियाँको प्राप्त ब्याज भनी एक मुरी धान ब्याजसमेत खाने गरेको साहु-र रकम बुझाउने आसामी ग्रस्त: गाउँमा देखिन्थे । आफ्नो र परिवारको पेट चिरी बसी चाखी ब्याज तिर्ने गरिबको के-कस्तो दुर्दशा धरमा होला, सक्न काट्न सकिन्छ । उखानलै 'सय घर विष्ट एक घर कामी, जस्तो तिमी उस्तै हामीय' मातृका पोखरेल र उनको साहित्य : एक चिनारी– मोहनबहादुर कार्कस्थ भनेझैं पहाडको गरिबी जनातनैको गाउँमा उस्तै-उस्तै भएको पाइन्छ । यस्तै गाउँले परिवेशमा मातृका पोखरेल उनका कृतिहरूबाट चित्रिन्छन् । उनले सामन्तहरू देखेका र सामन्तले चुमेका गरिबहरूको जीवन प्रत्यक्ष बरोबर राखेको प्रशस्त पाइन्छ । उदयपुरको ठालागाउँ ४, धामखर्क उनको जन्मथलो उनैले भनेका छन् र जन्म २०२३ असार ९ गते ।

ग्रामीण परिवेशमा उस बेला लमजुङ, गोरखा, मनाङ, पोखरा, आरुघाटसम्मै ठोरीबाट नुनतेल, लत्ताकपडा बोकी नारायणघाटबाट गाइघाटहुँदै मिच्याङ्गडी, मारङ्घाटहुँदै हुस्नाङ, धर्मपानी र बन्दीपुर पुगी भारी बिसाउने श्रमिकहरू प्रशस्त देखिन्थे । त्यसै जेसा उपर्युक्त जिल्लाहरूमा यसरी नै भरियाहरू पसिना काढी-काढी नुनतेल, लत्ताकपडा गाउँ-गाउँ पुऱ्याउँथे र आज तिनै कुरा सम्झेपा एउटा रुमानी लाग्छ । केही वर्षयताहि काठाडको दिर्घरुग भ्रमणमा जाँदा र हरेकी महादेवको दर्शन गर्न जाँदा गाइघाटबाट ठाटीतक पसल मालसामानहरू ल्याउँदा श्रमिक भरियाले बोकेर ल्याएका क्षेत्रमा सरेको देखेथें । श्रमिकहरू अर्थात् भरियाहरूको यो रोजगारीप्रति निकै सहानुभूति रहेको हो । यस्तै उदयपुरको त्रिशुला नदीपारिको गाइघाटसम्म पुग्दा पनि प्रशस्त ग्रामीण क्षेत्र देखेको थिएँ । यसै सिसरिसामा मातृका पोखरेलले ध्यान्सीटार र ठाटीघाट सोलुखुम्बु, एभरेस्ट, ओखलढुङ्गा, रुम्जाटार र दिक्तेलसम्मको परिधिमा भारी बोक्ने श्रमिकहरूको जीविकोपार्जनको ध्यान गर्न पुगेका छन् । रमाइलो चित्रणचाहिं बुनकको केही हल जग्गा पाखोबारी, कामका केही घास, खडुका र भोराहरू, साहुरेघाट स्याएका केही पुराना कम्बलहरू, सानो फिलिप्स रेडियो, टिनको बाकस, हलगोरु एवम् संगुराका पाठाहरू र केही थोरा कपडाहरू मात्र बुढाको सम्पत्ति चित्रण गरेबाट मातृका पोखरेलले मूल्यमान्यता गरिबीको चित्रण गरेकोबाट नेपालभित्र रहेका झन्डै चार हजारभन्दा बढी गाउँ विकास क्षेत्रभित्र यस्ता गरिबी प्रशस्त छन् भन्न खोजेको प्रतित हुन्छ । टेटभन्दा टेट शब्द पनि चयन गर्न पुग्छन् मातृका पोखरेल । मूलत: मातृका पोखरेलले तीन पुस्तकाकार दिएका छन्–

१. *मेरो दरबारको हेडघाट (कविताङ्ग्रह, २०४७)*
२. *माझाको एउटा पुरुष (कविताङ्ग्रह, २०६०)*
३. *सन्तरत अनुहारका (कथाङ्ग्रह, २०६१)*

मातृका पोखरेल नेपाल विद्युत् प्राधिकरणका विद्युत्कर्मी भएर विगतका दिनहरूमा प्राधिकरणभित्र बसेर हुने वार्षिक कवितागोष्ठीका एक प्रवर्तक पनि भनेका हुन् र मिलनसार, मृदुभाषी भएर साहित्य क्षेत्रमा अगाडि बढिरहेका छन् । मैले मातृकजीलाई यही मेरोकोरामा चिनजान गरेको हुँ, तर उनी यस साहित्यिक क्षेत्रमा प्रतिभारी महासागरभित्र डुबेका छन भन्ने थाहा हामै माथ

शुभकामना

□ प्रकाशमणि दाहाल

१. तनावमा ग्रस्त छ देश आज
दिएमे उडिएमे गति नै छ काज
अनन्त पीडासँग सामना छ
तथापि मेरो शुभकामना छ ।

२. बाढी र पैढी अति रोग व्याधि
विषोमिषो दाढ र पेच आदि
सबै असत् आसुरता विरुद्ध
समस्त मेरो शुभकामना छ ।

३. जिजी थियो आज छ भोलि हुन्छ
असत् सबै मानिसमै रहन्छ
सद्धर्म यो जीवनकै अनन्त
निमित्त मेरो शुभकामना छ ।

४. समानता बौद्धिकता र न्याय
सहिष्णुता शान्ति र प्रेम भाव
सदा रहोस् कायम, आसुरत्व
दबी रहोस् यै शुभकामना छ ।

गजल

□ योगेन्द्र रेग्मी

मायाका छालहरू बाहक छन् यो सहरमा
युगल जोडीहरू साम लागेकी छन् यो प्रहरमा ।

धुपै पर्यिकहरूको बीचमा अनाहुत्य वाचाहरू,
पूरा गर्न सबै जागेका छन् यो सहरमा ।

धेरै सोचहरू भए पनि एउटै गन्तव्य,
साना जसदै गएका छन् यो डहरमा

प्रत्येक पलपलमा एउटा अस्तित्व भिज,
सफलता खोजी पसेका छन् त्यो सहरमा ।

यति धेरै मानिसका बिचै व्यथाहरू बीच
आफै खुसीसाथ हसिका छन् जो सहरमा ।

बुद्धनगर, काठमाडौं

गजल

□ सुधि सुधा आचार्य

पैदल यात्रा प्यारो छ, झार चाहिन्न मलाई
माया देउ काञ्चनको, हार चाहिन्न मलाई ।

मुनको पैला हातको मैला धुलेजी छु पैले
धुकाउ तिम्रा आँखामा, वार चाहिन्न मलाई ।

हातको स्पर्शले उसै मन्त्रमुग्ध बनाउँछ
तिम्रो बाहुपासमा छम, तार चाहिन्न मलाई ।

रातको चकमन्तामा धडकन बढेको जैसा
उन्मादले नै टुकिन्छ, धार चाहिन्न मलाई ।

अनीयुद्ध लड्नुपर्छ जब स्वार्थ हेरी निकी
विजिन छमे गयाछ भार चाहिन्न मलाई ।

खेतला र म' शीर्षक सम्मरणात्मक आफूसँ 'खेतला' उपनाम धारण गरेकी, त्यसबारे आफ्ना बाबु, बालकृष्ण सम, सहकर्मी सगायतसँ जिज्ञासा देखाएको चर्चा गर्दै खेतालाको खास अर्थ र मर्मका उद्घाटन गरिएको छ । 'आफैलाई निचालेर हेर्दा' खेतालाको एक घन्टाको साक्षात्कारको यात्राका क्रममा अनियन्त्रित भिडभाडयुक्त यातायात व्यवस्थासँ उठाएको महत्वपूर्ण सम्मरण हो । 'आफैलाई टेकेर हिँड्दा' मा आफ्नो भतिज भाइ माधवको मृत्यु र त्यसबाट उत्पन्न पीडाको चर्चा गर्दै आफू बुद्ध, गान्धि, मुकराज, धीरी, निरी, टिटमर आदि सबै आफैलाई टेकेर अगाडि बढ्दै इतिहास भैसकेका र आफू पनि आफैलाई टेकेर हिँड्दैको चर्चा गरिएको छ । साथै धरणीधर कोइरालाको 'गुहार' र 'नेपाल तिम्रो मुहार हँसिलो ...' कवितासँ आफूसँ प्रभाव पारेको र उनको वैयक्तिक सानिध्यबाट सम्भव आफू प्रभावित भएको कुरा यसमा सम्मरण गरिएको छ । 'मान्छे कि देवता' कैलाली, धनगढी र भनवारको भ्रमणका क्रमको अनुभव र किशोरीवल्लभ पन्तसँ आफूलाई गरेको सहयोगबाट उनलाई देवता ठानेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । 'सूर्यदर्शन' बाल्यकालीन सम्मरण हो भने 'आर्कोहिन मेरो कर्मभूमी, एक सम्झना' मा १०८७ मा आफू आर्कोहिन बस्न आएको, २०४२ मा पुन: पशुपति मा.वि. मा सरुवा भई आएको कुरा सम्मरण गर्दै त्यस ठाउँमाको आफ्नो नाताबारे सम्मरण गरिएको छ । यसप्रकार यस सङ्ग्रहभित्रका अन्य सम्मरणहरू पनि खेतलाका जीवनसँग गाँसिएर आएका सत्यतथ्य घटनासँग सम्बन्धित छन् । वास्तवमा खेतालाका यी सम्मरणहरू आत्मपरक निबन्धका रूपमा (अनुभूतिका क्षण, आफैलाई निचालेर हेर्दा, आफैलाई टेकेर हिँड्दा, सम्झनाका क्षण आदि), व्यङ्ग्यात्मक सम्मरणका रूपमा (डाडिएको कन्डे लठ्ठी), भावनात्मक (फूल टिपेर होइन हेरेर माया गर, आमा मेरी आमा, ज्योतिसँगको बत्तीस वर्ष), विचारात्मक (मेरो शैक्षिक यात्रा, ॐ फट्ट), निराशात्मक (निरुपति वा तिरपति, म मुक बनें, मान्छे कि देवता) का रूपमा रहेका छन् ।

यो सङ्ग्रहभित्रका २, ४ लेखनाई हटाउने हो भने यो विशुद्ध निबन्ध सङ्ग्रहका रूपमा उपस्थित हुन्छ । आफ्नो जीवनका विविध क्षणलाई अनुभूति र भावनासँ चुलुम्म डुबाएर लेखिएका यी रचनाहरूले निश्चय नै खेतालाको विचार, दृष्टिकोण र उनको आदर्श सिद्धान्तलाई बुझ्न सघाउ पुऱ्याउँछ । यो साथै परिचयात्मक लेखमा सङ्ग्रहको सघाउ छ्याम निश्चय नै सम्भव छैन ।

अन्यमा प्रस्तुत सङ्ग्रह लेखकको जीवन जगत्का अनुभव र अनुभूति, निजी भावना र दृष्टिकोण, कर्मक्षेत्रका प्राप्ति र अप्राप्ति, जीवनयात्राका महत्वपूर्ण क्षण, अविस्मरणीय घटना, सामाजिक आचारविचार, मूल्य र मान्यता, सहकर्मीहरूको विचार र दृष्टिकोण, पारिवारिक वातावरण र भावना आदिलाई समेटिएको पठनीय र मननीय सङ्ग्रह हो भन्न सकिन्छ ।

◈◈◈

तपाईले निजीस्तरबाट प्रकाशित हुने **दायित्व**लगायत
अन्य साहित्यिक पत्रिकाहरू पढ्नुभएको छ ?
पढ्नुभएको छैन भने अवश्य पढ्नुहोस् ।

अभिव्यक्ति, रचना, जुही, सुगन्ध, बैदला, झाँझो पुरूषार्थ, नाद-बिन्दु, चैतन्यज्योति, वनिता, जनमत, उन्नयन, बगर, तन्नेरी, बैडबानर वार्ता, मनोभाव, रत्नराधिका, अयन, बोभान, अभिनव, शब्दाङ्कुर, अक्षर, आँखीझ्याल, साहित्यसागर, प्रज्ञापन आदि ।

समीक्षा

समुन्द्रमा आगो: काफ्लेजीको सुन्दरतम कृति

□ मुक्तिनाथ शर्मा

भनिन्छ साहित्य समाजको एन्टा हो। यस विषयलाई स्वीकारेको छ वर्तमान समाजले। किन होला भने साहित्यकारहरू समाजमा रहेका विकृति विसङ्गतिलाई झेलाएर त्यसको निचोड समाजमै विस्फुल मुकाएकै सर्वत्र राखिदिने गर्दछन्। समाजका चेतनशील वर्गसँग अध्ययन गर्ने साहित्यको। हिमालको खुराक मान्छन् उनीहरू साहित्यलाई। उनीहरू समाजमा भएका विकृति र विसङ्गतिमाथि सङ्घर्षछन्। यस्ता सङ्घर्षले नै समाज सुधारोन्मुख हुन्छ। आदि मानवदेखि नै दानव समाजमा चलेको रीत वा परम्परा हो यो। यसकै फल हो मानव समाज विकसित हुँदै आएको र वर्तमान अवस्थामा पुगेको। अनी आशा पाल्दै छौं हामी यो चलन चलिरहने छ समाजमा। किनभने मानव समाजले मानव हितमा अनी धेरै गर्न बाँकी छ। त्यसैले समाजका मानवहरूले सागिरहेकै छन् मानवहित सम्बन्धी कामका साहित्य साधनामा पनि लागेकै हुनुहुन् निरन्तर। यसै क्रममा क्रमबद्धतापूर्वक लाग्ने गरेका देखिन्छन् विद्वान् युवक साहित्यकार गोपीकृष्ण काफ्ले।

काफ्लेजीले हालै एउटा महत्वपूर्ण कृति उपहारस्वरूप दिनुभएको छ नेपाली साहित्य भण्डारलाई। त्यो कृतिको नाम हो- समुन्द्रमा आगो।

साहित्य वास्तवमा अनौठो विषय हो। यसले मानवमा ज्ञान भर्ने काम गर्दछ। त्यतिमात्र होइन, हाँस्नेलाई रुवाउन र रुनेलाई हँसाउन सक्छ। वीर कातर र कातर गुरुवीर भएर निस्कन सक्छ। दुई प्राणीका बीच प्रेमको डोरी बाँध्न सक्छ साहित्य। माया पिरतीको गाँस्न सहज गर्छ साहित्यले र साहित्यले नै बिरह वेदनामा छटपटाउने बनाउन सक्छ। मान्छेको मन पाँखिलेर गर्नसक्छ साहित्यले। काफ्लेजी पनि त्यस्तै साहित्यकार हुन्। उहाँले पनि विविध विषयमाथि कैयौं गर्न गजलहरूको निर्माण गर्नुभएको छ। अठहत्तर वटा गजलको संग्रालो वा सङ्ग्रह हो यो पुस्तक समुन्द्रमा आगो।

काफ्लेजीको पुस्तक "समुन्द्रमा आगो" नेपालको गजलीलिमा "न भूतो न भविष्यति" भनेकै भयाङ्गिएको अवस्था, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार र त्यसको अवस्थले समाजमा आएको नैराश्यताका दुखद् समयमा रचिएको गजलहरूको सङ्ग्रालो हुँदा धोचपेच हास्यव्यङ्ग्य समेत रहेको देखिन्छ जो अस्वभाविक हुँदैछैन। यस्ता रोचक धोचक साहित्यले नै समाजका विकृति विसङ्गति माथि औंला ठड्याउने हुँदा यो कृति आएको हो भन्न सकिन्छ।

गजल विधालाई खास गरेर माया पिरतीको प्रसङ्ग बोच्छुमाउने विधा हो भनिन्छ। प्रस्तुत पुस्तकमा पनि माया पिरतीका झकझकका कम छैनन। होउन पनि कसरी एउटा युवा व्यक्तित्वले यस्तो विधामा हात हालेपछि किन पछि पर्ने। यस्तै म पनि मौन रहेको भए समालोचकका आँखामा साहित्यकारको छवि चढ्ने पनि खस्कने थियो। तर त्यस्तो छैन। त्यसको प्रमाणका लागि तलका दुई पङ्क्ति पर्याप्त हुन सक्छन् :

आगो बिना पनि जलायौं तिमीले
समुन्द्रमा आगो बाल्यौं तिमीले (७९)

जलाउन आगो नै चाहिन्छ भन्ने के छ र ? चितासे भन्दा चिन्तासे बढी जलाउछ भन्ने उक्ति नै छ। प्रेमसीसे माया मानें खोजिन् वा धोका दिइन् भने प्रेमी पागल हुन्छ र ज्यान गुम्नुनै फाल्न सक्छ भन्ने उदाहरण धेरै छन्। के त्यो जलाएको होइन र ? हो यसै भन्न समुन्द्रमा आगो बाल्यौ भन्नु यस्तै हो। खास कारण के हो भने पिरतीसे गर्न नसक्ने केही हुँदैन भन्ने हो। यस्तै यस्ता भाव बोकिएका छन्। गजलहरूमा खासगरी माथि उधृत गजलले त्यस्तै भाव पस्केको छ। त्यसैले सिङ्गो पुस्तकको नाम नै "समुन्द्रमा आगो" राँखी देखिन आएको छ।

माछापुच्छ्रेबाट उमेर छलछल छलछल गर्दै बग्दै आएकी सेती नदीको किनारा माम्बिर पोखरालको नामाचौरमा जन्मेका युवा विद्वान् काफ्लेजी आधा दर्जन कृतिका लेखक भए सुनाम कमाइसकेका व्यक्ति हुन्। प्राध्यापन पेशामा रहेर लामो अनुभव संगालेका काफ्लेजीले झण्डै एक दर्जन पत्र-पत्रिकाको सम्पादनमा आफूलाई लगाइसकेका छन्। स्वदेश तथा विदेशबाट प्रकाशित विभिन्न पत्र-पत्रिकामा सैयौं रचना कविता, कथा, गजल आदि प्रकाशित गराई अनुभवले खारिएका साहित्यकार काफ्लेको "समुन्द्रमाथि आगो" एउटा सुन्दर कृति हो। काफ्लेसँग अर्को एउटा रहस्यपूर्ण कार्य पनि गर्नुभएको छ। मुकुन्दशरण उपाध्यायले अभियानको रूपमा अगाडि सार्नुभएको सङ्गीनतम भाषा अभियान भित्र रहेर यो पुस्तक प्रकाशित भएको छ। यद्यपि यो अभियानलाई दर्शाँ खण्डतरूले अनुशरण गरिसकेका छन् र ज्यादै जनप्रिय हुँदै आएको छ यो विषय। तापनि काफ्लेजीले अझ एक कदम अगाडि बढाउनु भएको देखेर कता कता सीम समेत लागेको छ।

गोपीकृष्ण काफ्लेका गजलको स्वाद लिन त पुस्तकभित्र छिर्नै पर्दछ। यस्तो गर्न पाठकहरूले आकर्षणका लागि गजलका केही झाँकी पस्कंदा साथद धेरै हुँदैन। यो मेरो अल्प स्वरूपले ठम्याएको विषय हो। अतः हेरौं केही झाँकी :

एउटा सात जिन मागी पूरै जीवन माँगे हुन्थ्यो
साथी साथ लोइन अब माया पिरती त्याग हुन्थ्यो (२५)

अर्को पनि इसाराले बोलाएको सम्झना छ
काखमा शिरराखी पुन्मुनाएको सम्झना छ (४५)

जिन्दगीमा एकपटक बसतो पनि हुँदो रै छ
सोहजाटे पछि सबलाई पिरतीले छुँदोरैछ (६९)

आखिर साथको नै जीत हुन्छ रे
मन मिल्ने मार्थे यहाँ मीत हुन्छ रे
मन पर्थे जो छोडीसे गुमेले पनि
मुटु छुने सीस छुने गीत हुन्छ रे। (७८)

गजल सम्राट् ज्ञानुवाकर पौडेलको उच्चस्तरको भूमिका छ त्यस पुस्तकमा। कृष्णहरि बरालको मन्तव्य र, भानु भाषा प्रतिष्ठान नेपालका महासचिवको प्रकाशकीय छ यस पुस्तकमा। सुन्दरतम आवरण, मनोरम कागज, त्यस्तै छपाई चिटिकस्को पुस्तकको मूल्य रु ५०/- राखिएको हुँदा निकै सस्तो भन्ने पर्दछ। लेखकलाई साधुवाद। ◈◈◈

विद्या पढेर के गर्नु अविवेकी भएपछि
सुन्दरी वा दरी के हो नेवज्योति गएपछि।

सबै गुण सबै ठाउँ फल दिन्तन् बराबर
सुगन्ध सुगमा हुन्न हुन्न श्रीखण्डमा फल।

'तीतामीठा कुरा' बाट